

Чим же характеризується новий незвіданий і невідомий тип суспільного розвитку, притаманний саме моїй Україні?

Може тим, що цей розвиток відбувся в кінці XX і на початку XXI століття, коли суспільство відреклося від класичних канонів соціально-економічного об'строю, відреклося від наукового світобачення і, не усвідомив нових підходів, розпочало поправляти погіршені справи?

Чи може тим, що цей період був відзначений найважливішим історичним етапом - світова цивілізація впритул підійшла до третього історичного суперциклу на основі нестабільності і непередбачуваності природних процесів?

Суспільство не усвідомило, що в цих умовах вирішальним фактором являється концепція регулюючих параметрів розвитку на основі наукового обґрунтування умов невизначеності і нестабільності, за яких фундаментальну роль відіграють фактори випадковості, вторинні фактори і фактори впливу соціальних замовлень.

Саме це дає можливість проектування регулюючих параметрів розвитку моделей складних саморегулюючих соціально-економічних систем, враховуючи водночас виробничий потенціал і виробничі відносини, технологічну базу і соціально-політичні суб'єктивні фактори розвитку соціально-економічної формації, невід'ємною часткою якого є і моральний імператив.

Ми на шляху до громадянського природного суспільства!

Володимир Ткаченко

Ткаченко Володимир Андрійович народився 8 вересня 1935 р., хутір Луговий, Васильківського району, Дніпропетровської області, Україна.

Доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України, Міжнародної Академії авторів наукових винаходів і відкриттів Міжнародної Академії біоенерготехнологій, заслужений працівник промисловості України.

Закінчив Чернігівське вище військово-авіаційне училище пілотів ВПС РА — пілот-винищувач, фізико-технічний факультет Дніпропетровського державного університету імені 300-ліття об'єднання України з Росією та Університет марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

Працював на Південному машинобудівному заводі ім. О.М.Макарова, Українському Науково-дослідному інституті технології машинобудування, директором Державного центру критичних технологій у машинобудуванні «Криттехмаш», проректором з наукових питань Дніпропетровського університету економіки та права.

Автор 37 монографій та понад 187 наукових праць з питань економіки, фізики, медицини, державного управління. Підготував 34 кандидата економічних наук та 12 докторів економічних наук.

Керівник Придніпровського регіонального відділення Академії економічних наук України. Президент Міжнародної Академії біоенерготехнологій з 1995 року. Заслужений професор Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля.

В.А. ТКАЧЕНКО

**ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ
СКЕПТИЦИЗМ В ОСНОВІ
ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
В УКРАЇНІ**

Монографія

Дніпропетровськ
МОНОЛИТ
2014

УДК 330.34
ББК 65.05(4Укр)
Т-33

*Друкується за рішенням
Вченої ради Дніпропетровського
університету імені Альфреда Нобеля
(протокол № 2 від 16.03.2014 р.)*

Рецензенти:

д-р екон. наук, проф. *М.Є. Рогоза*,

д-р екон. наук, проф. *А.Г. Семенов*

Ткаченко В.А.

Т-33 Епістемологічний скептицизм в основі економічної політики в Україні: монографія / В.А. Ткаченко.— Д.: Монолит, 2014.— 264 с.

ISBN 978-966-2252-81-1

В роботі розкриваються концептуальні підходи управління економікою України, як великою саморегулюючою соціально-економічною системою. Обґрунтовано організаційне забезпечення внутрішнього економічного механізму на основі ініціативної індивідуально-колективної творчої діяльності у період трансформації економічної системи України.

Розкрито підґрунтя стратегічного прогнозу розвитку соціально-економічних систем від промислового підприємства, регіонів та держави в цілому.

УДК 330.34
ББК 65.05(4Укр)

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ПРОЦЕСІВ НАУКИ РОЗВИТКУ

На протязі декількох віків земних цивілізацій, принаймні від Платона, проводились дискурси щодо оволодіння знаннями отримання нової інформації про навколишнє середовище. Той же Платон приходить до висновку, що до числа необхідних характеристик про знання повинне відноситись не тільки відповідність інформації реальному положенню справ, але і її обґрунтованість. Отримання достовірної об'єктивної інформації ставало не тільки непреложною умовою, але і одним із ключових і найбільш надійних засобів підвищення соціального статусу.

А вже в XVII столітті ця проблематика є в центрі уваги західноєвропейської філософії. І саме в цей період здійснюється так називає мий нахил, який полягав у критиці наукових концепцій, наукових парадигм, знання. Активно дискутується питання про те, що може рахуватися як достатнє обґрунтування самої суті поняття «знання». Саме епістемологічний підхід дозволяє критикувати системи знань, що вже утворилися. За основу критикани брали поняття деякого ідеалу суті знань. Цей процес згодом приймає різні форми. То ж епістемологія може розглядатися як критика тих уявлень щодо знань, які вважаються в межах повсякденного здорового глузду, наукових концепцій чи інших філософських підходів. Вона розпочинається з розгляду проблеми співвідношення ілюзорних уявлень і реальності, виявлення різниці між інтуїтивним уявленням і обґрунтованими значеннями.

Згодом вимоги обґрунтування розповсюджуються і на ідеал знань. Появляються необхідність визначення деякого підґрунтя, базу для усіх людських знань, яка не давала би підстав будь-якому сумніву і яка б забезпечувала обґрунтовану різницю між дійсними знаннями і незнаннями. Згідно з таким підходом з'являється поняття «норми» і, звичайно, обґрунтування структуруються у відповідності цій нормі, з обов'язковим підкресленням різниці між фактичним станом і прогнозованим.

Дивовижно, але людство, схоже, і не помітило, як уже понад два десятиліття потому усім відома «глобалізація» відмінила усі підходи, що були напрацьовані століттями, щодо методів пізнання і отримання так необхідної інформації для підтримання соціального стану суспільства чи окремими його суб'єктами.

У сьогоденні можливості соціального зростання людей, що задіяні у сфері отримання і засвоєння нових знань, хоча в різних прошарках і різні, але навіть там, де вони в цілому високі, все рівно достатньо обмежені. Діяльність людей стала настільки спеціалізованою, що досягнення соціальних успіхів займає надто багато сил і часу. Більш того, воно перевтілилося у окреме самостійне заняття, не сумісне з пізнанням навколишнього середовища.

Фундаментальною причиною цього стану являється надзвичайно висока інтенсифікація комунікацій, що пов'язана з глобалізацією: або ви пізнаєте істину, або реалізуєте вже пізнане іншими, перевтілюючи отримані відомості в матеріальні чи соціальні цінності. Це два різних види діяльності і успішно їх суміщати надзвичайно складно. Навіть не так багаті виключення з правил, лишень підкреслюють цю складність.

За такого підходу відбувається жорстоке розмежування суспільства: хтось спеціалізується на пізнанні необхідного і добуває нові знання, хтось — на досягненні соціального успіху, підвищуючи соціальний статус, що не потребує навіть простого паразитування на отриманих ким-то знаннях, а потребує лишень грамотної соціальної комунікації, уміння правильно спілкуватися у правильно підібраних співдружностях. Така спеціалізація відбирає у людини, яка являє собою відносно універсальну біоенергоінформаційну природну субстанцію, найважливіші природні характеристики і цінності.

Пошук розв'язання цієї проблеми визиває найбільші складності у сучасних вчених-філософів, економістів, соціологів, політологів та державних і муніципальних керівників. В деяких концептуальних підходах у сьогоденні пропонується зняти визначену проблему як таку. При цьому визнається єдиною реальною свідомістю суб'єкта, що приймає управлінські рішення. І розглядати дійсність або як сукупність вражень, або як реальність, що породжена розумом.

XXI століття помітно відрізняється тим, що в державних департаментах влади (і в муніципальних структурах теж) визріло покоління молодих службовців, для яких найголовнішим є не пізнання нового, а думка прямого керівника. Вони повністю ігнорують реальність. Відомо, що за усіх часів молоді кар'єристи розуміли, що думка керівника значно важливіша, ніж реальність світу. Але ж історія показує, що вони ніколи не забували оглянутися на реальність середовища — хоча б через просту обережність, якщо не допитливість. Причому, це не окремі суб'єкти, а ціле покоління молодих людей, що народилися у

70—80 роки XX століття, які усвідомлено не розуміли значення реальності і що це таке загалом. Підсвідомо вони відкидають той факт, що реальність існує. Вони є завершеними ідеалістами, які рахують, що світ існує лише у тій формі, в якій подається по телебаченню США. А у свідомості кожного він віддзеркалюється тільки зі слів керівництва.

На наш погляд, це якісно нова ступінь неадекватності. І викликана вона не у сьогоденні, а із покоління в покоління їх батьків і загальною тенденцією падіння статусу соціальної системи, системи освіти і науки на протязі останніх десятиліть XX століття.

У зв'язку з цим може виникнути питання: «А при чому тут епістемологічний скептицизм? Так при тому, що епістемологія у її класичному вигляді як науковий напрямок пізнання сформувалась у зв'язку з розвитком земної цивілізації і формуванням науки нових знань. В процесі розвитку вона виступала в якості засобу легітимації науки. У більшості концепцій в рамках цього напрямку розглядалися в якості вищої форми отриманих знань саме наукові знання. Визначаючи при цьому реальність визначених предметів чи явищ, виходячи з позицій наукового пізнання в окремому питанні.

Глобальні зміни у сучасному культурному середовищі визначають і нові поняття знання і науки пізнання, і, звичайно, сумісно з іншими відношеннями епістемології до інших наукових напрямів. Звісно, змінюється і проблематика і методи, що використовуються в наукових дослідженнях за напрямками.

Саме це і дозволяє автору сформулювати своє бачення поняття «епістемологічний скептицизм». То ж, епістемологічний скептицизм — це загальне заперечування всілякого пізнання взагалі і наукового пізнання об'єктивної дійсності природних процесів чи спроектованих саморегулюючих соціально-економічних систем владними органами управління. А епістемологія сучасності — це наука щодо проектування підходів дослідження процесів пізнання: нові знання, усвідомлення пізнаного, інтуїція, аналіз, обґрунтування, почуття, розум, розсудок, істина.

Слід відмітити класичну закономірність, яка полягає у тому, що система управління складними саморегулюючими соціально-економічними системами не може диктувати суспільству правила, які б відрізнялися від тих, за якими функціонує сама система.

Система управління складною саморегулюючою соціально-економічною системою держави Україна нав'язана нашому

суспільству ззовні під гаслом відродження державного соціального капіталізму. Але вона провалилася у стан, коли вагомими стають не абстрактні знання, а вміння конкретного збагачення, ліквідації конкурента різними методами і засобами, а також процвітання таких явищ, як особисті зв'язки, земляцтво, родинна близькість та спорідненість. Це відбувається стрімко і повсюдно. Сьогодні це вже норма. По-іншому кар'єру створити можна, але ж це надто складно.

Саме через це ми не можемо створити чи спроектувати навіть концептуально не те що виразної ідеології, навіть підстав для її обговорення. І все це не тільки через свою фатальну корумпованість, яка стала майже основою державного устрою, але й в силу позасвідомого відкидання знання об'єктивної дійсності як такої.

Звичайно, без знання об'єктивної дійсності, без її наукового обґрунтування, без визначення серцевини державного устрою — ідеології суспільства, майже не можливо спроектувати дієву систему управління.

Дехто може сказати: «Ні! Ми ж все-таки щось робимо». Робимо. А гріхи свої і цієї «роботи» йдемо замолювати у церквах. Доречі, самі священники говорять, що церква визначила свою судьбу тим, що в значному сенсі стала пристанищем для ледащих і недоумків, які отримали гарантований зміст мало обтяжливих зобов'язань.

То ж в державному управлінні наукове обґрунтування дійсності замінили на похід до церкви.

Слід відзначити, що знецінювання знань, посеред інших причин, призводить до закупорки соціальних каналів, об'єднуючи реформаторські наміри уникнути відповідальності за що б то не було і, головне, з комерційним нахилом. І це, в першу чергу, притаманне прагненням керуючої бюрократії, умотивованої все тими ж професійними реформаторами.

Суб'єктивних факторів у економічній системі України надзвичайно багато. Але головною з них є перманентна політична криза. А раз існує політична криза, а вона існує, то багато соціальних утворень зі своєю особливою мотивацією — політичне протистояння — звичайно не віддзеркалюється на реальному стані соціально-економічної системи держави. Тобто, економічні рішення приймаються не за результатами наукових обґрунтувань, а за інтересами політичних партій або за політичними мотивами. Що, у свою чергу, призвело до попадання нашої економіки в залежність від кредитної експансії. У результаті потрібні надзвичайні титанічні зусилля, щоб все це зупинити.

А якщо додати вимоги економології, яка вивчає феномени в економічній діяльності, що носять абсолютно об'єктивний характер стану індивідуальної економіки і визначають характер господарської діяльності підприємств, то ці зусилля потроюються.

Завдяки нашій неосвіченості, наша влада примудрилася сформулювати велику частину соціально-економічної системи держави, а отже і рівня нашого життя, за рахунок незароблених грошей — брали гроші в кредит у МВФ і вважали, що у нас все гаразд. В результаті наша економічна система потрапила у двоквартирну пастку — спочатку пастка політичної кризи, потім — глобальної кредитної експансії. Суспільство набуло стану біфуркації. Де ж вихід?

Глобальні зміни у сучасній культурі земель диктують нам нові визначення знань і пізнання. Відповідно змінюється проблематика і методи, що використовуються у дослідженнях. Основною у даному випадку є думка про те, що для всякої наукової критики повинна бути точка опору, яка в даному разі не підлягає сумніву в конкретних умовах. Тобто, установка на довіру взагалі змінюється її протилежністю — установкою на довіру результатам діяльності. Зміна контексту, до речі, може призводити до виникнення нових розумінь у пізнавальних традиціях, які рахувались втраченими актуальність. А оскільки пізнавальні норми підпадають різнобічним модифікаціям у ході розвитку людських знань, то можна сказати, що сформулювати жорсткі норми і конструкції стає майже неможливим.

У зв'язку з цим проектується нові концептуальні підходи, які пропонують альтернативні погляди на визначені проблеми. Окрім того, відмічається також і колективне отримання знань, що має на увазі вивчення опосередковано культурою та історією зв'язків між суб'єктами пізнання дійсності. Припускається, що пізнаючий суб'єкт з самого початку включається в реальний світ і соціально-економічну систему взаємозв'язків з людьми, а, також, в фокусі його уваги опиняються усі причини і процеси породження і формування його свідомості, як внутрішнього світу суб'єкта — продукту міжсуб'єктивних взаємодій, в тому числі комунікативних.

Якщо проаналізувати публікації щодо управління світовою економікою, то наукова думка у сьогоденні ще не знайшла яких-то зрозумілих механізмів чи засобів розв'язання таких проблем. Балачок багато, а діла мало. Все, звичайно, у нас добре. Але коли розумієш найсуттєвіше, то виявляється, що «добре» лишень на словах. Готових рішень, як правило, немає. Можна

передчувати, що і надалі в державному секторі буде домінувати намагання відродити «статус-кво» — такої економічної системи, яку ми знали до сих пір. Але для України це не виходить, бо влада залишається з цілим возом кризових проблем. Проблеми збільшуються ще більше, якщо враховувати, що ми живемо в середовищі колосальної розбіжності між реальною і фактичною вартістю основних фондів.

Дуже багато економістів вважає, що все, що у сьогоднішні приймається владою, то є намагання випустити пар через канали кризового стану. То ж добре було б, якби владні структури замислились б над питанням, як бути Україні в середовищі нової світової полівалютної системи, що уже проектується.

Біда не в тім, що всі суб'єкти соціально-політичної системи, які являються представниками різних інституцій щодо прийняття рішень, намагаються виконувати свої функції і яка їх ефективність. Біда у тім, що ці рішення приймаються у роздріб, без достатнього їх обґрунтування. А це заважає запобігти дефолту в державі і до держави. Ніхто не обґрунтовує величину резервів, не повертання експортної виручки, збережень в банківській системі як у валюті, так і в гривні. А хто-небудь замислювався над реструктуризацією соціально-економічної системи, чи збереженням необхідної частини активів під державним контролем?

Та хіба тільки в цьому біда. Таких проблем — десятки. Це і розумні рамця дефіциту кредитної системи, і кредитування інфраструктури інноваційних проектів, і система інвестування реструктуризації державної соціально-економічної системи. Ця система повинна запрацювати на основі наукових підходів, для чого теж потрібні гроші.

Тож вихід у нас один — епістемологія, як наукове пізнання природних процесів управління державною саморегулюємою соціально-економічною системою; вивчення природних процесів феноменів соціально-економічної діяльності суб'єктів управління на основі наукового чи ненаукового знання; вивчення феномену наукових концепцій проблеми співвідношення ілюзії і здорового сенсу реальності; обґрунтування поняття норми і відповідності цій нормі на основі різниці між фактично існуючим і прогнозним.

Попри всього, відкинувши владний аскетизм, як філософський напрямок заперечування можливості достовірного пізнання об'єктивної дійсності чи сумніву в чому-небудь. За давніх давен існували, людством сформовані, перепони щодо пізнання істини: наприклад жалюгідного і недоречного

авторитету, постійність навичкам, думка несвідомої товпи і прикриття власного невігластва показовою мудрістю.

Не являється виключенням і наш час. Причому він, на жаль, визначається загостреними формами дезінформації та вимушеної насадженням необхідної для олігархічних кланів ідеології, технічної політики, політизованої інформації.

Наслідки такої діяльності виявляються досить плачевними: ми маємо приручену науку, що знаходиться в кризовій багнюці; на практиці використовуються технології «дореволюційного» часу, що вигідно окремим суб'єктам, діючим за принципом «наживи власної»; ніхто не враховує глобальних наслідків, що знищує навколишнє середовище і т. ін.

Чи є вихід зі створеної ситуації? Є! Він полягає в наступному:

Поступальний розвиток спільноти людей, як основної соціологічної закономірності у світовій історії, по мірі переходу від одної епохи до іншої, більш високої у своєму розвитку, мотивує прискорення решти змін як технічного базису — зміни поколінь техніки і технологій, так і суттєвих змін соціально-економічних форм самоорганізації суспільства та філософії суспільного обстрою. Відчутно змінюються форми і методи організації виборчих процесів та виробничих відносин і, разом з цим, змінюються і системи та механізми оперативного управління ними. Сьогодні як організаційні форми виробничих процесів, так і системи оперативного управління ними являють собою багаторівневі ієрархічні широко розгалужені структури, на кожному рівні яких відбуваються, присутні тільки їм, функції пізнання довкілля: попиту споживачів, прогнозу відповідності і потенціальних можливостей, здатності утримуватися в конкурентній боротьбі, рівня інтелектуального потенціалу та підготовки кваліфікованих спеціалістів.

У цих умовах перед виробниками постають якісно нові задачі як у сфері стратегічного, так і у сфері оперативного менеджменту, що тим чи іншим чином істотно трансформують технологічну базу, підґрунтя теорії управління. Постає необхідність в нових методах і способах розв'язання поставлених або спонтанно виникаючих задачах. Перед керівництвом підприємств постійно постає необхідність:

— по-перше, перебудови на новій технологічній основі виробничо-господарської діяльності, головним завданням якої стає підвищення швидкості реагування свого підприємства на дії конкурентів і попит споживачів;

— по-друге, використання концепції ринкових відносин у внутрішньому середовищі свого підприємства, з цільовою функ-

цією, націленою на підвищення відповідальності кожного працюючого і контролю виконання на кожному із етапів діяльності;

— по-третє, інтеграції процесів у напрямку більш ефективного використання усіх ресурсів, з особливими пріоритетами на науково-технічні, трудові та інвестиційні;

— по-четверте, розробки нефінансових критеріїв оцінки ефективності діяльності на кожному із технологічних переходів, та її мотивації.

Звичайно, виробництво, що спроектоване на основі нових технологій потребує і нових технологій оперативного управління. При цьому, понижується роль вертикальної ієрархії управління та зростання горизонтальних зв'язків. Особливе значення набуває якість робочої сили, її підготовка. Трудові ресурси втрачають здатність до взаємозаміни, витрати на їх підготовку набувають зростаючого значення. У вартості одиниці продукції витрати на оплату праці помітно знижуються, відповідно скорочуються і можливості економії на них. Прогнозується і за кордоном, що зросте роль таких факторів, як новизна технологій, використання національного сукупного інтелектуального потенціалу, оперативне і операційне управління. Очікуються великі зміни в організації промислового виробництва, зміни форм фінансової діяльності, підвищення ефективності «інформаційної революції». Звичайно, все це потягне за собою падіння чисельності зайнятих в промисловості. І це природно. Бо скорочення чисельності зайнятих в заводській промисловості — це одна із складових частин процесів створення якісно нової системи виробництва матеріальних благ.

Отже, якщо процес оперативного управління виробництвом розглядати як пошук найбільш ефективної комбінації факторів (цілей) виробництва, з генеральною ціллю мінімізації витрат ресурсів, часу і максимізації якісних характеристик перед великим вибором. Саме завдяки новим технологіям кількість комбінацій оргструктури зросла в декілька разів. Оскільки різко зростає кількість елементів виробничої системи, у стільки ж разів змінюється кількісні і якісні характеристики кожного складового елементу. А кожна нова комбінація цих елементів формує виробничу систему із унікальними якісними і кількісними характеристиками. При цьому, проектування за такого підходу враховує два аспекти: матеріальний (обладнання, матеріали, персонал, інфраструктура) і нематеріальні (комунікації, інформація, мотивація). Нові підходи мають на увазі, що між одними і тими ж матеріальними компонентами можуть бути встановлені різні комунікації, що в кінцевій фазі може

дати різні результати. Тобто, дві виробничі підсистеми з абсолютно ідентичними матеріальними елементами, завдяки різних комунікацій, можуть давати різні результати.

Прикро, що за минулі 70 років учені не тільки не змогли розвинути ідеї класиків економічної науки, але і навіть не піднялися до їх осмислення. Сьогодні перед нашим суспільством стоїть завдання теорії проектування систем оперативного управління на усіх рівнях, невідкладне розв'язання якої є головним питанням нашого існування.

Однак, перш, ніж це завдання може бути розв'язане, воно повинно бути усвідомлене, усвідомлене буквально. Суспільство сьогодні досягло того поворотного пункту, коли на питання про те, в чому ж конкретно полягає потенціал економіки, і коли, врешті решт, він стане реальним, прийшов час і в теорії, і на практиці дати негайну, конкретну, дійову відповідь.

Вважають, що ця відповідь загальновідома. Вірніше, відомо декілька її варіантів. У всіх цих варіантах є ще немало недоліків. Деякі з них просто некоректні. Але основний недолік полягає в неправильній відповіді на поставлене питання.

Перш за все, повинна бути одна конкретна, практично — дійова відповідь. Все ж інше повинно впливати як наслідок.

Таку відповідь у свій час дали теоретики марксизму. Корінна перевага економіки нової формації полягає в тому, що вона свідомо формується суспільством, яке опирається як на засіб на наукову основу, на матеріалістичне розуміння історії, переслідуючи цілком визначену об'єктивну мету, яка об'єднує навколо себе все суспільство.

Звичайно, ця відповідь сама по собі абстрактна. Але замість того, щоб перетворити її в пошукову конкретну істину, ми продовжуємо твердити неопоясані заклинання.

Сама ж економіка багатьма оцінюється як наука про виробничі відносини. При цьому нерідко ігнорується людина як особистість, як єдина природна продуктивна сила, і вся морально-духовна сфера її суспільного життя.

Спільним є те, що матеріалістичне розуміння історії бачить її основу саме в розвитку продуктивних сил, у незалежному від суспільної свідомості і зумовленому ним суспільному бутті, у розгортанні діалектичного протиріччя між цими продуктивними силами і виробничими відношеннями, які здійснюються в класовій боротьбі і періодично призводять до відкидання старої форми суспільства і заміни засобів виробництва.

Якщо спільним поставити побудову комуністичного суспільства, то стає особливо помітно, що зв'язок цієї мети з

тим, що оголошено теоретичним засобом її досягнення — матеріалістичним розумінням історії, далеко неочевидний.

Не випадково виник і існує цілий напрямок схоластичного теоретизування з приводу характеру цього зв'язку.

Неважко переконатися, що саме тут криється роковий пункт — джерело наших головних теоретичних і практичних труднощів.

Саме ця проблема варта того, щоб нею захопитися, відклавши всі інші в сторону.

Тисячоліттями людство, особливо його бідніша частина, жило мріями про «світле майбутнє», про багате і щасливе життя. Ліквідація бідності ставала однією із причин і метою всіх революційних потрясінь людства.

Здавалося б зростання добробуту повинне викликати у людей почуття задоволення, радісного настрою, дружелюбності. Але кожного разу із зростанням заможності радості в житті чомусь ставало менше.

Люди ставали замкнутішими, егоїстичними, роздратованими, вимогливими. Назріває новий конфлікт.

У чому ж справа?

Не розібравшись у цьому питанні, чи можемо ми, правильно вести суспільне господарство?

Чи не прийдемо, в кінці кінців, до висновку, що наші зусилля в більшості виявилися втрачені даремно, як це відбулося в 1985 році?

Тут зовсім не постає завдання переконати всіх, що якби ми жили бідно, то наше життя було б духовнішим.

У народі говорять: загнивати можна і в бідності, і в багатстві.

Думка тут зовсім інша: чого ми не передбачили, спрямовуючи свої зусилля на зростання виробництва і споживання? Чи не в цьому суть наших бід, чи не відриваємо ми людей від соціальної, духовної і моральної мети?

Питання зовсім не марне, особливо сьогодні, коли розв'язуються проблеми нового суспільства, коли оголилось багато прорахунків, допущених у минулому.

Історичний досвід свідчить, що є високі людські потреби і є низькі потреби. У якійсь мірі вони взаємопов'язані і взаємозумовлені. Але якщо низькі потреби починають заміщувати і витісняти вищі, то суспільство деградує, не дивлячись на економічне процвітання, ріст об'єму виробництва і споживання.

У древніх ми не зустрінемо жодного дослідження про те, яка форма земельної власності і т.п. є найпродуктивнішою,

створює найбільше багатство... «Досліджуючи завжди ставили питання: яка форма власності забезпечує державі найкращих громадян?»

І це переконання, яке розглядає людину як мету виробництва, є незмірне вищим, ніж ідеологія, «де виробництво виступає як мета людства, а багатство як мета виробництва».

Звичайно, людська фантазія немає меж у народженні все нових і нових примх і химер, а отже і потреб. Очевидно, що за будь-якого, навіть найрозвинутішого виробництва всіх потреб кожного задовольнити не можна.

Тому, як сьогодні, так і в майбутньому, можливості задоволення потреб усіх членів суспільства обмежені. По-перше, можливості виробництва не завжди спроможні задовольнити, по-друге, самообмеження індивідуумів.

Джерелом руху суспільства є розвиток продуктивних сил, які людина розміщує між собою і присвоєною, освоєною безпосередньо нею, природою. Тим самим вони утворюють нову, соціальну «природу», яка лежить між людством і природою.

У цьому напрямку, мабуть, буде рухатися процес розвитку суспільства: від суспільства автоматизації до суспільства кібернетики; від суспільства кібернетики до суспільства оптимізації.

Усі ми прекрасно розуміємо, що людина не може нормально розвиватися без їжі, одягу, житла. Але якщо ці первинні потреби можуть бути задоволені, а вона починає їх урізноманітнювати і утончати, забуваючи про свої вищі духовні потреби, то неминуче настає моральна деградація особистості й падіння нравів у суспільстві. Відбувається порушення процесів природного розвитку. Соціальна «природа», яка є містком між людиною і природою розвалюється. Зупиняється рух, відбувається застій.

Так у чому ж корені цього явища?

Оцінюючи ситуацію, яка склалася на Україні, можна з впевненістю сказати, що нічого по суті надприродного не відбувається.

Сучасний стан суспільства можна цілком справедливо порівняти з етапами класичного розвитку і знайти всьому пояснення, не дивлячись на значні перекося теорії в останні десятиріччя в процесі схоластичного теоретизування і «міжусобної» боротьби різних напрямків.

Однак, часу сьогодні на переосмислення життя просто не вистачає.

І все ж, оптимальну точку відліку знайти просто необхідно. Де вона? Мабуть, у нас самих, у людині. Хто ми? Люди... Що ми

собою уявляємо? Видно, з різної точки зору буде і різне визначення. Спробуємо з економічної точки зору: кожна людина — це суб'єкт з властивим тільки йому певним рівнем розумових здібностей, знаннями, інтелектуальним потенціалом, фізичними силами. Саме рівень цих компонентів, їх величина, здатність проявляти кожною людиною своїх, властивих тільки їй, і визначає особистість.

А оскільки це так, чи не є це його власним «я», його власністю? Чи не в цьому це шукане?

Ще древні мислителі відкрили і сформулювали закон духовного життя. Людина, досягнувши першого рівня задоволення своїх первинних матеріальних потреб, повинна уникнути саморуйнування переключати свої устремління на досягнення духовної і облагороджуючої особистість мети. Саме інтелектуальний потенціал людини, а не фізичні сили сприяють розвиткові людини в цілому. Древні розуміючи це, прагнули так налагодити своє суспільне виробництво, щоб воно забезпечувало найвищу якість людського матеріалу. Зверніть увагу, якість людського матеріалу, а не якість випущеної продукції.

Отже, власність людини не в засобах виробництва, не в матеріальних, фінансових і інших цінностях.

Мабуть, під власністю треба розуміти виняткове право духовних потреб і користування ними. А всі матеріальні, фінансові і інші цінності слід розглядати як еквіваленти вищої акумульованої форми власності, отримані в результаті економічних відношень у процесі спільної діяльності.

Незалежно від політичного устрою держави, пануючих ідеологій, організаційних структур суспільного виробництва і їх надбання, кожна людина повинна мати можливість у максимальній мірі реалізувати виняткове (природне) право володіння, порядкування, користування своїми знаннями, інтелектуальним потенціалом, фізичними силами. Для нас це рівносильне тому, щоб зрозуміти самих себе. Але в цьому колосальному прориві, у якому теоретична свідомість вперше переплавляється в суспільне буття, виникло шкідливе порушення рівноваги не на користь теорії. Різноманітні проблеми і складності, з якими ми зустрічаємося, не мають об'єктивно — необхідної основи, і які породжені нашим нерозумінням.

Починаючи з четвертого способу виробництва природа привласнюється індивідом тільки в формі особистої власності. Кожне наступне виробниче відношення по черзі виступає як новий засіб привласнити предмети природи як особистої власності, однак це так само на одне кільце збільшує ланцюг

посередників між власником і предметом його зазіхань. Насилля — це засіб привласнити чужу особисту власність; закон — засіб перетворити неупорядкований грабіж у контрольовану продуктивну силу; право — засіб поставити закон на службу протирічним інтересам класу власників; гроші — засіб придбання права; капітал — засіб вироблення грошей...

А далі? Далі теорії немає, оскільки унікальність капіталу як виробничого відношення полягає в тому, що він є самовідтворене відношення, є засіб відтворення самого себе. Саме тому, дякуючи багаторічним зусиллям наших прославлених суспільних наук, сталася помилка, яка не дає змоги розрізняти просте скасування приватної власності, значення від її позитивного скасування, тобто знищення за Марксом. У результаті цієї невинної помилковості і виникла легенда про комунізм як про «ідеальний засіб виробництва».

Ця діяльність потребує для свого здійснення принципово нового виду засобів виробництва, для яких «привласненою природою» є складні комплекси виробничих відношень. Кожен із цих засобів виробництва включає в себе проектування якісно нового «господарського механізму», через який безпосередньо здійснюється присвоєння відповідного шару відчужених виробничих відношень.

Світ нагромадив у цьому змісті величезний досвід, що активно вивчається в рамках політології і соціології розвитку. Деякі зі спостережень явно перегукуються з нашою реальністю. Необхідно осмислити їх у контексті нашої унікальної історичної ситуації, щоб не повторити чужих помилок, оскільки, видимо, у нас буде досить своїх. Представляється, що сьогодні особливо важливо виділити ті ключові соціальні проблеми, рішення яких неможливо без об'єднання світового досвіду й історичної творчості.

У сучасних роботах по соціології розвитку відзначається, що найбільш важливі соціальні передумови для успішного перехідного періоду — це мобілізація соціального потенціалу, формування гнучкої і динамічної соціальної структури, забезпечення позитивної взаємодії з зовнішнім (міжнародним) середовищем. І як наслідок, основною передумовою повинне стати ефективне соціальне керування, збереження керованості соціальним середовищем.

На цій основі (а не на волюнтаристичних рішеннях: хто чого захотів!) повинний формуватися (формуватися, а не спонтанно виникати) досить могутній (не великий, а Дійсно могутній за потенціалом) шар підприємців середнього і малого

бізнесу. З нього, у свою чергу, виростають великі підприємці, менеджери, фахівці, консультанти, які виступають як найсильніший фактор, що активізує економічний розвиток.

Психологічні передумови для цього в нас зберігаються, вони мають глибокі корені. По-перше, переважає орієнтація на колективні форми господарювання, власності, організації праці. За результатами опитування більшість (72 %) схвалює існування підприємств, що належать трудовим колективам взятих в оренду такими колективами; в той самий час підприємства приватні, а також приналежні окремим громадянам і іноземному фірману позитивно відноситься приблизно третина. По-друге, треба мати на увазі, що за роки нашої історії сформувався складний тип мотивації. Він не укладається в класичну західну (точніше — північноамериканську) схему, де мотивація «досягнення» ефективної роботи, заснована на індивідуалізмі, протиставляється мотивації «приналежності», тісно зв'язаної з психологічної включеністю в групу. Так само, втім, не укладається і японський тип. За численними спостереженнями наших соціологів, для найбільш ефективних працівників характерні скоріше безпосередньо колективістські, чим індивідуалістичні орієнтації.

Слід зазначити, що будь-який шлях мобілізації соціального потенціалу ефективний тільки в тому випадку, якщо створений соціальний консенсус (між різними соціальними групами, між державою і профспілками, між підприємцями і профспілками, між приватним і державним секторами і т.д.) Особливе значення може здобувати використання культурних і національних традицій сумлінності, працьовитості і дисципліни, чого нам не займати ні в Японії, ні в Німеччині, ні в кого б іншого. Сьогодні багато дослідників, політичні діячі і різного роду групи відзначають, що в деяких умовах авторитарні (і навіть тоталітарні) режими виявляються ефективними для мобілізації соціального потенціалу не тільки через свій сильний ідеологічний вплив, але і тому, що забезпечують примусовий консенсус («порядок»).

Однак, на наш погляд, для рішення задач консенсусу вирішальну роль грає розвиток політичної культури, «культури громадянськості», активна участь мас у політичних і економічних рішеннях. Передбачається, що політична культура не тотожна, політичній системі. Перша — це система сприйняття і пізнання індивідом соціально-політичного світу, своєрідна «інформаційна карта» для оцінок цього світу. У формуванні цієї схеми сприйняття й оцінок ведуча роль належить засобам масової інформації. Друга — скоріше система політичних рухів,

партій і т.п. і здатності індивідуума орієнтації й оцінки цих рухів. Для перехідних суспільств характерна змішана, неоднорідна політична культура — як по змісту, так і за структурою, тобто по співвідношенню пізнавального й оцінного елементів. Політична система тут оточена атмосферою непередбачуваності і вибухонебезпечності, зокрема — через слабку диференціацію політичних ролей. Ми спостерігаємо, наприклад, як наша опозиція не може удержатися в ролі критиків уряду, ображаючись, що її «не слухаються», а уряд збивається на роль критиків, викриваючи те, за що повинен відповідати. Законодавці не можуть удержатися від постійних втручань у дію виконавчих органів. А ці, останні, тайкома переробляють закони за допомогою інструкцій. І усі разом висловлюють нездоланну тягу до прекрасного, але, на жаль, не приналежної їм ролі пророків, духовних вождів.

Тому, з урахуванням розвитку інших мотивацій, однієї з основних, чільних задач перед нами стоїть задача розвитку «культури громадянськості» як однієї з основних форм мобілізації соціального потенціалу, у якій «міра деструктивної участі» врівноважується «пасивністю, довірою, здатністю до підпорядкування авторитетам, стриманістю, помірністю і самоконтролем», що не повинне, однак, заважати відстоювати свої інтереси і домагатися їхнього обліку.

Означений концептуальний підхід щодо розвитку соціально-економічних систем є універсальним і може бути використовуваним для оцінки і проектування різних стадій і етапів вибору та обґрунтування варіантів інноваційного розвитку виробничих систем промислового комплексу, підприємницьких структур і окремих суб'єктів підприємницької діяльності.

Але яка б не була краща форма суспільства, що ми припускаємо побачити на території України в найближчому і віддаленому майбутньому, її зараз не слід розглядати в практичному плані, хоча це й архіважливо для нас сьогодні. Тому що яке б не було це віддалене майбутнє для України, дуже важко уявити, виходячи з її сьогоднішнього стану, поки що ми до нього не доживаємо. Можливо нам і не дожити до цього, якщо ми не запобіжимо тій загальній катастрофі, що охоплює нас, тривалої внутрішньої кризи, що підігривається світовою. Ми повинні спиратися на апробовані принципи, правильність яких без яких-небудь серйозних сумнівів доведена протягом останніх сторіч. Головне правильно вибрати найбільш ефективні з них і прийнятні для України. На помилках наших попередників, наших сусідів — європейських держав нової

формації ми повинні навчитися перемагати і перемогти. Урок цього століття полягає в тому, що країни (у тому числі й Україна), що упали жертвою світових пасток повинні припуститися помилки, дозволивши втягти себе в гонку заради сьогохвилинних, вузьких інтересів, забувши про наслідки відмовлення від захисту своїх принципів на шляху свого розвитку.

І ще: варто визнати один важливий прецедент, зв'язаний з нерозсудливістю цього Потрійного союзу. У 1509 році Ліга Камбрай перемогла Венецію і була готова нанести нищівний удар. Можливість для Венеції уникнути поразки в 1510 році полягала в її успішному підкупі деяких членів Ліги Камбрай в боротьбі проти головного суперника — Франції. У період 1894—1907 років Британія, керована принцом Уельським, що став королем Едуардом VII, стравлювала Францію, Німеччину і Росію (серед інших) у боротьбі за життєво важливі стратегічні інтереси кожної із них, на їхні здатності стати настільки захопленими дрібними політичними інтересами, що вони могли б самі прогледіти найважливіше для їхніх життєвих інтересів.

Якщо і є якийсь найбільш важливий урок, який варто витягти із сучасної історії і який можна назвати «фундаментальним», то таким є розиграш тієї нещасливої долі, що часто переживає країна, що поступилася своїми принципами, помилково вважаючи їх «занадто теоретичними», в угоду сьогохвилинному практичному інтересу деяких більш відчутних, конкретних, вузькополітичних вигод.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

В останнє десятиліття ХХ ст. грошова сфера досягла у своєму тоталітаризмі критичної точки розвитку і перетворилася в автономну, значною мірою незалежну від реальної економіки. Її рушієм стала не торгівля товарами і послугами, а рух капіталів — грошових мас. Відбувся перехід від «реальної» економіки до «віртуальної», Фінансово-посередницький ринок дедалі більше немовби затуляє собою сферу «реального виробництва», створює ілюзію власної самодостатності, незалежності від економічного базису, пов'язаного з виробленням реальних вартостей. Складається досить неспокійне враження, що гроші породжують гроші, але ж це протиприродне, бо гроші є еквівалентом вартості товару, а не сам товар.

Історичний досвід ХХ ст. зафіксував зростаюче значення загальноекономічних факторів і закономірностей. Особливо виразно це визначилось в умовах зростаючого впливу циклів науково-технічної революції, період яких раз по раз скорочується, що призводить до видимих якісних змін виробничих сил. Під їх впливом формуються могутні організаційно-економічні структури, за змістом і суттю, незалежні від соціально-політичних умов, але які справляють винятковий вплив на всі сторони суспільних відносин.

За цих умов традиційні уявлення щодо співвідношення загальноекономічних і специфічних процесів і закономірностей суспільного розвитку потребують суттєвих корективів. Роль перших настільки зростає, що виникає необхідність у створенні нової загальноекономічної теорії, яка б розкривала загальні для всієї цивілізації закономірності. І це не дивує, бо сам аналіз впливу соціальних систем на економічний розвиток може бути плідним лише на основі розуміння загальноекономічних процесів. У зв'язку з цим і традиційне для політичної економії послідовне викладення малопов'язаних один з одним економічних блоків, що присвячені аналізу окремих соціально-політичних чи соціально-економічних підсистем, недостатньо. Сучасна концепція політичної економії неможлива без загальноекономічної теорії як своєї основи.

По новому в розрізі накопиченого світового досвіду постає питання і про співвідношення формаційних і неформаційних економічних процесів. І в цьому зв'язку найбільш актуальним

постає питання щодо тлумачення місця і ролі товарно-грошових відносин і ринку як явища, котре перевтілюється у механізм товарно-грошових відносин із системою управління, яка притаманна окремій суспільній формації і тільки їй.

К. Маркс виконав надзвичайний аналіз товарного виробництва, дав визначення товару і грошей, синтезував все те, що було напрацьовано до нього. Але на тлумаченні історичного місця товарно-грошових відносин дуже явно відбилася націленість його вчення на критичний аналіз існуючої суспільної формації, яка з його подачі і сьогодні ще тлумачиться як «капіталізм», правда тільки у нашому розумінні. За кордоном уже немає поділу на «капіталізм» і «соціалізм». Всі відносини — соціально-економічні.

Товарне виробництво К. Марксом розглядалося як похідний пункт і загальна форма існуючого на той час суспільного господарства, а останнє — як вища ступінь розвитку товарного виробництва, за якої товаром ставала і сама робоча сила. Завдяки цьому товарне виробництво опинилося надзвичайно твердо прив'язаним саме до, на той час, існуючої форми господарства (капіталізму). У цій формі надто виразно акцентувалася соціальна сторона (відносини обумовленості індивідуальних товаровиробників) і недооцінювалося інструментальне значення ринку як механізму ув'язки виробництва і споживання, регулювання пропорцій, стимулювання зниження витрат. А з цим пов'язаний і висновок щодо ідентичності історичної долі капіталізму і долі товарного виробництва, щодо зниження товарного виробництва разом зі зміною суспільної формації (капіталізму).

Саме тут, на наш погляд, і допустився К. Маркс суттєвої помилки, некоректного підходу у виконанні свого «класичного» аналізу, який полягає:

— по-перше, заперечень не може бути: нова формація суспільства (капіталізм) як і всі інші до неї не могли існувати без товарного виробництва — це немислимо. Але з цього не випливає інше — те, що товарно-грошові відносини не можуть бути формою організації системи господарювання в іншій суспільній формації;

— по-друге, товарне виробництво дійсно похідний пункт суспільної формації, яку К. Маркс обізвав «капіталізмом», і без нього нова формація з'явитися не могла. Але товарне виробництво породжувало капіталізм не само по собі, не за будь-яких умов, а лишень при окресленому сполученні факторів суспільного розвитку, які знаходяться поза окресленнями товарного виробництва;

— по-третє, якби товарне виробництво само по собі породжувало б нову суспільну формацію (у т. ч. і капіталізм), то він повинен був виникнути ще в античну епоху, коли товарно-грошові відносини були на належному рівні розвитку. Товарне виробництво лише форма організації ініціативної економічної діяльності і суспільного господарювання в цілому, а не структура суспільної формації;

— по-четверте, вся сутність економічної теорії К. Маркса полягає у розумінні товарно-грошових відносин як загальної форми організації виробництва.

Але саме така структура організації господарювання в тому чи іншому ступені притаманна самим різним економічним системам будь-якої суспільної формації. І саме за такої форми, при якій економічні відносини між людьми та між виробництвом і споживанням, відбуваються через посередництво ринку — купівлі-продажу товарів.

Не можна не відзначити, що розвиток товарно-грошового механізму попередньої суспільної формації дозволив створити надзвичайно тонку за формою і складну за змістом мережу економічних відносин, інститутів і систем (національні і світові ринкові відносини, системи кредитних і валютних відносин, страхові інституції, біржі та банківські системи тощо). У них втілена не тільки соціально-економічна суть суспільної формації, системи соціально-виробничих відносин але і механізм регулювання і саморегулювання системи суспільного господарювання. Життям доведено, що система ринкових механізмів і державних регуляторів — це не просто результат поглиблення протиріч існуючої формації суспільства, а, перш за все, найважливіший інструмент економічної діяльності людства, надбання земної цивілізації.

І все ж таки, визначення підходу, коли похідними аналізу товарного виробництва є товар і гроші, а товаром враховувалася і робоча сила, були некоректними. Бо що розумілося під поняттям робочої сили? Якщо це фізичне тіло (суб'єкт), то у суспільній формації, що розглядається, «торгівлі рабами» вже не було, а якщо й було, то поза законом, що не могло братися в якості похідних. Якщо це результат діяльності «робочої сили», то це вже товар, який попередньо був врахований. Але де ж тоді враховувати людину, яка приймала опосередковану участь у творенні товару, у процесах матеріалізації фізичних сил, що віддавала людина при творенні товару?

На наш погляд, мова повинна йти не про матеріалізацію фізичних сил, а про матеріалізацію інтелектуального потенціалу,

до складу якого входять поняття і робочої сили, і якості товару, і конкурентоспроможність цього товару і все інше, що може складати сукупну ціну результату ініціативної економічної діяльності.

Якщо підійти до цього як до визначеного процесу, що здійснює людина, то в його основі є відомі витрати фізичної, розумової, нервової біоенергії, тобто витрати труда в їх загально-фізіологічному значенні. Але і труд не є «первинною матерією», бо сама трудова діяльність являє собою всього лише різновидність діяльності взагалі, діяльність в широкому сенсі цього слова, одну із багатопланових економічних форм діяльності людини як такої. Тож робоча сила — це механізм (засіб) реалізації інтелектуального потенціалу.

Ось чому аналіз цієї проблеми взагалі і ініціативної економічної діяльності, як форми, в якій у найбільшій мірі віддзеркалюється саме інтелектуальний потенціал індивіда, слід було б розпочати з визначення того, що таке діяльність взагалі.

Тож якщо розпочати з природних витоків, то під діяльністю взагалі слід розуміти специфічну форму активного ставлення людини до навколишнього середовища, зміст якого складає його цілеспрямоване перевтілення в особових і загально-суспільних інтересах. Але разом з тим діяльність людини не є вичерпною підставою існування цієї ж людини. Якщо ж підставою діяльності є свідомо сформульована ціль (мета), то підстава визначення самої цілі лежить поза діяльністю як такою, у сфері людських мотивів, ідеалів і цінностей, які в свою чергу і визначають у сукупності з іншими факторами рівень інтелектуального потенціалу.

З давніх давен існує розподіл діяльності на духовну і матеріальну, фізичну і розумову, виробничу і трудову, інтелектуальну і неінтелектуальну і т. ін. Але якраз у цих визначеннях і криється відомий «парадокс»:

— по-перше, визначення інтелектуальної і неінтелектуальної діяльності не має під собою підґрунтя, бо взагалі не може бути неінтелектуальної діяльності — інша справа, що один і той же вид діяльності можуть виконувати люди з різним рівнем інтелектуального потенціалу;

— по-друге, у природі не існує «духовного» і «матеріального» — все матеріальне, але використовуються різні види біоенергії людини;

— по-третє, немає праці фізичної чи розумової, оскільки будь-яка праця вимагає витрат біоенергії людини залежно від рівня інтелектуального потенціалу.

Інша справа, з точки зору творчого підходу, особливе значення має поділ діяльності на репродуктивну і продуктивну.

Але загальна теорія соціального значення дії підкреслює все ту ж саму міру ціннісних установок і орієнтацій, мотивів діяльності, чекань і домагань, які визначаються тим же інтелектуальним рівнем (індивіду чи сукупного в розрізі суспільства).

Особливого розгляду потребує проблема внутрішньоінформаційних характеристик розвиненого суспільства і його трансформації до нової формації. Методологія такого підходу у свій час була визначена К. Марксом. Але К. Маркс міг розраховувати на досить мізерні можливості саме внутрішньоінформаційного аналізу економіки суспільства тої формації. Історичний досвід. Який було накопичено на той час (проста капіталістична кооперація, мануфактура, перехід до машинної індустрії і т. ін.) можна віднести до «внутрішньоутробного» стану розвитку суспільства тої формації, коли його функціональні закономірності проявляються далеко не в повній мірі.

Звичайно, на цьому фоні форма вільної конкуренції, яка склалася на той час внаслідок промислового перевороту, природно сприймалася як адекватна, класична. Але для сучасного розвиненого суспільства такий підхід і щодо власності, і щодо організації виробничих систем, і щодо економічних процесів, і загалом щодо поняття ініціативної економічної діяльності, по своїй суті надто вже застарілий. Так індивідуальна власність своєю суттю поступилася корпоративній, асоційованій власності; в тій чи іншій мірі паралізовані процеси падіння вартості робочої сили; змінилася структура капіталу, яка сьогодні має технологічну основу, до якої залучена і вартість робочої сили (фізичної праці); мають інший вигляд процеси формування абсолютної ренти; а «промисловий капіталізм» у формі вільної конкуренції проіснував навіть у класичному випадку, в умовах Великобританії, надзвичайно мало (7—8 десятиліть). Тож не дивно, що і нова формація суспільства у вигляді «соціалізму у спотвореній формі» теж проіснувала десь трохи більше семи десятиків років.

Тож на думку спадає, що у кожній суспільній формації з підвищенням рівня «пізнання» і «усвідомлення», а загалом з наближенням суспільства до критичного рівня розвитку, коли до крайності загострюються внутрішньосуспільні протиріччя, створюються всі об'єктивні і суб'єктивні передумови щодо соціального, політичного і економічного вибуху — соціальної революції.

Саме такий підхід слід вбачати протягом першого десятиліття України і загалом останніх 10—15 років для суспільства землян: глибока економічна криза, війни на всіх континентах, суцільне безробіття і знедолення людей, національні вибухи і між-національні кровопролиття, національно-визвольна боротьба народів, масова міграція населення. Але загальний висновок має бути пов'язаним з глибокими і закономірними змінами загалом в економічному підґрунті суспільних формацій на підставі далеко не рівномірного розвитку продуктивних сил, які в кожному конкретному випадку розширюють простір для подальшого розвитку, причому темпами значного прискорення. Разом з тим змінюються форми і методи організації індивідуальної економічної діяльності.

Звернемо увагу на розвиток суспільної формації капіталізму. Пройшовши буремні потрясіння і, звичайно, зазнавши великих втрат, ця суспільна формація, як показує час, не втратила своєї життєздатності. Навпаки, рівень усвідомлення суспільством пізнаного допоміг йому пристосуватися до нових умов, оволодіти надбаннями пізнаного у формі науково-технічного прогресу, знайти нові форми і методи організації ініціативної економічної діяльності, створити розвинену інфраструктуру. Склалися форми високорозвиненого суспільства, які дали широкий простір науковому обґрунтуванню пізнаного і усвідомленого, що дозволяє регулювати процесами розвитку і в той же час спрогнозувати можливий хід розвитку протягом ХХІ ст. Тож чи можна це суспільство вважати «капіталістичним»?

Більше того, цей підхід дозволив висунути для обговорення версію щодо сучасної суспільної формації високорозвинених країн як закономірної, з адекватним станом формації, можливості якої далеко ще не вичерпані.

Соціалізація економіки проявляється і у відносинах власності (акціонерні товариства, кооперація, особливо у тих випадках, коли вони співпадають з активними формами участі працівників в управлінні виробництвом), і у створенні розвинутої системи соціального захисту і соціальних гарантій для людей, і в розвитку демократичних інститутів і інших структур регулювання процесів розвитку. Але найяскравіше соціалізація економіки проявляється у формах і методах організації індивідуальної творчої економічної діяльності членів суспільства, сукупність якої і є найбільшим чинником розвитку тої чи іншої суспільної формації.

Сьогодні немає підстав не помічати зрушень, які яскраво висвітлюють докази того, що основні властивості «капіталізму» набрали своєї критичної маси і відповідна суспільна формація

перевтілюється у свою протилежність. А наукове обґрунтування усвідомленого відтворює риси перехідної епохи від сучасної суспільної формації до нової, з більш високим рівнем суспільно-економічного укладу.

І ось тут слід пам'ятати, що організоване суспільство — це не проста, формальна мережа відносин індивідів, які ґрунтуються на приватній економічній власності, на суспільно-політичних правах людини; не міфологемного ґатунку ідеал «справедливого суспільства». Воно — складний процесуальним феноменом, який існує через людину та можливості її інтелектуального потенціалу.

Як дискурсивний феномен організоване суспільство має відповідати умовам «першого і фундаментального закону природи» і «другого закону природи» і функціонувати як:

- по-перше, самовиражаючий знак свободи, який породжує ініціативну економічну діяльність чи мотивацію дії як таку;

- по-друге, механізм розгортання значення чи самовиразу сенсу свободи через мереживо взаємозв'язків людей, а також мережа комунікацій та зв'язок з навколишнім середовищем і історичним довкіллям;

- по-третє, інтерпретант, тобто сама людина як типовий носій цінностей індивідів, спільноти і культури середовища, в контексті яких здійснюється певний семіоз, або мовно-дискусійний дискурс, і формується феноменологія знаків, значень, символів і кодів взаєморозуміння.

Організоване суспільство, основою якого є сукупність ініціативної економічної діяльності індивідів, виникає як явище, мережа відносин і стосунків між ініціативною економічною діяльністю людей. Не зовні людини, а через людину, на основі певної мотивації мислення, пізнання й усвідомлення, що продукують відповідні значення і символи, а також мотивують відповідні вчинки, що ініціюють творчу діяльність людей.

Таким чином, концепція організованого на основі ініціативної економічної діяльності і самовиразу свободи дії суспільства є багатоликою й неоднозначною в інтерпретації особливостей розвитку суспільних формацій як в історичному, політико-економічному, так і в загальнокультурному сенсі. Тому лише зважена і продумана позиція щодо концептуального погляду на структуру нової формації суспільства, з урахуванням логічних особливостей розбудови та історичних умов її функціонування, дає можливість інтерпретувати форми і методи ініціативної економічної діяльності в сенсі вільного самоздійснення людини.

Що ж стосується національної перспективи, то вона, очевидно, має узгоджуватися не лише з популярними концептами окремих

осіб, але й з досвідом історичного й соціокультурного шляху до незалежності в контексті еволюції сім'ї та сприйняття пізнаного, поєднаного з українською спадщиною і сенсом здійснення свободи самовиразу.

Самоствердження людини у навколишньому середовищі, а разом з тим вплетання її ініціативної творчої діяльності в єдиний процес довкілля є продовженням самоствердження її у самій собі. Ось саме це і є основою основ організованого суспільства, бо перетворюючи зовнішнє середовище відповідно до розвитку форм своєї власної діяльності, людина реалізує у ньому свої прагнення, стверджує себе в якості як суб'єкта опосередкованої діяльності довкілля, так і об'єкта цієї діяльності. Таким чином ініціативна творча діяльність людини як суб'єкта перевтілюється в опосередковану діяльність організованого суспільства, в якому людина є об'єктом організації і управління. Творча ініціативна діяльність людини — це єдине джерело спрямованої перебудови організованого суспільства, єдиний канал, за яким суб'єкт дістається об'єктивного світу і стає його часткою.

Ось чому свідоме врегулювання процесів матеріального світу, як і процесів творчої діяльності людей, необхідно розглядати як діалектичний перехід природного розвитку суспільної формації, в якому здійснюється стрибок від перебудови людини самої себе до практики розвитку її буття.

На шляху від природної мотивації, свідомості і волі людини до матеріалізації процесів її діяльності практичні процеси, якщо вони здійснюються у чіткій відповідності з метою, яку ініціює людина, не відокремлюються від неї, її зацікавлень та уподобань, а, навпаки, висвітлює їх повніше і загалом конкретніше.

Сам по собі матеріальний світ знаходиться від свідомості людини і її інтелектуального потенціалу значно далі, ніж об'єктивні форми її власної ініціативної творчої діяльності, що і зумовлює людину звертатися до свого інтелектуального потенціалу, своїх природних можливостей все частіше і глибше. Але практика розвитку процесів матеріального світу містить у собі більше можливостей для коригування своїх намірів і суб'єктивних прагнень. У цьому розумінні керувати власними рухами людині легше, ніж процесами матеріального світу. Саме цей постулат, незважаючи на те, що матеріальний світ знаходиться від суб'єктивних прагнень людини далі, ніж її власний світ, дозволяє реалізувати сутність людини глибше, ширше та повніше. На рівні матеріального світу ініціативна творча діяльність людини майже необмежена.

Саме за такого підходу для свідомого врегулювання об'єктивних процесів і матеріального світу, і ініціативної творчої діяльності тут існує безмежний простір, безмежний діапазон можливостей. Тобто матеріальний світ дозволяє людині виразити, віддзеркалити і реалізувати свій творчий інтелектуальний потенціал з найбільшою силою.

І все ж таки, не дивлячись на те, що за своєю природою і на основі «першого і фундаментального закону природи» людина здатна створити світ, який би повністю відповідав її задумам, оскільки її творчі можливості не пізнані, а у кожний проміжок часу вони ще й обмежені довкіллям, то вичерпна об'єктивізація сутнісних сил людини повинна бути сприйнята як нескінченний процес творення таких об'єктивних форм реальності, які віддзеркалюють зацікавлення людини на терені сьогодення і можуть бути репрезентовані як нескінченний ряд історично обмежених досягнень людини.

Витоки форм і методів сучасного організованого суспільства та громадсько-владних (виробничих) відносин на думку багатьох вчених різних галузей людської діяльності слід шукати в античних традиціях. Саме в цей період виникають і утверджуються підвалини організованого суспільства, народжуються терміни і постають ідеї політичної держави, громадянства, визрівають публічні, приватні та особистісні виміри. Уся подальша еволюція суспільних формацій значною мірою відбувалася під впливом концептуальних складових, образів та реалій саме античних традицій. У них слід шукати витоки сучасної суспільної формації. Сучасна правова держава і демократичне суспільство є логічним підсумком, синтезом попередніх суспільних формацій на основі громадських надбань і принципів природного розвитку.

Попри різноманітні суперечки щодо визначення нашої історії і який період слід брати за основу, важливим видається все ж таки дослідити історичну, ментальну та структурну специфіку античного світу, виявити закономірності і протиріччя тої суспільної формації, яка уособлює собою певним чином організовану сукупність людей і яку Аристотель визначив як: «Поліс є сукупність домогосподарств, землі і майна, що впорядковуються вільними громадянами; яка підтримувалася не тільки видатними філософами, але й була інтеріорізована масовою свідомістю того часу» (Аристотель «Економіка»).

Суспільна формація того часу усвідомлюється перш за все як «колектив громадян — громадська община», яка забезпечена гідними матеріальними умовами існування, її економічним підґрунтям була специфічна земельна власність: колективна і

приватна одночасно. Саме з цієї реалії постає організоване суспільство на економічній основі та на взаємодії суспільно-державного і особистісно-приватного. Бо тільки повноправні громадяни мали право приватної власності на частину загально-суспільної землі і тільки посідання земельною власністю було необхідною підставою статусу громадянства. Кожен громадянин належав двом вимірам суспільного існування: власному, тобто окремому, домінуючим чинниками якого були життєва необхідність на основі людських потреб та природна мотивація ініціативної економічної діяльності по досягненню цих потреб, і політично-публічному, тобто загальносуспільному, головними атрибутами якого були активна політична дія на теренах суспільно-державної діяльності та вишукана мова, що ґрунтувалася на блискучих взірцях організації розкриття інтелектуального потенціалу: антична риторика, філософія, літературно-культурна суспільна діяльність. Вагомість слова тут була більшою, ніж приневолювання і примушування, слово було джерелом духовних можливостей громадянина, залучаючи його до вічності, надаючи додаткових форм самореалізації порівняно з приватним виміром існування.

То чому ж сьогодні ця «вагомість слова» загублена? І в той же час чому більшість учора ще нічого не значущих людей рветься до політичної влади.

Можливо, для того, щоб відповісти на ці «чому», ми мусимо чіткіше уявити собі сферу впливу «приватного» і «публічного» (суспільного), розмежування між якими історично передбачало дихотомію господарського і політичного, а з розвитком суспільної організації призводило до звуження однієї сфери за рахунок розширення іншої. Але ж відомо, що історичні традиції і норми, намагання дотримуватися права громадянства і права їх на земельну власність стримувало античне громадськість від знищення приватної сфери, яка превалює і сьогодні.

На наш погляд, історично збереглося усвідомлення того, що наявність інститутів власності є тією «точкою опору», яка забезпечує особі можливість вільно існувати у політичному просторі організованого суспільства. Навіть Платон, який постійно виступав за знищення приватної власності і наполягав на звуженні приватного сектору буття, не знаходив можливості знищити його остаточно. Зокрема, він з великою повагою ставився до межових стовпів, які захищали господарські маєтки громадян, не звертаючи увагу при цьому на суперечність своєї позиції (Платон, «Закони»).

І все ж таки, зважаючи на необхідність існування приватного, громадськість кожної суспільної формації, навіть останньої

в подоби радянської, все ж сприймала це явище як недорозвинену політичну сферу — арену, де політична свобода відсутня, і погоджувалися з цим тому, що політичний простір кожної суспільної формації тільки опосередковано цим явищем віддзеркалював право людей на свободу і політичну самореалізацію.

Світ навколо людини є нескінченним і вшир і вглиб. Природно, що й сили людини, її потреби, зацікавлення і прагнення теж обмежені, бо вони контролюються і коригуються природним розумом людини. Але слід пам'ятати, що розум, на відміну від почуттів потреби, не народжується з нами і не дається як передбачливість історичних категорій. Скоріше він набувається ретельністю: по-перше, у придатному усвідомленні пізнаного; а, по-друге, в обґрунтуванні усвідомлення пізнаного, як методу просування від пізнання — усвідомлення — обґрунтування до стверджень, що то є благо.

Тож обмеженість людських потреб на кожному відтинку суспільного розвитку зумовлює й відповідну історичну лімітованість суб'єктивно контрольованої галузі об'єктивної економічної діяльності. Разом з тим галузь свідомо контрольованої об'єктивної економічної діяльності завжди обмежена вже існуючим (що історично сформувався) рівнем розвитку теоретичного усвідомлення і практичного обґрунтування форм і методів цієї діяльності.

Із зростання рівня свідомо організованої предметної діяльності людини ускладнюються, збагачуються і зростають її потреби. Отже, і її діяльність, спрямована на розумне врегулювання і перетворення об'єктивних принципів і процесів, теж ускладнюється, збагачується і зростає. Інше кажучи, творча діяльність людини сама по собі спрямована на розвиток її ініціативної економічної діяльності і разом з тим детермінується не лише суб'єктивно, але й об'єктивно. Причому вона визнається вже наявним (що історично сформувався) рівнем об'єктивного контролювання, коригування і регулювання об'єктивних процесів, існуючими досягненнями в науці, практиці і культури суспільної формації. Тобто навколишня діяльність, що залучена в орбіту людської творчості, є продуктом усвідомлення пізнаного в історичному контексті. Залежно від того, як розвивається навколишня дійсність на базі наявного стану культурного рівня, з'являється все нова й нова необхідність в усвідомленому врегулюванні процесів та явищ, що постійно супроводжують наше буття.

З розвитком суспільства і переходом його від однієї суспільної формації до іншої відбувається свого роду природна універсалізація свідомо контрольованої ініціативної економічної

діяльності людей, що визначає ступінь реальної діяльності тої чи іншої суспільної формації. Причому меж для екстенсивного чи інтенсивного розвитку цих формацій на основі творчої діяльності людей не існує, бо навколишній світ у своєму природно-якісному русі та різноманітті безмежний. А всі засоби довкілля, тобто предметний світ — то є соціально-історичне утворення як наслідок приватно-політичної практики, загальним підґрунтям якого є міцний взаємозв'язок приватного та публічного (суспільного) в архітектоніці суспільної формації. Бо від самого початку приватне функціонування було певним підґрунтям — основою, яка забезпечувала в подальшому вихід у сферу політичного існування.

Власне, акумулюючим моментом є те, що життя в лоні господарської системи взаємовідносин взагалі існує лише заради іншого світоглядно-активного виміру — виміру публічного ствердження.

З античних часів політичний примус (гніт), відповідно до якого будь-хто, навіть голова маєтку, тримав і тримає свою родину, колектив, регіон, державу у підкореному стані, використовуючи принципи володарювання і підкорення, вважався і вважається природним, оскільки громадянин, як суспільна істота, набував владного досвіду, поступово наближаючись до власної чи загальної іпостасі — кожен може бути президентом.

За «першим і фундаментальним законом природи» кожна людина мала і має право на природне існування, проте не кожна має можливості претендувати на повагу політичної суспільності тої чи іншої суспільної формації. Рабський стан людини та при звичаювання до нього були і є свідченням частковості, що є загрозливою небезпекою як для держави в цілому, так і для кожної людини зокрема.

Усвідомлюючи це, слід, все ж таки, не забувати природні права кожного, постійно артикулюючи особливий статус політичного виміру, вважаючи за необхідне розмежовувати публічну сферу, надаючи їй визначального змісту і обов'язку зберігати чіткий духовно-політичний, соціально-моральний статус суспільної формації.

Не дотримуючись цього, життя в суспільному просторі набувало і до сих пір має сакральне значення, залучитися до якого мають здатність лише непересічні громадяни, шляхом приборкання біологічних потреб, життєво-господарської необхідності, відмови від спокус буденного споживацького існування.

Суспільна формація за «другим природним законом», а відповідно й сама публічна ойкумена, мають бути місцем ідеального, не спотвореного світу, де людина постійно відтворювала б свою індивідуальність, кожний своїм вчинком доводячи, що вона має право перебувати серед кращих, визначаючи діями власну неповторність та відданість ціннісним настановам громади (суспільства).

Історичний досвід свідчить, що громадсько-владний простір будь-якої суспільної формації не може існувати, не маючи точки виміру приватно-політичного потенціалу — кодексу законів, який формував би правові підвалини політичного визначення взаємовідносин між приватним і суспільним, щоб зробити буття кожного громадянина більш укоріненим в суспільстві та надати можливості більш впевненого існування в політичній дійсності. Саме кодекс законів як унормовує публічну сферу, так і задає певні обмеження влади, яка постійно відтворює себе, змінюючи свої інститути в політичному просторі, не перешкоджаючи існуванню інших угруповань, які, в свою чергу, у відвертій боротьбі змагаються за керівні важелі.

Сьогодні науковці, соціологи й політики намагаються зрозуміти хибні збочення попередньої суспільної формації. А чи була ця формація новітньою? Мабуть, ні. Згадаймо, або придивимось уважніше до суспільства Спарти: її аж ніяк не можна визнати класичною.

Єдиною пануючою формою власності у Спарті була общинно-державна власність як на землю, так і на робочу силу. Відповідно, вся земля, за своїм статутом визначалась як державна. Залежні селяни і ремісники всіляко принижувалися, іменувались в документах як «державні раби», або «раби общини».

Устрій спартанської державної моделі ґрунтувався на принципах:

- відмови від засад індивідуалізму та демократизму;
- орієнтації на панування еліти і підкорення інших суспільств;
- агресивного ставлення до інших версій суспільного розвитку;
- зневаги до вільної приватногосподарської та публічної діяльності;
- рабовласницького ладу, за якого безпосереднє втручання власника у виробничі відносини майже повністю виключалися.

Приватна сфера примітивізувалась і функціонувала скоріш не у виробничих відносинах, а передусім через розподіл

суспільних продуктів. А спрощена ініціативна економічна діяльність виключала передумови для повноцінної громадської діяльності. Крайній центризм у розподілі, врешті-решт, вилився у цілу систему владних заборон, обмежень і розпоряджень, що регламентували життя кожного мешканця Спарти від народження до самої смерті. В цілому у суспільстві панувала примусова регламентація вільного часу людини — від колективних трапез до групових атлетичних тренувань і змагань, що мусили замінити активну громадську самореалізацію людини, її суспільну спрямованість та політичний вимір.

Історично кожна суспільна формація акцентує увагу на важливості громадянської активності людини, усвідомлюючи значимість та певну ризикованість цього шляху. Але відмовитись від критеріїв та нормативів, навіть часткового, мали змогу далеко не всі вільні за статусом громадяни. Саме це було і є підставовим чинником будь-якої суспільної формації, але не кожний мав сміливість проявити за «другим природним законом» здатність у потрібний момент відмовитись від гедоністичних споживацьких цінностей, актуалізуючи при цьому колективні цінності вільної громади. Кожне покоління суспільної формації з часом, набуваючи свободи за «першим і фундаментальним природним законом», відмовляється від понять «панування», «підкорення», «звітності» і намагається здобути перемогу у площині вільного соціально-політичного дискурсу, змагаючись серед подібних собі — рівних особистостей. Історія знає чимало прикладів, коли найвидатніші люди стверджували, що вони не воліють ані володарювати, ані бути підзвітним комусь іншому. І така позиція сприймається масовою свідомістю як маніфестація політичної свободи, внутрішньо-громадянської цілісності та громадської мужності.

Зважаючи на високі світоглядні настанови історичного загалу, постійна жага до насолоди та спрощено-біологічного існування окремих індивідумів та навіть прошарків, сприймається як небезпека для держави і свідчення наявності дихотомії вільного та надвільного в межах суспільної формації.

Від одної суспільної формації до нової на зміну їй концентрація влади в руках невеликої кількості громадян хоча й сприймалася масовою свідомістю як природне явище, об'єктивно призводила до гальмування товарно-грошових відносин і відповідно всієї приватної сфери суспільства, а також до цілеспрямованого винищення будь-якої політичної, громадянської й духовної свободи людини. Відкидаючи демократичні форми співіснування з суспільством, держава інтеріорізує

громадські функції, встановлюючи систему безпосереднього контролю за повсякденним життям своїх громадян та громадським суспільством в цілому: від розподілу продуктів праці та їх споживання до консервації всього публічного життя, ізоляції від зовнішнього світу і неефективного управління.

В історичній перспективі така суспільна формація врешті-решт здавалася нездатною подолати суперечності, пов'язані з руйнуванням приватної сфери громадського існування, що поступово призводило і до загальної деградації суспільних відносин. В таких умовах демократичний тип держави стає недієздатним, як недієздатного стає і стара система владних відносин, бо із зростанням приватного капіталу владна верхівка суспільства, віддзеркалюючи суспільні настрої, сама стає більш схильною до партикулярних, підклимних домовленостей, ігноруючи громадські інтереси та моральні імперативи.

Зубожіння одних громадян примушує їх наполягати на подальшому розширенні системи державних дотацій і пільг, а збагачення інших — на гарантуванні права власності від зазіхань бідноти і встановленні міцної влади. Водночас приватний капітал вимагає рішучої боротьби за владу щодо політичної відкритості та публічної репрезентації. Соціальна криза суспільної формації, як правило, доповнюється помітною духовною кризою, особливо серед заможних верств. Разом з тим зростає політична байдужість, відмова від публічної відданості державі, від активної громадянської позиції.

Втрачена єдність громадян і держави, підданих і влади, історично обертається ментальною невизначеністю, моральною втомою та певною втратою ціннісних орієнтирів суспільства в цілому. Майже повністю згасає мотивація ініціативної економічної діяльності. Приватні і публічні виміри існування громадян знецінюються, змінюючись спрощено-утопічними формами ретроспективного та суб'єктивного ідеалізму. Верхівка суспільства, все більше схиляється до засвоєння вульгарного епікуреїзму і скептицизму. Соціально-політична складова цих настроїв схиляється до відродження тиранічних проявів диктату в державному управлінні.

А чи не на такому роздоріжжі знаходиться і наше суспільство, перед яким так гостро стоїть питання про пошуки джерел саморозвитку?

Ми знаходимося в середовищі всесвітньої спільноти, яка, залишивши позаду романтичний період становлення та рожевих сподівань, сама перебуває в стані невпевненого пошуку альтернатив подальшого розвитку. За такого стану справ певний

інтерес являє порівняльно-історичний аналіз шляху двох слов'янських народів: Росії та України, що його активно провадить наукове середовище далекого зарубіжжя. «Захід» дуже добре усвідомлює, що частка країн Центрально-Східної Європи багато в чому залежить від ситуації саме в цих, найбільших за потенціалом держав.

Важливими в цьому контексті є деякі новації західної історіографії щодо структур та особливостей державного управління на територіях, які нині займають Україна та Російська Федерація, у період античного світу та середньовіччя. Зокрема відзначається, що як у Київській Русі, так і в Русі Московській, на державному рівні дуже довго переважали династичні та станові підвалини, які передували релігійним та національним, що наклало свій відбиток на ментальність цих народів і понизило до мінімальних позначок як релігійні, так і національні аспекти і на політичному, і на громадському рівнях. А це створювало передумови, коли вища влада підкріплювалася історичною спадкоємністю та поліетнічністю населення.

У дослідженнях зарубіжних вчених все чіткіше проглядаються мотиви раціонального, а не емоційного. До самого ХХ ст. російська влада з уже завойованими народами як правило поводитися толерантно, гнучко й прагматично, дозволяючи проявляти свої духовні і національні контексти їхнього буття, без всіляких расистських забобонів. Більше того, історія Московської держави XIV—XVI ст. являє собою важливу складову частину всесвітньої історії. А деякі ексцеси цього періоду пояснюються зіткненням монгольської світської адміністративної культури з візантійською церковною традицією Цезаропанізму. Влада Московської держави скоріш керувалась бажанням примирити монгольську та візантійську концепції володарювання, що призводило до виникнення власних підходів у державотворенні.

Торкаючись особливостей колоніальної практики усталених суспільних формацій, зарубіжні учені визначають важливу рису в спрямуванні російської експансії — геополітичні розрахунки. На відміну від дій Великобританії чи Франції, Іспанії чи Португалії, для яких колонії являли собою перш за все комерційний інтерес, Росія розглядала завдання прирощування земель з точки зору безпеки у протиборстві з Оттоманською Портою, Персією, Японією, а пізніше і з Британією. Заради поширення англіканства чи католицизму влада Лондона і Парижа не старалися селити в колоніях своїх громадян, бо релігійне питання у даному разі для них не мало значення.

У той час як Росія здійснювала систематичні переселенські кампанії до околиць своїх земель заради торжества православ'я у поганських спільнотах.

Немає сумніву, що запізнiла спроба відповісти на виклик часу щодо архаїчності управлінських структур і незграбності спроби демократичних змін, не могли не поховати монархічний режим Росії. Але вони, в той же час, довели, що монарх Росії був значно обмежений у владі і залежний від аристократії та інтегрований до її спільноти, «приборканий нею», відіграючи роль скоріше не автократа-самодержця, а режисера у складній драмі боротьби еліт за владу та багатство.

Вихідним і визначальним підґрунтям для наукового розуміння та практичної оцінки змін, що відбуваються сьогодні у нашому суспільстві, і, звичайно, в європейському оточенні, могла б стати Концепція соціально-економічного розвитку України, якої на жаль у нас немає, але яка дозволила б визначити чітку програму практичних дій в цілях досягнення українським суспільством якісно нового стану.

Ми маємо на увазі Концепцію соціально-економічного розвитку, а не Програми Уряду, які у нас розробляються кожен рік і від яких ми «маємо те, що маємо».

Усі Програми Урядів України мають загальне припущення, що проста відмова від системи централізованого планування і запровадження приватної власності на засоби виробництва приведуть країну до ринкових відносин і це буде достатньою і необхідною умовою для накопичення багатства і інтеграції до європейської спільноти. Але ж історія розвитку людства не знає іншого, ніж те, що тільки 5% населення можуть стати багатими. А що робити з 95%? Як їх влаштувати? Чи для них необхідні інші умови демократії?

На наш погляд, уявлення щодо створення «ринку» простою неухагою держави до цін на товари і послуги та вивільнення виробництва з-під контролю держави чи введення приватної власності в сучасному її розумінні має глибоке коріння в нерозумінні функціональних особливостей ринкових відносин і закономірностей економічного розвитку.

Історія занотувала той факт, що до тих пір, поки не відбулися визначені (певні) зміни фундаментальних принципів державного управління (а вони вперше були реалізовані ще у XV столітті), 95% (а в деякі періоди і більше) населення, причому у всіх без винятку країнах, незважаючи на досягнутий рівень культури, були приречені жити в умовах рабства, кріпацтва, знедолення.

Протягом близько десяти тисячоліть, що передували становленню сучасного суспільства, головною особливістю існування європейських країн було те, що прошарок людей, життєвий рівень яких був відносно вище традиційного, не перевищував по чисельності 5% від кількості всього населення.

Сучасний етап розвитку економіки України, незважаючи на її критичний стан, характеризується створенням умов для превалювання ринкових зв'язків, що виражаються як у формуванні приватних форм власності, так і в ідеї скасування багатьох елементів системи державного регулювання економіки.

Риси нашого загального господарювання на всіх рівнях державної ієрархії визначаються існуючою в межах національного інвестиційного поля атмосферою надграничного ризику. Це економічний і позаекономічний ризик.

Саме це визначення в існуючих умовах є найяскравішим показником того, що підприємцями, бізнесменами намагаються стати не стільки люди, схильні до цієї діяльності, скільки їх антиподи, чийм полем діяльності є кримінально-економічне середовище.

Сьогодні, поряд з офіційно проголошеною, ми не маємо законодавче захищеної як слід приватної власності.

Але сьогодні становлення цивілізованого ринку можливе лише через зняття вказаних негативних факторів, створення ефективного механізму як державного, так і місцевого самоврядування

Дослідження показують, що умови бізнесу, підприємництва, ринкового господарювання являють собою взаємопов'язані і взаємообумовлені, багатогранні, складноструктуровані явища, котрі вимагають комплексного підходу до свого формування. Вибір конкретної моделі ініціативної економічної діяльності обумовлює аналогічний вибір відповідних моделей бізнесу, підприємництва, систем господарювання. Ось чому, вибираючи як орієнтир змішану економіку, соціально-орієнтований ринок, треба добре розуміти, що цей тип економіки детермінує й особливості підходів до бізнесу, підприємництва, систем господарювання.

Звичайно, це зовсім не означає того, що різні системи господарювання в однаковій мірі чи однотипне відрізняються від класичних моделей економічного розвитку. Скажімо, японська, шведська чи американська це різновиди економіки одного типу — ринкового. І всі вони в своїх модифікаціях не дозволяють відхилень від основоположних принципів, серед яких і загальнометодологічні начала вільного бізнесу.

Тож, якщо ми опосередковано намагаємося розібратися в тих чи інших підходах, хіба ж можемо пройти осторонь теорії управління в умовах цільової функції. Ми сьогодні саме в такому стані, котрий примушує нас чітко визначитися з основними принципами, з одного боку, і з різнобарвними засобами досягнення цільової функції (роботи, політики) — з другого. Але при цьому найважливішим є відповідність кожного з вибраних засобів визначеним принципам.

З цього випливає необхідність розуміння різниці між основоположними принципами і вибраними (визначеними) альтернативними засобами здійснення правильної економічної політики, в основі якої були б ці принципи.

Як в природознавстві, так і в економічній науці, практично завжди, коли ми отримали від’ємний результат, слід шукати одну із найголовніших, найбільш імовірнісних причин. Перша, можливо, полягає у тому, що при здійсненні економічних операцій була неправильно задана цільова функція; друга причина, можливо, полягає у тому, що було порушено один із визначених принципів чи методів; а третя причина, більш за все пов’язана з тим рідкісним випадком, коли загально визначені до цих пір наукові принципи і методи вже більше не спрацьовують.

Виходячи з цього, при будь-яких підходах щодо аналізу стану, в який у свій час потрапила Україна, нічого іншого не отримаємо, ніж те, що, не дивлячись на не коректну постановку цільової функції, на порушення при цьому цілого ряду визначених принципів і методів, фатальну помилку слід шукати в бездумному використанні загальнорозповсюджених принципів економіки у тому вигляді, в якому вони сьогодні тлумачаться в будь-якому із провідних університетів або науково-дослідних економічних інститутів НАН України.

Відомі зарубіжні вчені з Інституту ім. Шиллера, Австралійської академії наук, Гарвардського університету, Російської академії наук, Інституту міжнародних відносин Польщі, Інституту економічної політики і планування Угорщини, Австрійського інституту економічних досліджень, Болонського університету, Бременського університету та інших вважають, що кризові явища сьогодення породжуються саме причинами третього роду.

Тож, чи дотепно Уряду України звертатися до відомих у минулому професіоналів-економістів із запитанням: «Що треба зробити Уряду, щоб виправити чужі помилки і не накоїти своїх?»

Яку б відповідь не дали свої чи чужі економісти-доктринери, спеціалісти з «системного аналізу», економісти-управлінці чи банківські спеціалісти — вона приносить і принесе не лише додаткові труднощі, а й лихо як уряду, що залишився ошуканим в міру сліпої віри в необґрунтовані поради, так і державі, яка змушена йти далі обхідним шляхом, а найстрашніше — народу, на плечі якого, додатково до існуючих, лягають ще більші труднощі, біди та нездолення.

Ось чому замість питання: «Чи вірна економічна політика здійснюється Урядом?», нам потрібно запитати самих себе: «Чи відповідає економічна політика, яку здійснює Уряд України, основоположним економічним законам і принципам?»

Але не слід під цим розуміти тільки державний бюджет чи інші «економічні плани». Слід намагатися побачити, пізнати, усвідомити і обґрунтувати нові наукові принципи (сформовані і науково обґрунтовані), які повинні будуть замінити собою давно застарілі економічні постулати — замизкані в працях міжнародних монетаристських інститутів і які є облудою для людей.

Чи багато треба для доказів цього? Ні! Україна вже 20 років як самостійна держава. Але майже кожен рік міняється Уряд. Добре це, чи ні — не в цьому річ. Справа у тому, що кожен Уряд розпочинає свою діяльність з розробки основних напрямків своєї діяльності. Це свого роду «Програма Уряду», яку розробляють одні й ті ж люди, за однією й тією ж структурою, переписуючи цілі розділи з аналогів, які уже не спрацювали.

При цьому жодний із Урядів не поставив перед собою питання: «А яка ж система принципів при цьому дозволить визначити, чи є ці напрямки діяльності всебічно обґрунтованими і реальними? Чи, може, цей документ зовсім непрацездатний?»

Ось чому, перш ніж замовляти «плани», необхідно вирішити питання щодо принципів, тобто поставити науково обґрунтовану цільову функцію. Просто це зробити чи ні? Звичайно, ні! У цьому якраз і криються всі наші біди.

І все ж таки, якщо (або як тільки) правильно будуть визначені і обґрунтовані принципи пізнання, то будь-яка політика, що буде базуватися на цих принципах, буде обґрунтованою, дієздатною, життєдіальною. Тоді методи й засоби проведення політики можуть змінюватися за необхідністю, але при умові, що вони завжди будуть відповідати цим принципам. Правильно визначені принципи повинні залишатися незмінними до тих пір, доки наука не відкриє кращий їх набір,

що, як правило, відбувається в період переходу суспільства від однієї економічної формації до іншої.

Що ж стосується вітчизняної моделі, то не можна заперечувати, що змішана економіка, соціально-орієнтована система господарювання — це, насамперед, існування у взаємозв'язку приватної індивідуальної, приватної колективної та державної власності, що породжує, у свою чергу, проблему співіснування приватного і державного капіталу. Причому в такому обсязі і такому вигляді ця проблема не стоїть ні перед однією із будь-яких економічних систем цивілізованих ринкових відносин. Разом з тим, в характеристиках соціально-орієнтованого ринку прочитуються серед інших і добре знайомі з періоду соціалізму. Ось чому, виходячи навіть із суто психологічних причин, стереотип «м'якого» господарювання нашої системі значно ближчий, ніж жорсткій його моделі ринкової економіки.

Слід відзначити, що, незважаючи на тривалий період ринкових реформ, Україна не має загально визнаної моделі нового господарського механізму. Діапазон точок зору на роль держави в економічному житті досить широкий: від повного заперечення державного втручання в економіку до вкрай жорсткої диктатури держави.

Концептуально визначено, що у сучасних умовах створення різноманітних форм власності і роздержавлення економіки найважливішою (як у методологічному аспекті, так і стосовно практичної значимості) є проблема діалектики державних та ринкових важелів регулювання соціально-економічних процесів, в яких необхідно не тільки визначити роль місцевого самоврядування, але й розробити організаційно-економічний механізм його ефективного функціонування. Самі по собі економічні процеси, якими мають керувати органи місцевого самоврядування, відображають, у відомому сенсі, протилежні відносини: приватні і державні. Однак у будь-якому явищі кожна з протилежних сторін не тільки не виключає, а більш передбачає свою протилежність. Кожна з них покликана до життя відповідним рівнем розвитку продуктивних сил. Наскільки практика підтвердила дієвість вартісних зв'язків та об'єктивну обумовленість державних регулюючих начал, настільки стає зрозумілим, що реалізувати ідею поступального розвитку суспільства можливо тільки на основі відтворення усіх, притаманних суспільству, відносин. Складність полягає у пошуку оптимального співвідношення ринкових і державних регулюючих начал.

Вивчаючи історичний досвід у процесі аналізу альтернативних позицій, можна виявити специфіку механізму ринкових зв'язків

у конкретних соціально-економічних умовах і дійти висновку, що у господарському механізмі будь-якого суспільства поряд з ринковими регуляторами у тій чи іншій формі присутні і державні регулятори економіки, у тому числі і регулятори ринку на рівні місцевого чи регіонального самоврядування.

Розглядаючи моделі діючих економіко-правових механізмів, не важко обґрунтувати ряд важливих положень.

По-перше, відсутність протягом початкового періоду відродження національної економіки послідовної проринкової політики держави, реального ринкового курсу, підтриманого силою державної влади.

Відсутність суттєвих зрушень у напрямку цивілізованого ринку обумовило відповідну якість та імідж вітчизняного підприємництва, малого і середнього бізнесу, загального господарювання. Ці форми з самого початку почали ідентифікуватися з напівлегальним і кримінальним секторами тіньової економіки і в цій якості визначати обличчя нашої постсоціалістичної економіки в цілому надто некоректно.

По-друге, особлива атмосфера політико-правової нестабільності, відсутність економіко-правового середовища, яке б відповідало класичним ринковим стандартам (хоч в певній мірі це і не панацея).

Багато крайнощів не повинні бути непримиренно ворожими. Кожна точка зору має право на існування. І навіть якщо вона виявляється практично необґрунтованою — вона корисна, оскільки відображає історичний досвід.

Але, якщо до цієї проблеми підійти з позицій системної філософії цілісності, то не можливо не помітити, що багато класичних ринкових рис не стільки універсальні, скільки історично та географічне обумовлені відповідно до рівня та виду ментальності і ділової поведінки людей, які формувались під впливом різних соціально-економічних чинників протягом тисячоліть.

Чи може хтось сьогодні заперечувати, що у суспільстві, на теренах України з кожним днем все більше і більше зміцнюється впевненість, що підвищення ефективності функціонування суспільного господарства, досягнення економічного зростання в нових умовах господарювання майже неможливі без усвідомлення сьогодення? Вітчизняні соціологи, економісти і політологи вважають, що саме це є ліками, які здатні вилікувати українську економіку.

Ми пережили ті етапи, коли ще сподівалися, що хтось інший розв'яже нам наші проблеми. Ані Захід, ані Схід, і ні Північ, і ні Південь не будуть розв'язувати проблеми нашої економіки.

Ми можемо і мусимо розв'язати їх самостійно!

Не держава веде економіку — вона має допомогти розвитку економічних процесів на новій основі!

В нинішній українській ситуації основне завдання — подбати про те, щоб перебороти брак політичної волі, який перешкодив нам увійти у черговий етап, етап піднесення виробництва, який єдиний може забезпечити рівень високого життєвого стандарту великої кількості українського населення.

Україна не може бути, не повинна бути країною-постачальником дешевої робочої сили і сировини та вдовольнятися тим, що у нас один із найвищих інтелектуальний і науковий потенціал при найнижчому серед країн Європи життєвому рівні. Ми можемо і мусимо при розумінні, усвідомленні необхідності знайти спосіб використання тих економічних ресурсів, таланту і здібностей народу, щоб вивести Україну на перші позиції цивілізованого суспільства, поставити її в перші ряди високо-розвинених країн.

РОЗДІЛ 2

КОНТЕКСТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ

Протягом десятиліть офіційна і практично єдина парадигма розвитку усередині соціально-економічної структури України забезпечувалася соціалістичною ідеологією. Не секрет, що дане бачення економічних відносин при цьому ділком будувалося за принципом радикального марксистського заперечення капіталістичної системи другої половини ХІХ сторіччя і полягало в наступному:

- фактично уся власність на засоби виробництва вважалася неподільним суспільним надбанням, що відкривало можливість планомірно управляти всім народним господарством із єдиного центру;

- будь-які витрати; включені в план, вважалися суспільне необхідними;

- основна маса ресурсів розподілялася шляхом фондування;

- товарно-грошові відносини, у тому числі фінанси і кредит, розглядалися як інструменти «плану, а ціна виступала як плановий норматив;

- передбачалася, що плановість забезпечує одночасно безкризовий поступальний розвиток економіки, повну зайнятість населення, науково-технічний прогрес і високі темпи економічного зростання;

- у відносинах із зовнішнім світом робилися ставки на власні сили; при цьому встановлювалися загороджувальні бар'єри у вигляді універсальної зовнішньоекономічної державної монополії;

- опора у стратегії економічного зростання робиться в першу чергу на важку промисловість і в цілому на виробництво засобів виробництва, яке випереджає розвиток, що зводиться в ранг об'єктивного закону;

- легка промисловість одержувала близько 1% усіх централізованих Капіталовкладень, а частка промислової продукції галузей групи «Б» Десятиліттями не піднімалася вище 0,25%, що не заважало говорити про підпорядкування всіх господарських діянь найвищій меті — підвищенню матеріального добробуту та всебічного розвитку людей, просто більш повна реалізація цієї мети відсувалася в майбутнє;

— у сфері мотивації робітників першість віддавалася моральним стимулам — робота на себе через роботу на загальне благо;

— матеріальна винагорода суворо контролювалася на основі принципу розподілу за працею, при цьому вона сприймалася часом як неминуче зло, часом як тимчасова, але корисна підмога, що перестане бути необхідною у процесі формування комуністичного ставлення до праці;

— розбіжності між соціальними класами (робітники, колгоспне селянство і прошарок інтелігенції) здавалися вже формальними, а вся система рухалася в напрямку зростаючої соціальної однорідності і загального економічного самоврядування (госпрозрахунку, трудової демократії, профспілкових новацій), принципи котрого, втім, формулювалися дуже обережно.

На перший погляд, у подібних висновках міститься цілий ряд чисто міфологічних елементів. Але багато чого, особливо в частині заперечення, цілком справедливо. Інститут приватної власності зруйнований, і разом з ним розчинився фундамент поділу на економічні класи. Ринок з основними своїми атрибутами придушений. Прагнення до прибутковості підприємства або індивідуального матеріального успіху інколи обмежено до краю. Приховано масове безробіття.

І усе ж соціалістичній парадигмі соціально-економічного розвитку не відмовиш у певній послідовності й повноті. Наявні невідповідності схеми пояснюються як неетичні випадки, як відхилення від норми або, в крайньому випадку, як труднощі зростання або «родимі плями» старого суспільства.

Зараз у це важко повірити, але аж до другої половини 80-х років такий погляд поділяла переважна більшість інтелектуалів, що вірять у можливість удосконалення й розвитку саме на основі цієї парадигми.

Наприкінці 80-х років соціалістична ідеологія терпить крах. Вона, звичайно, не зникає (як і ніщо не зникає остаточно), але поступається позиції демократичної парадигми соціально-економічного розвитку, що відчиняє нам нову грань організованої структури як простору керування.

Якщо соціалістична парадигма використовувала марксистську критику буржуазного ладу як інструмент опису протилежної, на їхню думку, соціально-економічної системи, то демократична парадигма базується на тій же основі, використовує ту ж марксистську критику (із навчанням про експлуатацію, примусовість і відчуженість праці), але накладають її вже на суспільство самого реального соціалізму. Звідси

радикальна критика соціалістичного господарського світогляду, що ґрунтується на тому ж понятійному апараті.

За твердженням демократів, у 1929—1930 роках політика не просто підкорила економіку, але і затвердила тоталітарну систему, що має багато рис сучасного азіатського деспотизму. Економічні відносини виявилися підпорядкованими всепроникній державній владі, ядро якої складає подоба нового експлуататорського класу — номенклатура або партократія. Ніякої загальнонародної власності насправді не було, була тільки власність держави й усе підпорядковувалося цілям її відтворення. Встановилася жорстка ієрархічна система керування. Експлуатовані виробники позбавлені будь-якої господарської самостійності і відчужені фактично від будь-якої власності на засоби виробництва. І сама робоча сила стала власністю всемогутньої держави.

Розподіл за працею — це чиста декларація. Панує система, що сполучить зрівнялівку (при загальній недоплаті за праці на нижньому соціальному щаблі) із посадовими привілеями нагорі. А оскільки робітники позбавлені матеріальної мотивації, вони залучаються до праці за допомогою жорсткої дисципліни і методів позаекономічного або грубоекономічного примусу. Відсутність офіційного безробіття — зовсім не те саме, що реальна повна зайнятість.

Починаючи з 70-х років, плановість керування економікою здається скоріше фікцією, ніж реальністю. Плани будувалися за явно помилковою інформацією і ніколи не виконувалися. Плановість обертається наказовою анархією і значними втратами. Централізований план разом з усіма фінансовими важелями формує складну систему перерозподілу матеріальних, фінансових і трудових ресурсів між галузями, регіонами, групами населення. На це працюють диференційовані прямі вилучення (від нульових платежів до 90% прибутків підприємства), вибіркові дотації, величезний податок з обороту, адміністративна диференціація цін на ту саму продукцію, підтримка ножиців цін на продукцію різних галузей і т.д.

У цій системі дешевий (1—2% річних) напівавтоматичний, а часто і безоплатний, кредит перетворюється у форму бюджетного фінансування, гроші ж більше нагадують численні розрахункові одиниці з дуже різноманітною купівельною спроможністю (наприклад, готівка і безготівкові гроші).

Потужна перерозподільна машина дозволяє підтримувати деякий баланс, посилюючи слабкі господарські ланки за рахунок сильних, але не усуває диспропорцій, що дедалі накопичуються. Власне виробництво нарощується за явного

відставання інфраструктури, промисловість розвивається на шкоду сільському господарству, матеріальне виробництво — за рахунок невиробничої сфери, продукція виробничого призначення виробляється на шкоду споживчому сектору.

І знову зміна економічної парадигми: на рубежі 90-х років на зміну демократам приходять групи, що мають робочу програму господарських перетворень. Наступає ідейне панування лібералізму, або, точніше, економо-лібералізму, тому що ядро цих груп складають фахові економісти, знайомі з основами західної теорії.

Найважливіша відмінність цього погляду полягає в наступному. Починаючи з «хрущовської відлиги», і тим більше в часи «брежньовського застою», крижаний панцир тоталітаризму значно підтанув. Поява «проталин» економічної свободи (нехай і дуже обмеженої) ознаменувало перехід аналізованої соціально-економічної системи до принципово нового стану. Величезна маса державної власності вже розтягнута по державних відомствах і об'єднаннях-монополістах, що одержали значну самостійність у взаємовідносинах із центром. Посилюється й відносна відособленість місцевих (республіканських) правлячих олігархій. У результаті диктат центру поступово заміщується складною системою корпоративних і групових інтересів.

Державний центр утрачає можливості ефективного придушення. На місці наказової системи зміцнюється система торгів за ресурси на всіх рівнях владно-господарської ієрархії, або економіка погоджень. Всі виробники — від міністра і генерального директора об'єднання (підприємства) до рядових робітників і спеціалістів — стають хоч не завжди рівноправними, але активними суб'єктами цього торгу за більш забезпечене (або менш напружене) господарське існування.

Одночасно система вольового перерозподілу переростає в систему бюрократичних ринків, де відбувається обмін ресурсами і готовою продукцією, безліччю Господарських і бюрократичних послуг, де під прикриттям традиційних адміністративних каналів, по горизонталі й вертикалі, протягуються нитки неформальних економічних зв'язків. На цих бюрократичних ринках, що поєднуються в багатьох місцях із розвинутою тіньовою економікою, потихеньку розтягуються права на державну власність знизу. Тут проростають цілі групи чиновників і нечиновних «розподільників», що зайняли більш-менш зручні місця в потоці вічно дефіцитних ресурсів.

Але зрушення в господарській мотивації відбуваються не тільки в цих олігархічних групах. Потроху зростає рівень життя

населення, збільшується частка соціальних витрат держави. Починається зворотне перекачування коштів у сільське господарство, супроводжуване масовим відтоком сільського населення до міста. Потім відкривається заслін на шляху масового імпорту споживчих товарів. Це посилює матеріальну зацікавленість усіх соціальних прошарків і зростання відповідних споживчих чекань.

«Розхитується» механізм примусу до праці. Робітники закріплюються за своїм підприємством уже не кримінально-процесуальними методами, а все більше через страх за житло, соціальні послуги, різного роду «стимулятори». І на макро-, і на мікрорівнях, таким чином, вибудовується система своєрідного соціального обміну між «верхами» і «низами», де невисокий, але гарантований рівень життя, при вкрай низькій вимогливості до праці та її результатів, обмінюється на мінімальний виробіток, що доповнюється політичною лояльністю до існуючого порядку. У розгалуженому обміні послугами кожний суб'єкт, будь то партійний секретар або директор заводу, продавець магазину або водій автобази, спроможний знаходити свою вигоду. Перехід від політики екстенсивного росту до спроб стабілізації режиму полегшує розвиток цієї торгівлі усередині держави.

Торгівля, що поступово розвивається усередині держави, стає однією з вирішальних причин кризового вибуху. А якщо врахувати, що й сама держава з органу об'єднання і керування поступово переростає в орган державного рекету, узаконеного і потужного, то сьогоднішній результат закономірний. Звичайно, між бюрократичними «ринками» і ринком без лапок є істотна різниця. Але вважається, що бюрократичні ринки — це крок уперед на шляху до ринку справжнього. Усі сьогоднішні зміни оцінюються, таким чином, як закономірне прямування до нормальної економіки, під якою розуміють ринкову економіку західного типу. При цьому господарські реформи розглядаються як революція зверху. Визріванню нормальної економіки повинні сприяти макроекономічна фінансова стабілізація і наступні інституціональні перетворення.

Звичайно, не можна не зауважити, що всі практичні заходи, гадані як інструмент переходу до ринку, реалізуються, в кращому випадку, наполовину. Може, це й природно: люди повинні адаптуватися до нової ситуації, повинна сформуватися мережа нових ринкових інститутів, відбутися переструктуризація капіталу, і все це стане базою майбутнього економічного піднесення. Але не встигла ліберальна парадигма по-справжньому утвердитися, як уже втратила свої лідерські позиції.

Закінчуючи аналіз соціально-економічної системи, що сформувалася, корисно подивитися на неї ще й очима консерваторів, тому що цей погляд може виявитися найбільш істотним у формуванні нової парадигми економічного розвитку. На відміну від лібералів, принципово байдужих до культурно-національних фундацій, прихильники консервативної лінії виходять із того, що господарська система глибоко національна, тісно пов'язана із соціокультурними основами розвитку конкретного суспільства.

У російському суспільстві, у складі якого багато століть була й Україна, і яка успадкувала усі його основні особливості, не були розвинуті традиції приватної власності. А дрібне підприємництво завжди годувалося поруч держави, залежало від неї. Більше того, держава сама ініціювала найважливіші підприємницькі починання. Причому вона по-своєму й піклувалася про своїх підданих. Це була своєрідна держава, що намагалася не припускати масового безробіття, зубожіння і голоду.

З цього погляду, радянське суспільство лише відтворювало, найчастіше у потворних формах, основи традиційної соціально-економічної структури. А «перебудова» виступила, в першу чергу, не як прояв глибинних розламів, а як криза верхів, що виражається у зміні постарілої правлячої олігархічної еліти більш молодого і динамічного.

Коло тих, хто виявляє схильність до консервативної лінії, сьогодні дуже широке і різноголосе. Тут і злегка підфарбовані соціалісти, що борються за повернення до загальнонародної власності, і різного роду «аграрники», що звеличують общинно-артільні початки організації виробництва, і економісти неокейнсіанського типу, що закликають до більш активного економічного втручання держави. Звучать заклики до релігійного, імперського і навіть монархічного відродження. З'явилися вітчизняні нові «праві» і нові «євразійці». Одним мила Київська Русь, іншим — Україна, третім — ленінська спілка — Союз слов'янських народів.

Консервативна позиція, утім, означає щось більше, ніж просте відновлення господарської традиції. Історично консерватизм виникає як захисна реакція у відповідь на будь-які ідеї, що претендують на революційність. Буває, що радикальні течії намагаються експлуатувати консервативну форму. Але консерватизм, більш близький до свого споконвічного поняття, заперечить будь-які радикальні проекти на користь помірною реформізму.

Нові форми господарювання, природно, привертають загальну (явно перебільшену) увагу, в той час як зміни в основних секторах економіки куди менші. Зміна вивісок часом створює видимість динамічних інституціональних змін. Але хоч і називають деякі утворення акціонерними товариствами, холдинговими або фінансово-промисловими групами, на ділі відбувається формальне перетворення державно-корпоративної власності. Держсектор в економіці продовжує грати першу скрипку, швидше за все він залишиться в цій лідируючій ролі. Керівники держпідприємств (у тому числі й колишніх) приватизацію не починають, поводяться; подібно агентам ринкового господарства. Залишаючись у масі своїй монополістами, вони реагують на погіршення кон'юнктури підвищенням цін або скороченням виробництва. При цьому вони намагаються все-таки «проштовхнути» свої інтереси «нагорі» за допомогою групового лобіювання і витримати патерналістську лінію «внизу», до останнього не звільняючи «зайвих» робітників.

Військово-промисловий комплекс — безумовно, важка ноша на плечах господарства, що реформується, але саме тут зосереджений найпотужніший науково-технологічний потенціал, зруйнувати який було б злочинно. Оскільки масового руйнування збиткових підприємств припустити не можна, неминучі дотації і зберігання широких зон державного регулювання. До цього додається потреба в більш активній структурній перебудові, що навряд чи відбудеться сама собою, і в підтримці на плаву ряду галузей невиробничої, у тому числі соціальної сфери. Куди більш пільгового режиму потребує розвиток дрібного і середнього підприємництва в місті й на селі.

Консерватори обережно ставляться до допомоги Заходу, побоюючись зростання політично-господарської залежності і перетворення країн колишнього Союзу в другосортні економічно відсталі держави. Але найбільше занепокоєння викликають послаблення керованості економікою, втрата державою важелів регулювання, розбазарювання державних ресурсів, що набирає характеру цілеспрямованого розкрадання.

Виходячи з цього, консерватори вказують на неминучість принаймні часткової реставрації економічної системи. Подібна реставрація означає посилення державного втручання в керування економікою, «пом'якшення» бюджетних і кредитних організацій, установлення протекціоністських заходів на кордонах з Росією й активізацію промислової політики усередині країни, а в політиці приватизації — перехід від ставки на гру ринкових сил до опори на директорський корпус.

Таким чином, розглянувши сформовану соціально-економічну систему як простір керування з різних точок зору і наукових підходів, можна зробити висновок, що люди по-різному інтерпретують одні й ті самі політично-господарські процеси. Наприклад, в одній і тій же приватизації державної власності прихильники соціалістичних поглядів бачать шлях до поправлення соціальної справедливості; демократи — звільнення робітників від сил відчуженості; ліберали — неминуче усунення економічно неефективних форм господарювання; консерватори — занадто різку руйнацію усталених організаційних форм соціально-економічної системи.

Щоб зрозуміти, що відбувається, на наш погляд, потрібно враховувати нашу заглибленість у задані концептуальні контексти, зіставляти ці контексти, розміщуючи їх в ідеологічну рамку не тільки своїх, але і чужих опонентів.

У цьому зіставленні не варто плутати ідеологічні системи з політичними програмами. Повний і несуперечливий текстовий виклад чистої ідеології взагалі являє собою вкрай рідкісне явище. Будь-яка реальна (і реалістична) політика практично завжди будується на ідеологічних гібридах, містить у собі неабиякі дози явної еkleктики. І справа не в тому, що у політиків відсутні достатньо рефлексивні спроможності. Просто політична програма націлена на щось інше. Вона повинна бути привабливою для якомога ширших мас населення, мобілізувати їх на її підтримку. Тому чисто ліберальних, соціалістичних або консервативних політичних програм не буває і в принципі бути не може.

Політика орієнтована на масу, що сприймає ідеології ситуативно, еkleктично, емоційно, на рівні гасел і здорового глузду. Ідеології діють, не маючи конкретного суб'єкта або чіткого носія. Раціоналізація, структурування ідеологічного простору, виділення чистих ідеологічних систем — це робота дослідника-теоретика, який у результаті цього не стає єдиним суб'єктом або творцем ідеології.

У різному баченні однієї й тієї ж соціально-економічної системи як простору керування є щось більше, ніж просто суперечка між монетаристами, кейнсіанцями та інституціоналістами і, звичайно, воно, не зводиться до поточних політичних дебатов різношерстих політичних угруповань. Це питання не тільки методів реформування економіки, але і більш глибокого бачення соціально-економічних перспектив розвитку. При цьому немає потреби підтверджувати, що описана багатоступінчаста зміна ідеологічних парадигм обумовлена

відновленням цілісного ядра аналізованої соціально-економічної системи.

Отже, консерватизм наступає. Ліберально-демократична інтелігенція змушена повертатися до історично звичної для себе опозиційної ролі. Це зовсім не означає, що консервативний світогляд і є вираженням деякого об'єктивного ідеалу. Просто гігантський ідеологічний калейдоскоп завершує своє коло, яке виявиться не останнім. А поки що ми спостерігаємо процес, який цілком правомірно можна назвати стабілізацією через часткові контрреформи.

На закінчення слід зазначити виняткову складність і драматизм соціальних процесів, що відбуваються зараз у нас в країні. Це можна пояснити тим, що в рамках соціально-економічної структури переплелися три різноякісні групи елементів, пов'язаних з типологічне різними техніко-технологічними рівнями виробництва — доіндустріальним, індустріальним і постіндустріальним. Трудність прориву в постіндустріальну епоху і відповідно труднощі реформування пояснюються слабкістю нових прогресивних елементів і незвичайною масовістю, потенційно високою питомою вагою соціальних груп доіндустріального й ранньоіндустріального типу з відповідним їм рівнем інтелектуального розвитку. Перехід на якісно, вищий рівень виробництва, винятково складний самий по собі, обтяжений у нас вантажем доіндустріальних і дотоварних економічних, соціальних і психологічних структур. Тому поєднання соціально-економічних інтересів у перехідний період набуває небувалої гостроти, висуває особливо високі вимоги як до політичного керівництва, так і до вчених-економістів, соціологів і суспільствознавців, що займаються аналізом соціальної структури і соціально-економічним прогнозуванням. У цій сфері ще дуже багато не вивченого і дослідників чекає величезна робота.

Протиборство двох систем сьогодні досягло зворотної межі, коли на запитання про те, в чому ж конкретно полягає потенційна перевага «ринкової економіки» і коли, нарешті, вона стане реальною, треба і в теорії, і на ділі дати рішучу і незаперечну відповідь, практичну, дійову і притаманну саме нашому суспільству.

Це, звичайно, не так просто. Але часу немає, тому спробуємо дати якщо й не повну відповідь, то хоч би підійти до неї.

Прийнято вважати (більшість політиків цим і керуються), що така відповідь давно відома. Ми б сказали, що не відповідь готова, а декілька підходів до неї відомі. Нагадаємо деякі переваги ринкової економіки:

— рух капіталу. До деякої міри це так, але не слід абсолютизувати — це ми побачимо нижче;

— підвищення якості й оновлення продукції. Це теж має місце, але не завдяки конкуренції — її може й не бути, а завдяки зростанню інтелектуального потенціалу, для якого природний процес удосконалення;

— свідомо оптимізація технології виконання тієї чи іншої роботи, діяльності кожною людиною. Світова історія знає надзвичайно багато прикладів свідомого ставлення до праці не окремих людей, а цілих Народів, завдяки чому й відбувався соціально-економічний розвиток;

— приватна власність на засоби виробництва і на пай у продукції, що виготовляється. Що стосується пайової участі у виробництві, то це має сенс, а щодо приватної власності на засоби виробництва, то узагальнювати мабуть не має сенсу. Хоч все залежить від системи законодавства. Загалом же приватна власність на засоби виробництва заморожує інтелектуальний потенціал, а з ним і соціально-економічний розвиток суспільства;

— можливість працювати тільки на себе. Сьогодні це, мабуть, зовсім неможливо. Але все відносно. Може, у природі є таке середовище, де це можливе.

Для порівняння розглянемо також і думку спеціалістів, котрі вважають, що планова система теж має свої переваги, що полягають в наступному:

— планова система дозволяє повною мірою використовувати переваги науково-технічного прогресу на потреби всього суспільства, а не одного колективу чи однієї людини;

— загальносуспільна власність на засоби виробництва дозволяє керувати економікою як єдиною виробничою системою, або сукупністю соціально-економічних систем, що дає можливість оптимізувати всі функціонально-виробничі процеси, добиваючись їх схожості за змістом і функціональністю з природними;

— завдяки стадіальному (природному) способу життя людини в колективі мається значно більше потенцій до творчості та інтелектуального росту, що є природним покликом до лідерства, до конкуренції, до боротьби за виживання. А завдяки демократичній основі суспільства мається можливість поєднання централізованого планового керівництва з широкою самостійністю та ініціативою окремих промислово-виробничих суб'єктів, що сприяє росту інтелектуального потенціалу — загальної основи соціально-економічного розвитку суспільства.

Можна багато ще наводити прикладів переваг кожного з цих видів економіки. Але, як на наш погляд, це немає сенсу. Як немає явно вираженої ринкової економіки, так не існує такої ж і планової. Є ринковий чи плановий механізм управління соціально-економічними процесами на регіональному, державному чи глобальному рівнях.

Зміни в економічному житті України, як і майже всіх країн світу, що здійснюються ось уже на протязі 10 років, підводять нас до якісно нових та багато в чому незвичних умов господарювання з принципово новими відносинами економічних зв'язків. До того ж докорінні зміни соціальних засад життя нашого суспільства помітно приносять не лише певні вигоди, а й болючі втрати як матеріального, так і психологічного характеру.

Сьогодні мало хто може сумніватися, що класичний ринок — то не є одна лише анархія, як дехто його розумів; він будується на досить жорстких нормах економічної діяльності та виваженому державному регулюванні господарської діяльності суб'єктів загальнодержавного виробничого комплексу, до яких не встигла або не захотіла пристосуватися більшість наших співвітчизників.

Не треба дивуватися, адже практика розподілу матеріальних благ, яка функціонувала в країнах з централізованою економікою, сформувала певні стереотипи у свідомості та поведінці переважної більшості людей. Це відбулося перш за все тому, що протягом досить тривалого часу держава відбирала у безпосереднього виробника більшу частину його доходів та перерозподіляла їх через жорстко централізовану економічну систему. Такий механізм «рівноеквівалентного» розподілу існував в усіх без винятку сферах економічного і соціального життя нашого суспільства.

Сьогоднішня ж стратегія побудови принципово нової системи господарювання, реалізації нової соціальної політики вимагає радикальних економічних реформ як у системі господарювання, так і в свідомості людей. Вона повинна враховувати як позитивні результати, що з'являються під час вивільнення продуктивних сил нашого суспільства, так і існуючі обмеження, які в першу чергу обумовлені складнощами перехідного періоду від однієї формації суспільства до іншої. Це стосується і приватизаційних процесів з їх наслідками, які неможливо прогнозувати, і кредитно-бюджетної та податкової систем, і соціальної системи в цілому, яка докорінно змінює спосіб життя.

Тож масштаби успіху реформ на основі ринкових відносин значною мірою залежать від ступеня участі в них владних структур і кількості населення того чи іншого регіону. Не треба боятися державного регулювання ринкових відносин, головне, щоб держава не регулювала ринкові засади, а із збільшенням громадян, що будують свою діяльність на основі ринкових відносин, обсяг сфери державного впливу на економіку в цілому значно знижується, при цьому роль держави в економічному житті суспільства за коефіцієнтами значущості зростає.

Ось чому чи не найголовнішим сьогодні стає питання ефективної взаємокоординованої співпраці в трьох секторах: у владних структурах, у бізнесі та підприємництві та в державних і регіональних інституціях щодо об'єднання зусиль для економічного відродження як окремих регіонів, економічних зон, так і економіки держави в цілому. Звичайно питання щодо вибору форм такої взаємодії мають вирішуватися в кожному регіоні, в залежності від історичного минулого, традицій, що розвивалися тільки в цьому регіоні, культури, інтелектуального потенціалу. Треба пам'ятати, що зміна економічних умов, перехід до ринкових відносин потребує радикального переосмислення і змісту, і методів такої взаємодії. Мова повинна йти про концептуально нові підходи, у дії яких відчувалася б відсутність централізованої влади, дотримувались би умови рівноправності, приділялась би увага перш за все тим організаційним і інформаційним технологіям, які швидко розвиваються та набирають силу, створювались би умови для зростання ринкової кон'юнктури, конкуренції серед товаровиробників.

Найважливішим завданням такої взаємодії є забезпечення рівних можливостей для всіх економічних, господарських чи владних суб'єктів. Ринок сам по собі встановлює і регулює ціну грошей (обмінний курс, відсоткові ставки), ціну інтелектуального потенціалу (заробітна плата), ціну землі, води, енергоресурсів, продукції, що виробляється. Держава ж повинна стежити за граничними їх показниками. Вони служать важливими сигналами для економічних суб'єктів. Це могутні носії інформації та мотивації для політиків, інвесторів, виробників та споживачів. З часом такий підхід призводить до зниження цін, підвищення якості продукції та рівня життя населення. Водночас це дозволяє вчасно помітити й високу вартість викривлених цін та практики монополії. Такі викривлення є особливо помітними й болісними тоді, коли вони активно підтримуються некомпетентним або корумпованим

урядом. На жаль, недавні події в Україні дають багато прикладів таких витратних викривлень, які, як правило, призводять до результатів, прямо протилежних тим, про які офіційно проголошували їх прибічники.

Завищена оцінка гривні, різке підвищення відсоткових ставок, монополістична практика в автомобільній промисловості, штучно низькі ціни на сільськогосподарську продукцію (підтримані експортними тарифами на насіння соняшнику), волюнтаристський підхід в оцінці об'єктів, що приватизуються, є прикладами болісних викривлень — результатів неефективної економічної політики.

Одним із пріоритетних напрямків розвитку економіки як регіонів, так і України в цілому є реструктуризація промислових підприємств, яка може дати змогу підвищити їх інвестиційну та кредитну привабливість. Приємно відзначити, що світовим банком вибрано три області України, на підприємствах яких будуть впроваджуватися проекти з низькозатратної реструктуризації. Головна їх мета — дати друге економічне дихання підприємствам, які тривалий час не працюють. Але що таке для України три області (їх у нас 26), або що таке якісь 100 підприємств (їх у нас було близько 4000)?

Отож, незважаючи на деякі досягнення, ми маємо ще надто багато заходів, які ведуть економіку країни в напрямку «десь близько від ринку». Ми і сьогодні спостерігаємо політику реформ, в основі якої лежить стратегія всім відомого «крок вперед, два кроки назад». Недавнім кроком вперед до ринкових відносин стала боротьба із взаємозамінами у бюджетній сфері, бартером і заборгованістю. Але зразу ж було зроблено два кроки назад, що визначені в розробці ще одного нереалістичного бюджету, запровадженні чергової хвилі податкових звільнень, списанні боргів, кредитних ліній та цільових банківських кредитів. Влада приймає рішення про плаваючий курс гривні, а за нею слідує адміністративна реформа, напрям якої, мабуть, так ніхто і не усвідомив. Або ситуація з ПДВ — топчемося на одному місці, а до бюджету надходить дедалі менше відрахувань. Це може означати, що кількість звільнених від цього податку кожного року збільшується. Так чому його не скасувати зовсім і створити рівні умови для всіх?

Політика в галузі сільського господарства є яскравим прикладом того, як можна зруйнувати потенційно високоприбутковий сектор. Україна тільки-тільки стала імпортувати зерно, соняшник і цукор, а уряд за допомогою цінової політики позбавляє агропідприємства та фермерів доходів від реалізації

своєї продукції, а натомість надає субсидії для допомоги цьому сектору. Внаслідок такої політики фермери навчаються не тому, як перетворити своє господарство на більш продуктивне, а тому, як показати його неприбутковим і неефективним.

Якщо заглиблюватись і далі в подібному аналізі, то прийдемо до одного природного запитання: що призвело до такого стану? Або що стало головною причиною чи причинами такого явища? Відповідь ми отримаємо тільки одну (якщо ми будемо дійсно її бажати, а не шукати факти для свого виправдання) — вона полягає в якості економічної політики!

Той, хто бажає займатися формуванням економічної політики перехідного періоду, має поставити перед собою, на наш погляд, три запитання і дати на них чітку відповідь. По-перше, якою є цільова модель економічної системи, яку він прагне запровадити шляхом реформ? Нагадуємо, що реформи — це перехід від однієї моделі до іншої, від однієї системи до іншої, від однієї формації суспільства до іншої. Друге запитання: як перейти від однієї моделі, неефективної економічної системи чи складної економічної ситуації до значно кращої цільової моделі економіки? Більшість дискусій довкола перехідного періоду та непорозумінь пов'язані саме з процесами переходу економіки до іншої моделі, а не із самою моделлю. І третє, саме просте запитання: який головний критерій або очікувана ціль функціонування економіки або нової моделі економічної системи?

А тепер візьмемо програми урядів України за 20 років економічних реформ — жодна з них не ставила ці запитання або щось подібне, не говорячи вже про відповідь на них. А відповідь, принаймні теоретично, досить проста: зважаючи на успадковані економічні умови, слід запровадити таку економічну систему, яка з усіх можливих економічних систем може на протязі визначеного періоду розвинути максимальні темпи зростання або економічного розвитку.

Перехід на тривалу перспективу є обов'язковим і єдиним засобом підвищення життєвого рівня. Отже, це і є критерій вибору. І якщо є вибір, то слід використовувати всі доступні і притаманні знання для того, щоб серед можливих систем вибрати таку, яка найбільше відповідає даному критерію. Визначення при цьому основних рис економічної системи, яка забезпечить найвищі темпи економічного розвитку (зростання), не становить значної проблеми. Основні з них — це тривала макроекономічна стабільність, або уникання нестабільності; достатні масштаби економічної свободи в умовах належно

врегульованої правової системи, або створення однаково рівнозначних умов свободи господарювання; приватна власність, і не стільки на основні фонди, стільки на право володіння та розпорядження результатами своєї праці; оподаткування на основі податкового потенціалу, у формі як співвідношення оподаткування до ВВП, так і податкової системи, простої і ефективної, яка б стимулювала ефективне господарювання; найефективніші шляхи впровадження та регулювання економічних процесів нової моделі.

Чи достатньо цього? Найвагомішою причиною істотних розбіжностей в економічних показниках упродовж 20 років в Україні була різниця в якості економічної політики. Тож суть проблеми полягає в тому, що ефективна економічна політика потребує надійної політичної ситуації. А надійна політична ситуація потребує залучення кожного, в тому числі найосвіченіших членів суспільства та засобів масової інформації.

Обговорення шляхів переходу до ринкових відносин породило в нашому суспільстві небезпідставні побоювання щодо загострення різних соціальних аспектів: від безробіття до падіння виробництва і, як наслідок, зниження життєвого рівня населення. І все це розглядалося як основні важелі, що блокують процеси трансформації економічних відносин.

Звичайно, як ні в якій іншій галузі, соціально-економічні дослідження поставлених життям проблем являють собою поле боротьби різних суспільних сил і наукових шкіл. Але, на наш погляд, як показують дослідження і практика останніх років, провідними течіями на сьогодні є диригування на основі кейнсіанства і неолібералізм, що включає в себе монетаризм, теорії «економіки пропозиції», школу «нових класиків». Боротьба цих течій визначає напрямки державних програм, програм Кабінетів Міністрів і в цілому економічної політики держави, що в значній мірі впливає на вибір економічної стратегії нових суспільних сил, які знаходяться при владі.

Якими б різними не були ідеї цих течій, загальним для них є визнання того, що трансформацію економіки України до ринкових відносин слід розглядати не як спонтанне явище, а як результат визначених закономірностей щодо досягнення рівноваги економічною системою. Щоправда в нинішніх дискусіях по проблемам української економіки основна увага концентрується на розбалансованості грошового обігу, диспропорціях на ринку товарів і послуг і таке інше. Але у затінку залишаються такі чинники, як визначений стан ринку праці, повноцінний внутрішній ринок, стан виробництва, система

оподаткування, без яких рівноваги економічна система досягти не в змозі.

Відомо, що в теоретичних підходах останніх десятиліть ХХ століття домінували погляди, які допускали перехід до нової формації суспільства чисто еволюційним шляхом, через опосередкування накопичень кількісних факторів. Тому не дивно, що і перші десять років незалежності нашої держави характеризуються виключно кількісними оцінками. І так само, як і в попередні роки, аналіз глибинних процесів, які їх визначають, відсовувався на другий план. Але ж і наука, і історична практика постійно доказують, що суспільно-економічна формація не може розглядатися як застигле явище, яке підлягає лише еволюційним кількісним змінам. В її середовищі проходять корінні зрушення, які і визначають перехід до якісно нового ступеню розвитку.

В політико-економічному плані поняття трансформації полягає не в самих темпах процесів як таких, а в досягненні суспільством нового якісного зростання, як єдино можливої на сучасному етапі основи для надання динамічності оновленню і трансформації до якісно нової формації суспільства.

Теорія економічного зростання і трансформації в нові відносини, а також методологія їх аналізу не допускають відриву темпів від їх джерел і якості самих процесів. Ось чому, перш ніж розглядати роль державного управління процесами трансформації до ринкових відносин, слід визначити за рахунок яких факторів можливо досягнення зростання. При цьому слід враховувати, що темпи віддзеркалюють лише відносні показники економічного зростання, тоді як при оцінці якості такого зростання не можна не враховувати процеси нарощування вагомості кожного його відсотка, а також склад і структуру його наповнення, якість продукції, її технічні і споживчі властивості. Разом з тим суттєве значення мають загальнодержавна структура господарського комплексу та склад і співвідношення між кінцевою і проміжною продукцією.

Отже, темпи зростання, процеси їх формування — явище зовсім не визначальне як таке, воно є результатом взаємодії цілого ряду факторів і умов, які зрештою і визначають динаміку економічного зростання.

Слід також відмітити, що і на практиці, і теоретично уповільнення темпів економічного зростання в короткостроковому терміні допустимо, якщо в економічній системі відбувається структурне й інвестиційне перегрупування, або ж відтворюється маневрування з метою майбутнього зростання. На жаль, в нашому

випадку ні того, ні іншого не відбулося. До того ж практика показує, що навіть незначні зміни в економічному зростанні у бік падіння в довгостроковому інтервалі не тільки не можна допускати але й треба пам'ятати, що це надзвичайно небезпечно. Бо ж такі дії відображають не що інше, як послаблення економічної основи розширеного відновлення, так як падіння темпів із року в рік не можливо компенсувати за рахунок збільшення вагомості кожного його відсотка, що веде до абсолютного пониження приросту національного доходу.

Не будемо аналізувати всі фактори, які визначають темпи економічного зростання та наповнення національного доходу, тим більше, що за останні десять років база розвитку економіки в Україні не те що зменшувалася, а летіла в прірву мов камінь. Високі темпи зростання, як правило, базуються на збільшенні включення у виробництво усіх видів ресурсів: трудових і матеріальних, нових технологій і енергоресурсів, інвестицій, які наповнюють зростання капіталовкладень. Можливості кількісного нарощування екстенсивних факторів ми розгубили як тільки вийшли на поріг нового життя, у той час як нарощувати інтенсивні фактори ми не навчилися, бо не знали, «що це воно таке». Отож, згуба екстенсивних факторів розвитку ніяк не компенсувалась відповідним нарощуванням інтенсивних (бо їх у нашому арсеналі не було). Все це і зумовило падіння національного доходу.

На всіх етапах, розвитку будь-якого суспільства є один, здавалося б більш техніко-економічний фактор, який в самі різні періоди свого розвитку — від Кейнса і Маркса до наших днів — набував надзвичайно важливого ідейно-політичного значення, ставав предметом гострих дискусій і політичної боротьби. Це сутність масштабів раціонального господарювання. Далеко ходити не треба. Давайте згадаємо, що саме вульгарне трактування відомої тези щодо перспектив великих виробництв стало підґрунтям тої аграрної політики Й. Сталіна, яка перетворила кооперування села із природного прогресивного процесу у велику трагедію народу. А сучасні дискусії наших політиків, депутатів Верховної Ради і чиновників Кабінету Міністрів? Хіба ж не ті? Доля міністерств чи кооператорів, перспективи колгоспів чи орендаторів, яких з чиеїс «легкої руки» називають фермерами, не знаючи змісту цього слова, відношення до приватної власності чи державних концернів, фінансово-промислових груп, тлумачення щодо неперспективних сіл чи галузей народногосподарського комплексу, або ж політика відносно розмірів приватних господарств в містах і

райцентрах — все це розглядається через призму уявлень кожного (вірніше зацікавлених) щодо переваг великого чи малого виробництва.

Якщо згадати роздуми Маркса, що за рівних умов більш малі капітали побиваються більш великими, то, певно, можна доказати, що ця оцінка загальної тенденції не застаріла. Більше того, застереження щодо інших умов стало ще більш актуальним: в сучасному ускладненому до обмежень виробництві «інші умови» стають настільки різноплановими, що їх ні з чим порівнювати. В конкретних умовах можуть бути більш ефективними господарства самих непередбачуваних розмірів — від сімейного господарства до транскорпоративних об'єднань. Саме на цій підставі державі слід забезпечити вільну конкуренцію різних видів і форм господарських структур незалежно від форми власності. Саме на цих економічних засадах загальна тенденція проторує собі шлях. Може, саме найбільші державні об'єднання стануть найефективнішими. Нічого в цьому дивного не буде, бо це вже є у найрозвиненіших державах світу.

Але сутність роздумів навіть не в цьому. Може, доцільніше сьогодні відповісти на запитання: а що ж воно таке це «крупне виробництво», велике господарство? В чому його зміст? Як розуміти це поняття?

Звичайно, це питання постало не сьогодні. За часів радянської влади ми не тільки звикли, а навіть і пристрастилися, як до опіуму, до великих цифрових ігор. Ми не мали іншої інформації, окрім середніх даних по одноким або випадковим кількісним даним, які були надзвичайно далекими від сутності соціально-економічних процесів, що відбувалися навколо нас. Тож не дивно, що про розміри підприємства ми мали уявлення через кількість основних виробничих фондів, або ж за кількістю працюючих на ньому, або ж за кількістю гектарів земель, що більше ускладнювало наше поняття, ніж щось роз'яснювало. А між тим, ще у XIX столітті наші селяни оцінку господарюванню давали не за кількістю гектарів землі, а за кількістю посівів, кількістю тварин, що вирощувалися на цих гектарах.

Історія пам'ятає, що головним показником ступеня розвитку капіталізму вважалися саме масштаби застосування найманої праці, а для оцінки розмірів господарств головною вважалася не займана площа землі чи інші кількісні показники, а обсяг продукції, яка виготовлялася, і розміри використаного капіталу. На меншій площі землі у селян використовувався більш крупний капітал, за рахунок чого отримувався більший обсяг продукції.

Тож і сьогодні не існує іншого критерію ступеня інтенсифікації, ніж витрати на інвестування виробництва: державного, регіонального чи корпоративного значення. Використання цього критерію в реальній житті — це і є основний механізм державного регулювання трансформації нашого господарювання до ринкових відносин.

Саме в цьому найважливіша першопричина недостатніх темпів зростання економіки нашої держави. Тим більше, що вона поглиблюється складністю структури суспільного виробництва, що склалася за останнє десятиліття. А також інвестиційною політикою, яка все більше приходила у протиріччя з соціально-економічними цілями розвитку нашого суспільства, що, звичайно, негативно впливало як на розвиток самого виробництва, так і на його ефективність. Саме ці показники заважають трансформації нашої економіки до ринкових відносин.

Мабуть всім відомо, що в умовах, коли можливості економічного зростання на екстенсивній основі вичерпані, прискорення темпів можливе лише на основі всебічної інтенсифікації самого виробництва. Звичайно, в деякій мірі на короткому терміні часу можливе тимчасове прискорення і на старій базі, за рахунок максимальної мобілізації організаційно-господарських чинників, поточних витрат. Але, на жаль, такі підходи сьогодні не в моді. Тим більше, що таке зростання, якщо його не підкріпити нарощуванням інтенсивних факторів, досить короткотермінове.

Тож на яких чинниках трансформації економічної системи до ринкових відносин слід зупинитися? Найважливішими складовими нового зростання можуть бути:

- по-перше, кардинальна переорієнтація в джерелах зростання суспільного виробництва на основі нарощування інвестування, з тим, щоб придати їм визначальну роль в збільшенні стійкості економічної системи. Ми говоримо суспільного виробництва, бо маємо на увазі, що народногосподарський комплекс держави складається з суб'єктів різної форми власності, але загалом вони несуть в собі (в основі своїй) більш суспільні ознаки, ніж приватні;

- по-друге, максимальну увагу слід приділити науково-технічному прогресу, його невичерпним можливостям перебудови структури виробництва на основі високих енерго-, ресурсозберігаючих технологій;

- по-третє, досягнення радикального перелому в технічній характеристиці, а також споживчих і економічних показниках продукції, що випускається, і які визначають якісно нове наповнення суспільного продукту і національного доходу;

— по-четверте, визначні зміни складу і відношень суспільного продукту і ефективних секторів економіки, за рахунок яких вся система економіки може прийти до зростання;

— по-п'яте, послідовна зростаюча орієнтація суспільного виробництва на реалізацію його найвищої мети шляхом гармонізації галузевої структури економіки;

— по-шосте, активізація людського фактору, його відновлювальної ролі, як найбільшого фактора і джерела економічного зростання;

— по-сьоме, використання загальнодержавного інтелектуального потенціалу і духовності народу.

Звичайно, всі складові зростання (названі і невизначені) взаємопов'язані і взаємообумовлені і найбільшу ефективність принесуть лише при врахуванні цього.

Спадщина, яку отримала наша економіка на початку 90-х років, була надмірно індустріалізованою і однобічною, з недостатньо розвинутим фінансовим сектором, банківською системою, системою оподаткування, сектором послуг, комунальним сектором тощо.

Саме через це у перші десять років перехідного періоду потрібно було приділити більше уваги структурній перебудові народногосподарського комплексу в цілому, зменшуючи відносні розміри одних і збільшуючи розміри інших.

Загалом вважається, що реструктуризація у коротко-строковому періоді може призвести до істотного підвищення рівня безробіття, однак у середньостроковій перспективі більшість звільнених робітників та службовців знаходять нову роботу, оскільки починає зростати економіка в цілому.

В Україні, на протязі останніх років рівень безробіття майже не зростає, в той же час заробітна плата сплачується не повністю, а виплати з бюджету і пенсійного фонду настільки мізерні, що не піддаються розрахункам. Незважаючи на гіперінфляцію на початку 90-х років, рівень інфляції упродовж останніх років досить низький, а валютний курс здебільшого стабільний. Ця тенденція свідчить про відсутність саме структурної перебудови в економіці України.

Сьогодні багато спеціалістів з економіки, політиків, державних діячів, урядовців вважають, що Україна більше не має економіки перехідного періоду і вже завершила процес переходу до нового типу економіки. Може, це й так... Але чи може бути побудована нова економіка у суспільстві, яке однією ногою ще міцно стоїть у старій формації, а іншу тільки занесло, щоб зробити перший крок у нову? Хіба так занадто відрізняється

економіка централізованого планування, яку ми отримали у спадщину, від економіки, яку ми маємо сьогодні, і яку західні спеціалісти називають «олігархічним соціалізмом»? Олігархічний соціалізм — це не що інше як віртуальна економіка, яка не має нічого спільного зі справжньою ринковою економікою і яка насичена більше елементами традиційного радянського соціалізму, що змішані з елементами ринку, а це все призводить до дисбалансу й відсутності зростання.

Хіба можна нинішні економічні умови, що склалися в Україні, з характерними заборгованостями, бартером та тіньовою економікою, вважати новим типом економіки, не говорячи вже про ринкову економіку?

На жаль, ці сподівання й очікування, без радикальної зміни курсу, структурної перебудови і зміни державної економічної політики, можуть виявитися не те що перехідною фазою в наближенні до справжньої ринкової економіки, а реальним перманентним станом рівноваги низького рівня.

У багатьох країнах, що розвиваються, низький рівень інфляції та стабільний валютний курс є результатом дотримання урядом фіскальної дисципліни та низького рівня бюджетного дефіциту. В Україні це зовсім не означає, що фіскальна реформа успішно впроваджується. Навпаки, витратні зобов'язання уряду значно перевищували бюджетні надходження. А покриття дефіциту уряд дозволяє здійснювати за рахунок накопичення заборгованості, не виплат заробітної плати працівникам бюджетної сфери або не сплачуючи за комунальні послуги. Отож, нинішня макроекономічна стабільність ілюзорна і лише приховує глибинний фіскальний дисбаланс. Можна зробити висновок, що, незважаючи на вдавано позитивні показники, стабілізаційні процеси в економічній системі держави ще не розпочиналися.

Може здатися, що такий висновок дещо перебільшує дійсний стан. Але скажіть, будь ласка, хіба можна говорити про стабільність і кінець перехідного періоду в ситуації, коли загальна сума заборгованості в економіці значно перевищує обсяги ВВП?

Як підприємства різної форми власності, так і фізичні особи приховують свої доходи в неофіційному секторі, а відтак уникають дотримання регулятивних норм та податків. Продовжується подальше накопичення заборгованості та сум несплачених боргів за отримані матеріали, сировину та енергоносії. З часів, коли неофіційна економічна діяльність майже не існувала, неофіційний сектор в Україні став зростати і, згідно експертної оцінки, сьогодні він становить більше 50% загального обсягу виробництва держави.

Виконавчий директор Проекту макроекономічної реформи Гарвардського інституту міжнародного розвитку Януш Ширмер на запитання головного редактора журналу «Економіст» — Юрія Коваленка, прямо відповідає: «Загалом, я не бачу жодного сектору, який міг би вивести Україну з кризи».

І все ж... Упродовж останніх років в економічних показниках спостерігалися значні зміни. Виникає логічне запитання: чому? Які саме прямі та непрямі причини призвели до цих змін? Багато фахівців вважають, що основною причиною змін є різниця у якості економічної політики.

Щоб бути впевненими у своїх висновках, розглянемо деякі характерні риси економічної системи, яка може сприяти максимізації темпів стабільного економічного зростання. Вважають, що однією із характерних рис є тривала макроекономічна стабільність або запобігання стійкій нестабільності. Бо загалом відомо, що навіть систематична, а не стійка нестабільність, є достатньою умовою аби вважати, що певна країна має низькі темпи економічного зростання.

Другою характерною рисою стабільного економічного зростання є достатні масштаби економічної свободи в умовах належно урегульованої правової системи. Слід зазначити, що економічна свобода — це не тільки засіб запобігання появи тіньової економіки, це обов'язкова умова швидких темпів економічного зростання.

Третьою характерною рисою стабільного економічного зростання, яка теж тісно пов'язана з економічною свободою, є приватна власність. Сьогодні існує кілька концептуальних проблем і безліч особистих поглядів щодо даного поняття. Більшість із них визначає приватну власність як таку, що не передбачає достатніх масштабів економічної свободи. На наш погляд, слід розглядати два підходи щодо змісту приватної власності: на засоби виробництва і основні промислові фонди (один підхід) та на результати тої чи іншої діяльності (інший підхід). Загалом же, без приватної власності (скільки б ми не стимулювали свідомість людей) економіка не може бути стабільно конкурентоспроможною, ефективною і соціально спрямованою. Отже, приватна власність з достатнім рівнем економічної свободи є не найнеобхіднішою передумовою швидкого й стабільного економічного зростання.

Четвертою характерною рисою стабільного економічного зростання має бути високоефективна податкова система на основі прогнозування оподаткування у формі співвідношення оподаткування до ВВП. Відомо, що низький рівень співвідношення

«податки : ВВП» і проста система оподаткування сприяють економічному зростанню, а високий рівень співвідношення «податки : ВВП» та складна система оподаткування не сприяють економічному зростанню.

П'ятою характерною рисою стабільного економічного зростання є правове середовище, оскільки в нечіткому правовому середовищі поширюється корупція та рекет на державному рівні, які можна охарактеризувати як згубний податок, оброк та нецільова рента.

Звичайно, цих п'яти умов для стабільного економічного зростання, а кожна з них — це самостійна теоретична проблема, не достатньо для комплексного прориву. Дуже важливе значення має перший етап після політичного прориву. Сьогодні ви вже не знайдете достатніх політичних сил, які б не погодилися з тим, що політичний прорив відбувся, адже в державі створено особливу атмосферу народної покори. Населення України більш відкрите для нововведень і тому легше сприйматиме структурні зміни. Створилася унікальна нагода для запровадження якомога більшої кількості структурних зрушень. І завдання полягає в тому, щоб глибше провести структурні зрушення в економічній системі, бо пізніше скористатися цим буде набагато важче, а то й просто неможливо.

Обговорення шляхів переходу до ринкових відносин породило в нашому суспільстві небезпідставні побоювання щодо загострення різних соціальних аспектів: від безробіття до падіння виробництва і, як наслідок, зниження життєвого рівня населення. І все це розглядалося як основні важелі, що блокують процеси трансформації економічних відносин.

Звичайно, як ні в якій іншій галузі, соціально-економічні дослідження поставлених життям проблем являють собою поле боротьби різних суспільних сил і наукових шкіл. Але, на наш погляд, як показують дослідження і практика останніх років, провідними течіями на сьогодні є диригування на основі кейнсіанства і неолібералізм, що включає в себе монетаризм, теорії «економіки пропозиції», школу «нових класиків». Боротьба цих течій визначає напрямки державних програм, програм Кабінетів Міністрів і в цілому економічної політики держави, що в значній мірі впливає на вибір економічної стратегії нових суспільних сил, які знаходяться при владі.

Якими б різними не були ідеї цих течій, загальним для них є визнання того, що трансформацію економіки України до ринкових відносин слід розглядати не як спонтанне явище, а як результат визначених закономірностей щодо досягнення

рівноваги економічною системою. Щоправда в нинішніх дискусіях по проблемам української економіки основна увага концентрується на розбалансованості грошового обігу, диспропорціях на ринку товарів і послуг і таке інше. Але у затінку залишаються такі чинники як визначений стан ринку праці, повноцінний внутрішній ринок, стан виробництва, система оподаткування, без яких рівноваги економічна система досягти не в змозі.

Відомо, що в теоретичних підходах останніх десятиліть ХХ століття домінували погляди, які допускали перехід до нової формації суспільства чисто еволюційним шляхом, через опосередкування накопичень кількісних факторів. Тому не дивно, що і перші десять років незалежності нашої держави характеризуються виключно кількісними оцінками. І так само, як і в попередні роки, аналіз глибинних процесів, які їх визначають, відсовувався на другий план. Але ж і наука, і історична практика постійно доказують, що суспільно-економічна формація не може розглядатися як застигле явище, яке підлягає лише еволюційним кількісним змінам. В її середовищі проходять корінні зрушення, які і визначають перехід до якісно нового ступеню розвитку.

У цій статті зроблено намір висвітлити деякі питання, що стосуються принципових політико-економічних аспектів концепції трансформації економічних відносин на сучасному рівні у їх нерозривній єдності: мета трансформації, її джерело, шляхи і засоби досягнення.

Звичайно, розкриваючи економічну сутність даної концепції, було б досить вагомим спрощенням звести всі процеси тільки до кількісного накопичення, розкривати їх лише як політику щодо подолання кризового стану.

Поняття трансформації, у якому синтезується загальний зміст і мета концепції, значно глибше і більш широке. В політико-економічному плані воно полягає не в самих темпах процесів як таких, а в досягненні суспільством нового якісного зростання, як єдино можливої на сучасному етапі основи для надання динамічності оновленню і трансформації до якісно нової формації суспільства.

Теорія економічного зростання і трансформації в нові відносини, а також методологія їх аналізу не допускають відриву темпів від їх джерел і якості самих процесів. Ось чому, перш ніж розглядати роль державного управління процесами трансформації до ринкових відносин, слід визначити за рахунок яких факторів можливо досягнення зростання. При цьому слід

враховувати, що темпи віддзеркалюють лише відносні показники економічного зростання, тоді як при оцінці якості такого зростання не можна не враховувати процесії нарощування вагомості кожного його відсотка, а також склад і структуру його наповнення, якість продукції, її технічні і споживчі властивості. Разом з тим суттєве значення мають загальнодержавна структура господарського комплексу та склад і співвідношення між кінцевою і проміжною продукцією.

Отож, темпи зростання, процеси їх формування — явище зовсім не визначальне як таке, воно є результатом взаємодії цілого ряду факторів і умов, які зрештою і визначають динаміку економічного зростання.

Слід також відмітити, що і на практиці, і теоретично сповільнення темпів економічного зростання в короткостроковому терміні допустимо, якщо в економічній системі відбувається структурне й інвестиційне перегрупування, або ж відтворюється маневрування з метою майбутнього зростання. На жаль, в нашому випадку ні того, ні іншого не відбулося. До того ж практика показує, що навіть незначні зміни в економічному зростанні у бік падіння в довгостроковому інтервалі не тільки не можна допускати але й треба пам'ятати, що це надзвичайно небезпечно. Бо ж такі дії відображають не що інше, як послаблення економічної основи розширеного відновлення, гак як падіння темпів із року в рік не можливо компенсувати за рахунок збільшення вагомості кожного його відсотка, що веде до абсолютного пониження приросту національного доходу.

Не будемо аналізувати всі фактори, які визначають темпи економічного зростання та наповнення національного доходу, тим більше, що за останні десять років база розвитку економіки в Україні не те що зменшувалася, а летіла в прірву мов камінь. Високі темпи зростання, як правило, базуються на збільшенні включення у виробництво усіх видів ресурсів: трудових і матеріальних, нових технологій і енергоресурсів, інвестицій, які наповнюють зростання капіталовкладень. Можливості кількісного нарощування екстенсивних факторів ми розгубили як тільки вийшли на поріг нового життя, у той час як нарощувати інтенсивні фактори ми не навчилися, бо не знали, «що це воно таке». Отож, згуба екстенсивних факторів розвитку ніяк не компенсувалась відповідним нарощуванням інтенсивних (бо їх у нашому арсеналі не було). Все це і зумовило падіння національного доходу.

В даній концепції немає сенсу розглядати сучасне розуміння цієї надзвичайно складної проблеми, а в тім і немає сенсу приховувати позицію авторів.

Наприкінці ХХ ст. соціалістична ідеологія зазнає краху. Вона, звичайно, не зникає, але поступається своїм пануванням демократичній парадигмі ринкового свавілля на тлі соціально-економічного розвитку. Це відкриває нову грань організації суспільно-економічної структури як простору управління.

Звичайно, як соціалістична парадигма розвитку використовувала зброю марксистської критики буржуазного ладу як інструмент опису протилежної, з цього погляду, соціально-економічної системи, так і демократична парадигма на ринковій основі використовує ту ж марксистську критику з вченнями про експлуатацію, примус через капітал, відчуження праці та ін. Але приміряють її вже на модель суспільства самого реального соціалізму.

Звідси маємо ту ж радикальну критику соціалістичного господарського світогляду, що ґрунтується на тому ж самому понятійному апараті і потребує ідентичної інституціональної системи управління соціально-економічним розвитком.

Демонтувавши у найкоротші терміни інституціональні структури управління розвитком економічної субстанції держави, які довгий час забезпечували задовільний рівень бюджетної, виробничої, політичної та соціальної стабільності, народжені хаосом і безладдям українські реформатори неспроможні були також швидко і добротню створити «кістяк» ринкових відносин — чисельні інституції, які не існували у старій формації суспільства.

Звичайно, зробити кількісну оцінку ступеня збитків від розладу інституцій управління економікою надзвичайно складно. Ніхто і не ставив перед собою питання, що краще: розпочинати реформи економічної системи з ризиком колапсу інституцій управління і, звичайно, економіки, чи відкласти на деякий термін реформи, реформуючи інститути влади, щоб вони у процесі трансформації досягли відповідного рівня? Нікому і на думку не спадало, що для мінімізації втрат від падіння виробництва реформи краще відкласти на деякий термін.

Між тим,, послаблення, якщо можна так сказати, інституціональної системи управління економікою в перехідний період проявилось у таких явищах, як:

— різке збільшення частки тіньової економіки; за даними Мінекономіки, у 2002 р. в Україні тіньова економіка склала 42,3% ВВП [1]; за розрахунками С. Брачинського і Г. Явлинського, в Росії у 90-ті роки ХХ ст. тіньова економіка досягала понад 60% ВВП; у розвинених індустріальних країнах

держава утримує долю тіньової економіки від 10—12% — в Японії, — до 20—30% — в США і країнах Західної Європи;
— зменшення долі державних витрат в ВВП до 20-25%;
— вкрай незначна питома вага малого і середнього підприємництва в ВВП;
— зниження частки банківського кредитування в ВВП;
— зростання економічної злочинності та корупції серед інституціональних працівників.

Труднощі перехідного періоду, який в Україні досяг, можливо,десь близько середини свого природного терміну, вимагає розробки незнаної до цього стратегії соціально-економічного розвитку, яка повинна бути направлена, перш за все, на формування та функціонування інституціональної системи державного і муніципального (місцевого) управління сукупністю життєвої діяльності, яка б стимулювала ініціативну творчу економічну діяльність та розвивала підприємницьку активність — не бізнес, а підприємництво — на основі економічного зростання та структурно-інноваційних перевтілень виробничого комплексу, утвердження сучасної цивілізаційної соціальної інфраструктури і механізмів оперативного управління на основі соціально-ринкових відносин.

На жаль, у нашій сучасності становлення інституціональної системи управління економікою з соціально-ринковими відносинами не можливо внаслідок відсутності цілого ряду теоретичних обґрунтувань і практики управління. У сьогоденні дискусійними залишаються: ключові категорії економічної теорії — інститут, інституції, інституціональна система суспільства; узгодження поєднання об'єктивного і суб'єктивного в процесах становлення і функціонування інституцій та інститутів — на підставі випадковості чи усвідомленої діяльності; колабораціонізм чи дискретність природного розвитку інституціональних перевтілень, трансформацій і т. ін.

У такому підході не може бути сумнівів, бо ж константою щоденного економічного буття є сама влада, яка являє собою визначений аспект у відносинах між людьми — властивість одної людини чи цілої групи людей нав'язувати свої цілі, своє бачення того чи іншого явища. Саме економічні відносини акумулюють в собі найвищу ступінь влади. Ми маємо на увазі владу власника, владу менеджменту, владу профспілок, владу місцевих інституцій управління, владу держави, владу грошей і т. д. «Влада, — відзначав Е. Тоффлер, — невід'ємна частина процесів виробництва, і це є істиною для всіх економічних систем, капіталістичних, соціалістичних і взагалі, яких би то не було».

Без сумнівів, таким же за змістом фактом господарської діяльності є і той вплив, який відтворює влада на економічну поведінку людей, її зміст і результати. Можна по-різному давати оцінку ролі, змісту та ступеню впливу влади на господарську соціально-економічну систему суспільства, але ж безсумнівною є той факт, що поведінка економічних суб'єктів, суттєвою мірою, формується під впливом системи влади, в межах якої вони функціонують, і яка включає в себе контроль і координацію та вплив з боку існуючого середовища.

Це, в свою чергу, змушує звернутися до теорії організації та теорії логістики, розвиток яких створює передумови аналізу організаційних форм соціально-економічних систем на основі їх синтезу. Дійсно, з одного боку, розвиток теорії ресурсної залежності організації дозволяє говорити про неминучу залежність організаційних форм підприємництва від обсягів і характеру використання ресурсів, а також вироблюваної продукції, структури факторів виробництва, застосовуваної техніки і технологій, системи матеріальних потоків і їх запасів, які дійсно впливають на сукупний потенціал і розміри підприємств. А з другого боку, всебічний системний комплексний підхід до розв'язання питань логістики вимагає розв'язання не тільки фізичного — визначення запасів в обсягах, потенціалу потужностей і таке інше, — але й організаційного характеру. І це вочевидь, оскільки різні форми організації виробництва, його внутрішнього і зовнішнього підприємництва визначають методи відтворення логістичних операцій і, тим самим, визначають систему обмежень на них.

Особливістю моделювання інституту економічної організації (ЕО) як соціально-економічної системи є наявність в ній суб'єкта, який виступає активним елементом і в структурі функцій системи управління:

- за об'єктами управління — ресурси, виробничі процеси, продукція;

- за змістом процесів управління — планування, організація, регулювання, контроль та облік;

- за стадіями циклу підготовки і прийняття рішень — маркетинг, внутрішній аудит, прийняття і затвердження, впровадження, оцінка, координація.

У зв'язку з відсутнім впливом активного елементу на функціонування інституту економічної організації можна відзначити її такі особливості: нестандартність параметрів, стохастичність поведінки, унікальність і непередбачуваність, здібності до змін структури без втрат цілісності, здатність до

протистояння ентропійним тенденціям, адаптації та цілеспрямованості.

Слід також звернути увагу на те, що інститути існують і змінюються більш за все в історичному і соціальному контекстах. Це категорія наддовгого періоду — періоду існування цінносно-цільових намірів економічних суб'єктів, що в межах розвитку макросередовища віддзеркалюється у змінах культурно-історичного характеру. На відміну від інститутів класичного зразку, ринкові інститути функціонують в межах уже визначеної стратегічної орієнтації поведінки економічних суб'єктів. Іншими словами, механізм ринкових відносин має здебільшого економічний кон'юнктурний характер. В той час як організаційна складова характеризується створенням особливого внутрішнього середовища, тобто середовища внутрішніх обмежень, і являє собою інституалізацію ринкових відносин опосередковано визначеній ієрархічній структурі економічної організації, що володіє сукупністю правил і механізмів поведінки.

Складні взаємовідносини між інститутами і інституціональними системами залишаються головною компонентою, що має вплив не тільки на прийняття тих чи інших рішень на рівні уряду і держави в цілому, але, і це найголовніше, на реакції і стратегії адаптування процесів інтеграції до змін інституційного середовища. При чому, базовий інституалізаційний процес інтеграції можна уявити собі у наступному вигляді: в цілях перевтілення усвідомлюваних інтересів в конкретні умови господарської діяльності економічні суб'єкти створюють інститути, які слугують одним із засобів агрегування і артикулювання інтересів, отримання політичної підтримки та можливості впливу на економічну політику. З іншого боку, самі інститути і інституції впливають на характер діяльності і усвідомлення інтересів економічними суб'єктами. За такого підходу інтереси реалізуються в економічній політиці та визначають стратегії економічного розвитку.

В той же час слід було б відзначити, що в процесі розвитку інтеграції інститутів і інституцій можуть змінюватися їх функції, виходячи з необхідності виконання додаткових завдань, пов'язаних з інтеграцією. Так, уряд може створювати структури, які б займалися, в тому числі, і питаннями інтеграції; багатонаціональні компанії можуть призначати спеціальних представників для проведення переговорів щодо конкретних проектів в межах інтеграційних об'єднань. Водночас інтеграційні інститути є конкретним способом

опосередкування інтересів суб'єктів інтеграції: суб'єкти інтеграції взаємодіють між собою в цілях створення наднаціональних компаній, організацій і спонукають їх на виконання відповідних повноважень.

Таким чином, витрати інституціональних взаємодій — це витрати на створення та забезпечення повномасштабного функціонування інститутів і інституцій в процесі трансформації і інтеграції, що несуть економічні суб'єкти — учасники цих процесів.

Отже, у цій роботі проаналізовано поняття:

1. «Економіка» — це результат будь-якої діяльності, висловлений у грошовому еквіваленті. Але сучасна економіка — це відкрита самоеволюціонуюча соціально-економічна система на підставі взаємодії виробничих сил і виробничих відносин, що діє в умовах чистого природного середовища, підпадає під вплив технологічних і технічних змін та утягнута в більш широкі соціально-культурні, політичні і владні відносини.

2. «Інститути» — це ключові елементи будь-якої економічної системи. За визначенням Торстейна Веблена, це «стереотипи мислення» (*habit of thought*), або сукупність «стійких звичок мислення, властивих великій спільноті людей». Іншими словами, інститути — це правила гри, а організації, підприємства, фірми та інші підприємницькі структури — це суб'єкти гри, які діють в межах існуючих правил, а також коригують і змінюють їх.

3. «Інституції» — це функції владних структур місцевого, регіонального і державного рівнів щодо здійснення організації та контролю дотримання суб'єктами діяльності правил гри, що встановлені інститутами на основі стереотипів мислення, менталітету та соціально-культурного рівня розвитку.

4. «Гени суспільного розвитку» — одиниці селекції історично сформованих роздумів, стереотипів мислення, що складають загальносуспільний рівень культурно-економічного розвитку.

5. «Еволюція суспільства» — це матеріалізація змін звичного, навичок, що домінують в суспільстві як примат загального мислення, під тиском зовнішніх, перш за все економічних, складових розвитку.

Мається на увазі, що економічна політика держави у перехідний період, період трансформації, повинна бути спрямована на розв'язання двоєдиного фундаментального завдання:

— по-перше, це створення господарчо-правових умов, інституціональної основи, ринкових відносин;

— по-друге, це розбудова середовища підприємництва, гравців ринку, соціальне партнерство як інститут ринкових відносин.

Але для розробки науково обґрунтованої концепції інституціональних перевтілень як основи подальшого розвитку необхідна категоріальна визначеність фундаментальних постулатів теоретичної бази та методологічних підходів реформування як механізму розвитку. Створення системи соціального партнерства в класичному інституціональному оформленні має передумовою наявність законодавче визначених суб'єктів соціально-трудових, виробничих, відносин, організаційно створеного механізму та практичних процедур, організаційно-технологічних процесів, узгодження оптимальних інтересів у економічній та соціальній сферах життя суспільства. Такий підхід стає визначальним в процесі трансформації економічних, політичних та соціальних відносин в умовах сучасного стану науково-технічної революції та її вражаючих соціальних наслідків як для окремих підприємств, так і для всього людства. Кардинальні питання фізичного і духовного існування людини і в цілому людства на планеті Земля, проблеми глобальних суперечностей, організації праці, розпредмечування-опредмечування та відчуження праці, об'єктивації матеріальних і духовних продуктів та концесій постали перед людством особливо актуально й гостро,

З погляду філософських, гносеологічних та духовно-соціальних підходів, соціальне партнерство як інститут ринкових відносин являє собою сукупність процесів, вихідним методологічним принципом існування якого є природна можливість, за якої людина не тільки відображає реальний світ, але й творить його, будуючи в процесі праці не тільки матеріальні цінності, що складають основу економічної системи, але й, розкриваючи свій інтелектуальний потенціал, будує при цьому онаучнену і технізовану «другу природу», чим об'єктивуються духовні й матеріальні цінності суспільства, які становлять інституціональні основи ринкових відносин. Саме доцільна, ідеально спрямована діяльність щодо розкриття творчого інтелектуального потенціалу і є самою працею, її суттю, тим головним елементом, без якого існування суспільної формації неможливе.

На підставі історико-філософського та концептуально-соціального аналізу проблеми інституціонального управління економікою, з погляду на основні тенденції розвитку соціальних формацій та їх суспільного виробництва, що являє собою

основне підґрунтя економічної системи суспільства, враховуючи основні тенденції розвитку науково-технічного прогресу, стає можливим визначення основних принципів і ознак відтворення системи інституціонального управління:

— по-перше, інституціональне управління є віддзеркаленням ставлення людини-суб'єкта, що відповідає на сукупність питань: якими є місце і роль кожної людини в процесах відтворення, або, іншими словами, що може і чого не може зробити людина і суспільство в цілому; що необхідно для розкриття індивідуального і суспільного інтелектуального потенціалу; на яких принципах та якими формами і методами побудоване виробництво як система віддзеркалення доцільної діяльності, засобів праці та предметів праці;

— по-друге, інституціональне управління економікою як феномен виникає і функціонує лише в процесі активного творчого ставлення людини в межах відтворення свого інтелектуального потенціалу до природи і до суспільства в загальних принципах існування суспільної формації. Тобто інституціональне управління можливе лише в процесі праці, у процесі суспільного виробництва ідей і речей, спрямованих на задоволення різноманітних суспільних і особистісних потреб та інтересів;

— по-третє, інституціональне управління економікою являє собою механізм трудової творчої відчужувальної діяльності, що полягає в діалектичній взаємодії процесів розпредмечування, ідеалізації, опредмечування, об'єктивізації та відчуження від людини матеріальних і духовних продуктів її діяльності, які відтворюють як позитивні, так і негативні соціально-економічні наслідки в процесі розвитку суспільної формації, що стають нерідко загальносуспільними і людськими глобальними проблемами, які нерідко і непередбачувані.

Інституціональне управління як соціальне явище, насамперед, байдуже до різних шарів, прошарків, класів і груп в соціальній формації. Однак самі соціальні спільноти мають різні потреби й інтереси, по-різному використовують продукти чи результати своєї діяльності на благо чи на зло самим собі і суспільству. З різного використання досягнень духовної і матеріальної культури, за різним рівнем використання інтелектуального потенціалу інституцій та інститутів і виростають соціально-економічні наслідки позитивного або негативного плану.

Криза в промисловості, у фінансовій сфері — це наслідки кризи в інституціональній системі управління, яка виникла і

розвивається в процесі трансформації суспільства, пов'язаної з переходом нашої держави до ринкових економічних відносин, розбудови нової системи національної економіки. Падіння ВВП часто пов'язують з проведенням лібералізації цін і зовнішніх відносин, серйозними прорахунками при проведенні економічних реформ, непослідовністю у проведенні структурно-інноваційної промислової політики, які суттєво відставали від політики у сфері приватизації державної власності і зрушень у фінансово-банківській системі. Але все це є не що інше, як наслідки знешкодження однієї системи інституціонального управління економікою і нерозбудови нових інститутів і інституцій управління в нових економічних умовах. Держава відмовилася від виконання функції адміністративного перерозподілу як матеріальних цінностей, так і обігових коштів для формування капіталу, що обумовлюється недостатністю державних доходів для забезпечення витрат на економічну діяльність. За таких умов різко зросла інертність у забезпеченні інноваційних процесів. Втрата можливостей отримання якогонебудь капіталу з державних централізованих фондів, неспроможність забезпечити адекватне ринковим умовам управління формуванням капіталу на вітчизняних підприємствах, а також їх складне фінансове і економічне становище обумовили негативну динаміку інноваційних та інвестиційних процесів оновлення виробництва.

Усе це призвело до розгортання інфляційної спіралі і різкого скорочення платоспроможного попиту. Гіперінфляція не тільки знецінила заощадження населення, які могли стати важливим джерелом формування капіталу, але й знецінила накопичення капіталу підприємств у вигляді резервних та амортизаційного фондів, фонду розвитку підприємства, що й призвело до загальної фінансової кризи. Фактично було втрачено ту частину власного капіталу підприємств і, природно, держави в цілому, яка могла спрямовуватися на авансування у нові інноваційні проекти, технологічне і технічне оновлення виробництва. За такого підходу було спровоковано падіння платоспроможного попиту на продукцію суміжних галузей, що залежні від машинобудування і верстатобудування. Це призвело також, значною мірою, до «вимивання» обігових коштів підприємств. Криза неплатежів, яка охопила значну частку промислового комплексу, викликала значне зростання дебіторської та кредиторської заборгованостей. Таким чином, розваливши систему інституційного управління, держава свідомо зняла із себе функцію перерозподілу коштів для формування власного

капіталу, чим надала змогу недержавним підприємствам, а їх частка значно зросла, теж відмовитися від накопичення капіталу для оновлення власного виробництва. Держава втратила можливості зростання державних доходів для забезпечення витрат на трансформаційні заходи економічної діяльності.

Сьогодні найбільш розвинуті країни світу переживають трансформацію післяіндустріального суспільства в інформаційне, яке вимагає розбудови економічної системи на підставі інформаційно-інноваційних процесів інвестиційного напрямку. Найважливішою особливістю такої економіки стають новітні технології з науково-практичним обґрунтуванням, що є найголовнішим фактором сучасного виробництва. Але ми не змогли створити навіть ринкові відносини. Не створили, бо не творили. Інертність у забезпеченні інноваційних відтворюючих процесів, втрата можливостей отримання пільгового капіталу з державних централізованих фондів, неспроможність забезпечити адекватне ринковим умовам управління формуванням капіталу на вітчизняних підприємствах і в державі в цілому, а також їх складне фінансове та економічне становище обумовлюють негативну динаміку інноваційно-інвестиційних процесів у промисловому секторі країни.

Таким чином, розвал інституціональної системи управління вітчизняною економікою породив проблеми, які гальмують розвиток вітчизняної промисловості, агропромислового комплексу, комунального середовища і загалом соціальної сфери суспільства, створюючи тим самим замкнене коло занепаду. Застарілі технології і високий ступінь зносу виробничого обладнання негативно впливають на конкурентоспроможність продукції, що призводить до зменшення на неї платоспроможного попиту. А кризовий стан політично-владної системи знецінює вартість держави у міжнародному сенсі. Розв'язання визначених проблем можливе не тільки і не стільки за рахунок оновлення технологічної бази суспільства, що являє собою найважливіший аспект відновлення і розбудови, скільки від реструктуризації виробничих потужностей і структури економіки в цілому, що можливе лише за умов створення інституціональної системи управління і залучення додаткового капіталу у вигляді інвестицій на всіх рівнях: власне підприємств — незалежно від форми власності; державному — за пріоритетами відновлення; іноземному — за пріоритетами національного потенціалу.

Джерелом руху суспільства є розвиток продуктивних сил, що привласнюються. Тим самим утворюється нова соціальна

сутність, що лежить між людиною, природою і середовищем і являє собою об'єкт для оперативного управління. Оскільки продуктивні сили мають колективний, суспільний характер, ця нова природа може бути привласнена, використана людиною не безпосередньо, а тільки в конкретній соціально-економічній формі. Ця суспільна форма присвоєння, взята як форма присвоєння продуктивних сил, є конкретною формою відносин власності, а як форма спілкування між людьми в процесі виробництва — конкретною формою виробничих відносин — основи оперативного управління. Звідси випливає висновок, що соціально-економічна форма присвоєння (форма власності, форма виробничих відносин) виявляється непереборним посередником між людьми та їхніми продуктивними силами і найоб'єктивнішим показником ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності.

Цей «початок, що опосередковує», охоплює воедино обидві протилежності і, зрештою, завжди виступає як односторонньо більш високий ступінь, порівнянне із самими протилежностями, тому що те відношення, що спочатку виступає як опосередковуюча протилежність, діалектично з необхідністю приводить до того, що воно виявляється опосередкуванням самого себе, суб'єктом, лише моментами якого є ті протилежності, самостійне перед-посилання яким він знімає для того, щоб шляхом самого зняття затвердити самого себе як єдине самостійне. Так, у сфері релігії Христос — посередник між Богом і людиною, лише знаряддя спілкування між ними, стає їх єдністю, боголюдиною, і як такий стає важливіше за самого Бога, а святі — важливіше за Христа, священики — важливіше за святих.

От так і виходить, що наші власні виробничі відносини превалюють над нами, подібно долі, перетворюючись на далеку, неконтрольовану, пануючу над нами силу. У цьому і полягає класична концепція відчуження, в якій немає нічого від містичних абстракцій. Сила звичаю, що змушує нас, невідомо чому, користуючись чашкою, цнотливо згинати мізинець, є простий приклад дії подібної відчуженої сили.

Тобто, не люди привласнюють свої продуктивні сили як власність, а відносини власності, перетворившись на суб'єкт, привласнюють людей. І ми не шукаємо суть розвитку сукупності виробничих відносин, а запозичуємо сформовані роками в неприродному для нас середовищі. Отже, сутність оперативного управління — не в удосконалюванні розвитку виробничих відносин, а в їх планомірному і повному знищенні. Парадокс? Зовсім ні! Згадаємо, що виробничі відносини — це відносини

між людьми в процесі виробництва, які незалежно від них, від їхньої волі є об'єктивними, пануючими над ними, відчуженими відносинами. Отже, відносини між людьми, та ще й у процесі виробництва, це вже складні соціально-економічні процеси, що потребують організаційного втручання та оперативного управління.

Теорією і практикою виявлено множину факторів, які впливають на формування і диверсифікацію організаційних структур в системах оперативного управління складними соціально-економічними формуваннями. Серед них особливий інтерес викликають, перш за все: постановка цільової функції, основні принципи проектування систем, структура і механізми реалізації функцій, процедурно-організаційні і інформаційні технології їх виконання, механізми і діагностика сили впливу факторів зовнішнього середовища.

Звичайно, при більш глибокій деталізації факторів, що тим чи іншим чином впливають на ефективність оргструктур систем оперативного управління, центром уваги стає характер самої суті того чи іншого виду діяльності: тип і форми виробництва, його територіальне розміщення, переважні форми виробничих взаємовідносин, форми оплати праці, форми власності на основні фонди та ін.

На сучасному етапі суспільного розвитку в Україні, навіть якщо припустити, що сукупність факторів, які суттєво впливають на формування і удосконалення організаційних структур в системах оперативного управління, у першому наближенні вже визначені, то реальний вплив кожного з них на оргструктуру як у розрізі підсистем і окремих блоків, так і в цілому системи оперативного управління, досліджено лише у загальному плані.

У більшості публікацій, що присвячені цій проблемі, як правило, визначається лише важливе значення того чи іншого фактора у функціонуванні складових організаційної структури системи оперативного управління, наводяться відповідні приклади щодо практики їх застосування, але сутнісні зв'язки з оргструктурою тієї чи іншої системи оперативного управління, їх причинно-наслідкові механізми до сьогодні у повному обсязі ще не розкриті ні в теоретичному, ні в практичному аспектах.

Звідси з'являються об'єктивні труднощі при організації адекватних досліджень щодо оптимізації цих моделей функціонування підсистем і елементів організаційних структур систем оперативного управління при проектуванні нових соціально-економічних систем. У свою чергу, ці обставини заважають використанню сучасних методів створення систем оперативного

управління в умовах невизначеності і використання особливостей моделювання на підставі якісних і кількісних характеристик оперативного управління.

Наведене вище дає підстави стверджувати про доцільність і актуальність їх науково-прикладного дослідження, результатом якого має бути визначення кореляції залежності «фактори — оргструктура».

Досвід досліджень у цьому напрямку свідчить, що між окремими факторами існують завуальовані взаємозалежності, які, у свою чергу, теж потребують цільових досліджень. Квантифікація і визначення диверсифікаційних елементів оргструктури системи оперативного управління теж потребують значних за обсягом і терміном спеціальних досліджень.

У зв'язку з цим необхідно розглянути і визначити основні тенденції розвитку соціально-економічних систем, форм і методів оперативного управління, а також того, як відображаються ці тенденції в основних характеристиках організаційних структур.

Сьогодні оперативне управління виробничими процесами являє собою багаторівневу ієрархічну структуру, на кожному рівні якої здійснюються функції пізнання навколишнього середовища: попиту споживачів, прогнозу розвитку як середовища, так і самої системи, аналізу відповіді потенційних можливостей системи, формування цілей, планування, обліку, аналізу, регулювання, організації збуту, реклами, підготовки фахівців, оцінки наявних і необхідних фондів.

Це, у свою чергу, приводить до зміни самої концепції виробництва, визначення понять дискретного виробництва та оперативного управління його процесами.

З'явилася нагальна потреба уточнити функції оперативного управління; показати, що являють собою процеси організації оперативного управління, особливо автоматизованим гнучким виробництвом; сформулювати основи технологічного підходу до організації оперативного управління в умовах ринкових відносин.

Необхідність цього викликана тим, що сучасні продуктивні процеси і виробничі відносини в результаті застосування новітніх техніки і технологій, введення методів організації на підставі нових відносин зазнають значних змін як за формою, так і за змістом, що, у свою чергу, призводить до швидкого «старіння» термінології, появи спеціальних її особливостей, що сприяють розкриттю з достатньою глибиною сутності самих процесів, але ускладнюють цю процедуру.

Нелінійність і дискретність властиві, насамперед, організаційним структурам елементів системи оперативного управління

в соціально-економічній системі, що формують окремі людські утворення, інституційовані у вигляді функціональних підсистем. Внаслідок цього розвиток організаційних структур відбувається вкрай нерівномірно. Нерівномірність поширюється на всі суспільні структури: сферу продуктивних сил (технічну підсистему), соціальні відносини (економічну підсистему), сферу культурно-моральних відносин (підсистему професійно-кваліфікаційної підготовки).

Таким чином, науковий підхід щодо змісту організаційної діяльності в суспільному виробництві, а також проектування, створення і використання систем оперативного управління ним тісно пов'язані з теорією організації і управління. І незважаючи на проблеми, яких у цій теорії і дотепер залишається ще безліч, слід дотримуватися їх основних принципів, а досягнуті в ході цього дослідження результати можуть надати істотну допомогу сучасній практиці. Ці результати, перш за все, необхідні державним органам місцевого самоврядування: по-перше, для визначення необхідних напрямів діяльності в соціально-економічній сфері; по-друге, визначення проблем, які існують в даному регіоні та виявлення шляхів їх подолання; по-третє, вивчення впливу інвестиційної привабливості, інвестиційного клімату та інвестиційної діяльності промислових підприємств.

Формування державної економічної системи, докорінна зміна економічних виробничих відносин обумовили ряд нових завдань щодо необхідності децентралізації державного управління економікою на засадах вмілого регулювання інвестиційними процесами.

Немає сумнівів у тому, що важливе значення для ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в умовах ринкових відносин має вибір оптимальних рішень щодо формування і реалізації інвестиційних проектів господарювання. Саме ці рішення становлять найвідчутливішу частину загальної системи внутрішньофірмового оперативного управління.

Очевидним фактором ефективної підприємницької діяльності підприємства є його інвестиційна активність, що залежить, по-перше, від інвестиційного потенціалу, який визначає можливості самофінансування розвитку підприємств; по-друге, від зацікавленості підприємств в інвестуванні розвитку власних основних фондів, яка, у свою чергу, залежить від можливостей і зацікавленості підприємств у використанні позичкових і залучених коштів; по-третє, від інвестиційної привабливості підприємств.

Що ж являє собою інвестиційний потенціал підприємства? На наш погляд, інвестиційний потенціал підприємства — це сукупність операцій, процедур і процесів довгострокової дії, що призводять до накопичення реального капіталу з метою вкладання його в процеси фінансування чи довгострокового кредитування інноваційного розвитку власного або диверсифікованого виробництва.

Він складається з амортизаційних відрахувань, прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків та інших першочергових платежів, виручки від реалізації вибулого майна, а також інших складових. Таким чином, інвестиційний потенціал підприємства залежить як від результатів ефективної його діяльності, так і від технологічної бази господарського механізму і системи поточного управління, яка визначає зацікавленість підприємства в інвестуванні власних коштів. Але на теренах сьогодення, на наш погляд, найсуттєвішою є залежність інвестиційного потенціалу підприємства від існуючої податкової системи та системи державного регулювання економікою.

У промисловому секторі динаміка капітальних вкладень значною мірою залежить від бюджетного фінансування держави, але держава уже понад 15 років відмовляється від ролі серйозного інвестора. Частка бюджетних коштів в загальних напрямках фінансування з року в рік зменшується.

У цілому тенденція швидкого згасання інвестиційної активності, особливо промислових підприємств в галузях матеріального виробництва, що взяла свій темп на початку 90-х років, не зазнала якихось суттєвих змін. І в цьому не допомагає ні фінансова підтримка держави — надзвичайно слабка, — ні звільнення від податків прибутку, що спрямовується на інвестиції, ні приватизація державного майна, ні регулярна переоцінка основних фондів та індексація амортизації.

Сумніву щодо того, чи потребує Україна загалом виробничих інвестицій у великих обсягах, немає, якщо враховувати необхідність підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів і потенціалу вітчизняних товаровиробників в умовах підвищеної зовнішньої конкуренції, невідкладність освоєння високоякісної продукції, перепрофілювання більшості громадських і, особливо, оборонних потужностей.

Не слід нехтувати і тим фактом, що надзвичайно велику потребу в оновленні капітальних вкладень створює відтік робочої сили з матеріального виробництва, який можливо компенсувати лише за допомогою впровадження високо-

продуктивних технічних засобів механізації, автоматизації та роботизації комп'ютеризованих виробничих систем. Не менш гостро постають проблеми економії палива і енергії, сировини і матеріалів, вирішення яких без спеціальних капіталовкладень і спеціальних витрат практично неможливе.

Перенесення центру ваги в державних інвестиціях з безповоротного бюджетного фінансування на кредитування на конкурентній, зворотній і платній основах тільки деякою мірою може збільшити доходи держави, але при цьому не зобов'язує інвесторів нарощувати капітал в конкретній сфері діяльності, не зупинить процес деіндустріалізації держави. Ось чому керівники підприємств усіх форм власності зацікавлені в отриманні прямих і кредитних інвестиційних коштів від держави, щоб потім на свій розсуд розпоряджатися ними, у тому числі і на підтримку виробництва, але в більшості як джерела особистого збагачення. Вони готові «вибивати» такі кошти будь-якими шляхами, за будь-яку ціну, але при цьому не мають бажання інвестувати власний капітал, особливо кошти, які осіли в закордонних банках, віддаючи перевагу таким діям за рахунок державного бюджету.

Звичайно, і сама держава, завдяки високим податкам, а також високим відсоткам за кредити, вилучає капітал із виробництва. Але навіть і без цього промисловість втрачає частину коштів, завдяки існуючій системі розпорядження доходами та існуючими можливостям їх приховування. Звідси, навіть пониження податкового тиску не зможе привести до розширення самофінансування виробництва, звичайно, як і інші державні заходи щодо збільшення доходів підприємств, у тому числі і за рахунок прискореної амортизації, її індексації, пільгових кредитів тощо. Якщо це так, то, можливо, вийти з глухого кута нам допоможуть іноземні інвестори? На жаль, до певних процесів зарубіжні інвестори залишаються байдужими, що, звичайно, не стимулює широкого припливу в нашу економіку іноземного капіталу, який не бажає піддаватися ризику розграбування, як це має місце з українським державним капіталом. Хто буде здійснювати серйозні інвестиції в економіку, яка явно приходить до занепаду, а все, що отримується у вигляді доходів, значною мірою інвестується за кордон через вітчизняні закордонні банки та через здійснення зовнішньоторговельних операцій.

Здатність підприємства до мобілізації значних фінансових ресурсів, які можуть бути результатом власної акумуляції капіталу або залучення зовнішніх джерел (фондового ринку,

банківської системи, спільних капіталовкладень), значною мірою деуальює нестійкі умови ринку, зокрема, дуже швидке скорочення циклів життя продукції, що вимагає швидкості в прийнятті рішень і гнучкості дій. Виграють тільки ті підприємства, які швидше інших пропонують своїм споживачам нові, кращі види продукції.

Ці, здавалось би, загалом визначені, підходи можна відтінити зовсім з іншого боку: швидкі, гнучкі реакції підприємства потребують послаблення жорсткої посадової ієрархії та передачі повноважень «вниз». Часто рішення, які приносять найкращі результати, приймаються на нижчих рівнях системи управління.

Доведено, що з цієї причини сучасні підприємства порушують жорсткі кордони, що існують до сьогодні між функціональними секторами та відділами: виробництвом, маркетингом, фінансами, постачанням, розвитком асортименту, збутом та ін. Ті самі робітники підприємств здійснюють, залежно від потреб та умов, завдання, які в минулому здійснювали так звані «спеціалісти». Зараз їх місце займають багатofункціональні та універсальні робітники. Вони зосереджують свої зусилля та свою енергію на виняткових випадках, проблемах виробництва, фінансової діяльності та намагаються знайти їх ефективне вирішення.

Високі вимоги, які висуває така система управління, створюють, за результатами досліджень, необхідність капіталовкладень у так званий «людський потенціал», або трудові ресурси підприємства. Суть цих капіталовкладень — це, по-перше, гроші на «купівлю» висококваліфікованих робітників; по-друге, гроші на освіту, розвиток та підвищення кваліфікації робітників підприємств, фірм та ін.; по-третє, витрати на формування однорідної «культури підприємства», котра сприяє добровільному дотриманню всіма робітниками «правил гри», принципів, цінностей і норм, таких як якість, добросовісність, порядність, підтримка корисних ідей, турбота про інших та ін.

На підставі таких підходів можливо відтворити концептуальне бачення нового механізму управління фінансово-економічною діяльністю підприємства, взаємозв'язку різних економічних систем та визначити функції розподілу і взаємообумовленості трудових, фінансових і матеріальних ресурсів підприємств різної форми власності у перехідний період до цивілізованих ринкових відносин.

Такий підхід обумовлює і свої власні вимоги, що потребує: — концентрації переважної частини доходів у підприємств-експортерів, тоді як підприємства, орієнтовані на внутрішній

попит, часто не мають коштів не тільки для розширення і модернізації виробництва, але і для підтримки його нормального функціонування в режимі простого відтворення;

— наявності розвиненого фондового ринку, механізму переливу капіталу з високоприбуткових галузей в інші галузі, урегулювання величезних масштабів законного і незаконного вивозу капіталу;

— високого рівня внутрішнього попиту, наявності ефективного механізму трансформації грошових заощаджень населення в інвестиції;

— високого рівня корпоративного управління, формування звітності за «сірими» схемами;

— низького рівня корупції і злочинності.

До цього слід додати низький кредитний рейтинг нашої країни (хоч і дещо збільшений у 2003—2004 рр.), що підвищує вартість запозичення коштів на світовому ринку капіталів і негативно позначається на залученні іноземних інвестицій.

Останнім часом здійснені заходи, що сприяють активізації інвестиційного процесу.

Проте інвестиційна політика держави непослідовна і суперечлива. Разом із заходами, спрямованими на підвищення інвестиційної активності підприємств, здійснюються заходи протилежної спрямованості. І в результаті баланс цих заходів, за нашою оцінкою, виявляється негативним. Найбільший негативний вплив на інвестиційну активність підприємств, як наголошувалося вище, надала необґрунтована відміна інвестиційних пільг. Збільшення надходжень до бюджету податку на прибуток, що очікувалося, буде багато разів перекрито втратами внаслідок зниження інвестиційної активності підприємств.

На стані інвестиційного клімату негативно позначається переділ власності, що продовжується в країні.

Інтереси одержувача інвестицій та інвестора не завжди збігаються. Вони можуть переслідувати різні цілі. Найпростіший варіант: одержувач вирішує свої виробничі завдання, а інвестор розраховує отримати прибуток і має бути упевнений в його отриманні. Інвестиційний клімат в країні повинен сприяти досягненню балансу інтересів. Поки ж багато негативних факторів нашої дійсності насторожують, а то і відлякують інвесторів. Ось деякі з них. Немає впевненості в достовірності звітності підприємств. Значно поширені «сірі» схеми відходу від податків, а про «прозорість» звітності в таких випадках говорити не доводиться.

Негативно позначається нерозвинутість банківської системи і складність отримання позик на прийнятних умовах. Фахівці західних фірм, що функціонують в Україні, скаржаться на безліч бюрократичних бар'єрів, писанину, що займає більше часу, ніж сам бізнес, безсоромну корупцію на всіх рівнях.

На стані інвестиційного клімату несприятливо позначаються непомірно високі трансакційні витрати. За визначенням Р. Коуза, трансакційні витрати — це «витрати збору і обробки інформації, витрати пов'язані з веденням переговорів і прийняттям рішень, витрати контролю і юридичного захисту виконання контракту». До цього переліку слід додати витрати реєстрації, ліцензування, оформлення великої кількості дозвільних документів з урахуванням того, що всі ці процедури майже завжди супроводжуються у нас поборами, високі витрати на охорону не тільки бізнесу, але і самих бізнесменів.

Негативно позначається низький рівень аудиторської і оціночної діяльності, що викликає певну недовіру інвесторів до висновків «незалежних» оцінювачів і аудиторів.

Для створення сприятливого інвестиційного клімату необхідно:

- посилення ролі держави як у здійсненні реальних інвестицій, так і в забезпеченні умов господарської діяльності інвесторів при мінімізації ризиків вкладення капіталу, передбачають державної інвестиційної політики, різке скорочення всіх форм державного втручання в діяльність інвесторів; надання інвесторам гарантій стабільних умов господарювання, неприпустимість посилення податкового режиму, принаймні, протягом всього періоду окупності інвестиційного проекту;

- спрощення всіх адміністративних процедур, пов'язаних з реалізацією інвестиційних проектів, максимальна заміна дозвільних процедур повідомними, забезпечення реальних умов господарювання для всіх суб'єктів, незалежно від форм власності;

- прискорення процесу реформування бухгалтерського обліку зі стандартами МСФО, забезпечення інформаційної прозорості річних бухгалтерських звітів;

- швидке ухвалення і реалізація нормативних актів, що гарантують збереження банківських внесків, що сприяють відновленню довіри до банківської системи, перетворення тезаурації в інвестиції;

- подальше зниження рівня інфляції і ставки рефінансування. Високий рівень інфляції негативно позначається на

активізації інвесторів, спекулятивні операції виявляються привабливішими за реальні інвестиції;

— підвищення рівня корпоративного управління, реальний захист інтересів міноритарних акціонерів, неприпустимість позасудових методів переділу власності, посилення наглядової діяльності прокуратури і позбавлення від суддів, що виносять «замовлені» ухвали.

Порівняно зі США роль нашої держави в інвестиційному процесі мізерна. Загальновідомі, давно апробовані форми підтримки державою приватних інвестицій майже не застосовуються. Тим часом, державні гарантії виплати банкам за зобов'язаннями приватних фірм могли б зрушити з «мертвої точки» динаміку довгострокових кредитів, яких так потребують наші підприємства.

У справі захисту прав інвесторів важлива роль належить законодавству про банкрутство, орієнтації процедури банкрутства на санацію, а не на ліквідацію підприємств-боржників.

Нова редакція закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» частково вирішує це завдання, головним чином шляхом введення процедури фінансового оздоровлення, яка попередньою редакцією закону не передбачалася. За клопотанням боржника або його кредиторів арбітражний суд може ухвалити рішення про введення процедури фінансового оздоровлення на строк до двох років. Можливість продовження цього терміну не передбачена.

Перераховані вище проблемні питання розвитку дискретного виробництва, яким, зокрема, є машинобудування, потребують і нового підходу в організації й оперативному управлінні, у відшукуванні таких її форм і методів, що найбільше забезпечували б його економічну ефективність, створили б умови для всебічної інтенсифікації виробництва.

Організованість у сучасних умовах означає — поділити роботу на частини чи операції відповідно до структури системи і кількості трудових і технічних ресурсів і доручити виконання кожної операції технологічного циклу машині чи людині залежно від того, хто з цим справиться щонайкраще.

У ринкових умовах господарювання жодне підприємство, жодна фірма, якщо вони не хочуть бути банкрутами, не можуть собі дозволити нескінченно зберігати ту саму організаційну структуру, жорстко дотримувати тих самих правил.

Найважливішою функцією управління є об'єднання, інтеграція всіх сторін і аспектів діяльності підприємства і його окремих виробничих ділянок у єдине ціле. Дослідженню цього

процесу організаційної інтеграції, вивченню управління як цілісного, комплексного й історично конкретного соціального явища і присвячена, в основному, пропонована робота.

У роботі враховувалося, що в процесі свого становлення і розвитку теорія організації і управління ґрунтується не тільки на даних інших дисциплін, але і на систематичному науковому узагальненні практики управлінської діяльності, що управління являє собою складне суб'єктивно-об'єктивне співвідношення. І незважаючи на те, що управлінська діяльність усе більш стає науково обґрунтованою завдяки розвитку теорії організації і управління, ця діяльність залишається також сферою творчості, мистецтва.

Як і у всякій іншій сфері інтелектуальної і практичної діяльності людей, науковість управління і мистецтво управління не суперечать одне одному.

Ефективність системи оперативного управління забезпечується вмінням людей (керівників) опанувати мистецтвом творчого застосування в конкретних ситуаціях наукових принципів управління.

В основу розробки теоретичних концепцій, принципів, правил, процедур управлінської діяльності взято контексти практики та прогнозу подальшого розвитку, які полягають у такому:

По-перше, складність систем оперативного управління, у зв'язку з його багатофункціональністю, поряд з тим, що труднощі оперативного управління з часом, завдяки зростанню коефіцієнта невизначеності середовища (ускладнення продукції, що випускається, і технології її виготовлення, зростання рівня спеціалізації виробництва і розширення кооперації), будуть зростати, а застосування матричних форм корпоративного управління буде також допомагати зростанню його складності, все це проявиться у збільшенні обсягів управлінських робіт, особливо тих, які потребують високої кваліфікації службовців; розширенні складу і багатофункціональності підсистем оперативного управління; збільшенні кількості зв'язків і взаємодії в самому механізмі системи оперативного управління, що в сукупності приведе до розширення організаційної структури і ускладнення самої системи оперативного управління.

По-друге, тип організаційної структури систем оперативного управління у зв'язку з тим, що загальна конфігурація соціально-економічних систем (промислових підприємств, корпорацій, акціонерних товариств) буде змінюватися, оргструктура оперативного управління буде відповідати дивізійній схемі. Але в рамках цієї загальної схеми можливе і велике різноманіття.

У великих диверсифікованих структурах соціально-економічних систем можуть знайти притулок і окремі продуктові елементи із замкнутим циклом виробництва. Тож для оперативного управління такими структурами слід застосовувати класичні лінійно-функціональні оргструктури, а в дивізіональних елементах соціально-економічної системи — проектно-програмні.

Для середніх і деяких великих об'єднань з невеликою номенклатурою продукції, що випускається, може бути ефективним створення як продуктивних підсистем, так і функціонально-технологічних (як правило, допоміжних, дивізіональних і обслуговуючих). В системах оперативного управління цими об'єднаннями оптимальними є лінійно-функціональні оргструктури: для великих об'єктів функціональне управління децентралізується; для середніх доцільніше деякі функції оперативного управління централізувати.

Функціональні підсистеми такої системи оперативного управління створені за видами діяльності: зовнішній ринок і внутрішнє підприємництво; розвиток техніки і технології; фінанси; управління персоналом.

По-третє, щодо ієрархії організаційних структур систем оперативного управління.

Як правило, класичні дивізіональні і лінійно-функціональні структури розбудовуються за принципом триступеневої ієрархії. Вищим рівнем є керівництво корпорацією (об'єднанням, промисловим підприємством, акціонерним товариством) разом зі своїм штабним апаратом; середнім — керівництво окремими об'єктами складної соціально-економічної системи зі своїм функціональним апаратом; низовим рівнем — лінійне керівництво первинних ланок окремих об'єктів складної соціально-економічної системи.

Створення систем оперативного управління на основі проектно-програмних організаційних структур, особливо щодо реалізації великомасштабних довгострокових нововведень з високим рівнем невизначеності, з точки зору сфери контролю вищого керівництва, призводить до збільшення кількості як елементів оргструктури, так і кількості операційних менеджерів. У зв'язку з цим, більш всього, застосування матричних структур призводить до формування, в явному чи неявному вигляді додаткового рівня оперативного управління. При цьому менеджери конкретних проектів будуть знаходитися на третьому і, навіть, нижчому рівні від вищого керівництва.

Причому внутрішня структура проектів, залежно від масштабів і складності, може бути також багатоступеневою.

Тому між менеджерами проектів і відповідальними виконавцями в таких випадках вводяться координатори програм, а поміж відповідальними виконавцями і низовими ланцюгами може знаходитися достатньо велика кількість операційних менеджерів.

Звичайно, відсутність методології і механізмів оперативного управління економічними процесами опосередковано соціальними аспектами, а також кон'юнктура і напрямки організаційного розвитку соціально-економічних систем у сьогоденні не дозволяють розраховувати на термінові досягнення стабільності і спрогнозувати розвиток систем оперативного управління підвищеної економічної ефективності.

Тим більше, що будь-який процес нововведень, маючи навіть достатньо обґрунтовані цілі, порушує цілісність функціональних процесів, що заважає взаємодіям як операційних менеджерів, так і елементів технологічних процесів в цілому.

Викладені результати досліджень доводять, що врахувати ізольований, локальний і спільний вплив факторів на організаційні системи оперативного управління складними соціально-економічними системами означає не що інше, як створення моделі великих розмірів. А це завдання підвладне лише спеціалізованим науково-дослідним установам, а не користувачам. Так виникає ще одне завдання — інтерпретації моделі оперативного управління.

На практиці ж існує ще одна група проблем, що має досить принциповий характер, пов'язаний з неможливістю кількісного вираження усіх характеристик визначених факторів, що суттєво обмежує можливості кореляційного аналізу і використання його результатів при проектуванні організаційних структур систем оперативного управління.

Зміни зовнішнього середовища потребують більш глибокого аналізу факторів, що є визначальними в розбудові та функціонуванні внутрішнього механізму управління виробничого підприємства як складної соціально-економічної системи. Складність же проектування і стабільного функціонування механізму управління соціально-економічною та організаційно-технологічною системами такого механізму полягає у тому, що вітчизняні підприємства знаходяться на стадії подвійної, а то і потрійної трансформації. І, перш за все, вони стикаються з принципово новим зовнішнім середовищем, іншим механізмом відносин, який базується на ще неусвідомлених до кінця і багато в чому ще не пізнаних принципах ринкових відносин.

З іншого боку, принципи будь-якої трансформації настійно потребують перегляду і внутрішніх виробничих відносин. З третього боку, вся світова наука, економіка і політика знаходяться в стадії пошуку шляхів переходу і розбудови якісно нової системи взаємовідносин (як соціальних, так і виробничих), які базуються на принципах всесвітньої глобалізації.

Висвітлені процеси ускладнюються темпами науково-технічної революції і глобалізацією політичних процесів, які потребують від усіх суб'єктів як складних соціально-економічних систем якісно інших підходів щодо проектування, розбудови і функціонування механізму управління виробничими процесами як базисом розвитку.

Особливістю перших років ХХІ ст. для українського суспільства є спроба примусити його усвідомити свою відповідальність за Життя. Звичайно, сьогодні майже кожен член нашого суспільства намагається впоратися з цим самотійно. Але ж відомо, що на рівень усвідомлення і прийняття на себе відповідальності кожним має суттєвий вплив широкий спектр суспільно-соціальних, економічних, політичних і духовних факторів, особливості виховання і формування свідомості під впливом довкілля, природна несхожість людей як біоенергосистем, інтелектуального програмного потенціалу, який у кожного свій, не схожий на інший, і на якому базуються здібності, притаманні тільки цьому суб'єкту. Саме це безкінечне число цих складових і відтворює у кожній конкретній людини притаманний тільки їй, конкретний рівень відповідальності. Але ж є ще одна складова кожної суспільної формації — це влада, яка від природи наділена правом приймати рішення. Саме ці рішення за всіх часів були непростими і по-різному сприймалися у суспільстві. Саме ці рішення за своєю суттю є процесами стратегічного розвитку суспільства будь-якої формації.

Ця дилема, — сакральна влада суспільства за «другим законом природи» і влада на основі «першого і фундаментального закону», — що виникла на зорі перших цивілізацій та збереглася, — послідовна у всіх соціально-суспільних формаціях, має підстави і сьогодні. Українське суспільство відчуло на собі і владу самодержця, який правив на підставі впевненості, що виконує заповіт Всевишнього, і владу комуністів, що були впевнені у володінні найправильнішим вченням, яке дозволяє орієнтуватися їм у політиці так само впевнено, як це вдається робити хімікам, фізикам чи біологам у їх науках. Але чим все це скінчилося? А реформатори останнього десятиліття ХХ ст. зовсім відмовилися від історичних знань, вчепилися в практику

західного лібералізму і розпочали «виправляти становище» на основі її принципів.

Чи могло бути по-іншому? Ні! Тому що кінець ХХ ст. був відзначений найважливішою історичною подією — світова цивілізація прийшла до третього природного суперциклу, до розбудови оптимальної соціально-економічної формації, головною визначальною ознакою якої є перехід суспільства на основі перевтілення фундаментальної науки та інноваційно-інформаційних технологій у вирішальний фактор еволюції до оптимального, автономного і аж до природного суспільства.

А якщо це так, то виникає цілком закономірне питання: «Чи може сучасна наукова думка запропонувати новий, більш раціональний алгоритм співвідношення діючої влади і наукових знань щодо прийняття ефективних стратегічних рішень?» Адже сьогодення потребує саме такого підходу.

Статистика першого півріччя 2005 р. знову і знову вимагає звернутися до теми, яку не бажають усвідомлювати чиновники різних рівнів, навіть сам Президент України.

Мова йде про те, що прийнятий курс на стрибкоподібне зростання соціальних виплат, який не підкріплений бажаним у таких випадках зростанням економіки, не має під собою бази. Створюється уявлення, що і промисловці, і підприємці не сприймають концепцію соціально-економічної політики уряду. Статистичні дані свідчать, що на дії уряду вони реагують, в крайньому випадку, помітним уповільненням темпів економічного зростання. Реальний ВВП у першому півріччі 2005 р. порівняно з відповідним періодом минулого року мав 104%, а в червні — 101,1%. Зростання у 4% майже нічого не дає для такої збіднілої країни з трансформаційною економікою, як наша. Що ж стосується червневого зростання на 1,1 %, то це свідчить тільки про те, що економіка України не пливе, а з великим прискоренням скочується до стагнації.

Макроекономічне підґрунтя цього явища на поверхні: діючий уряд разом з радниками Президента України відтворили широкомасштабний маневр фінансовими ресурсами скоріше з популістських політичних міркувань, а не на основі наукового обґрунтування, не на основі економіко-математичного моделювання економічних процесів. Більш того, цей маневр відтворено за рахунок прискореного зменшення обсягів інвестування у розвиток економіки. Виникає природне запитання: «Який термін часу українська слабенька економіка зможе витримати такий перерозподіл фінансових коштів?» І чи є такі оцінки, розрахунки, передбачення? Як свідчить соціально-економічний

стан і, на подив, спокійна поведінка масмедії, нічого подібного немає.

То ж про яку ефективність таких стратегічних рішень може йти мова? Висновок один — надзвичайна короткозорість, непрофесійність і некомпетентність тих, хто приймав такі рішення.

А надалі стан ще гірший, ніж той, що вже проаналізовано. Зниження темпів зростання економіки проходить в умовах надзвичайно швидкого зростання обсягів її кредитування на фоні здешевлення кредитів. На 1 липня 2006 р. кредити в економіку досягли 108,7 млрд грн. Це на 34% більше, ніж у минулому році, або на 23% більше, ніж на початок цього року. Причому відсоткова ставка на кредити знизилася до 15,4% проти 16,6% у минулому році, або ж проти 17,5% на кінець 2004 р. То ж грошова маса в обігу на 1 липня зросла до 156,3 млрд грн, приріст на початок поточного року склав 24,3%. На 1 липня цього року грошової маси у обігу було на 37% більше, ніж на той же час в минулому році. Це майже 2 грн з трьох не конвертовані.

Наукові обґрунтування підтверджують:

- по-перше, це суцільне розгортання небезпечного сполучення тенденцій відчутного падіння темпів зростання економіки з одночасним швидким зростанням кількості грошей в обігу при значному зростанні цін на товари;

- по-друге, збереження та посилення свавільного ставлення уряду до принципів економічного зростання, вони урядом так і не визначені;

- по-третє, зростаюче розчарування інвесторів у перспективних проектах і реалізації їх в Україні.

Мудрі греки говорили, що процес прийняття управлінських рішень не можна пускати на самоплин. В Україні ж сьогодні кожен член уряду приймає свої волюнтаристські рішення, не доводячи їх до відома інших.

Сьогодні в Україні склалася ситуація, з якої без розробки алгоритму, який дозволяв би упереджено зводити до мінімуму небезпечно можливі негаразди та дозволяв би обирати найбільш усталені і небезпечні сценарії соціально-економічного і культурного розвитку, можливостей вибратися майже немає.

Чи є можливість розробки такої методики? Є! В її основі має бути комплекс сучасних наукових дисциплін — синергетика, кібернетика, універсальна історія, теорія біфуркацій і катастроф. Науковців не дивує, що ці наукові напрямки досягають достатньо високого рівня розвитку саме з переходом людства, суспільних

формацій до третього історичного суперциклу — суспільства оптимізації, підґрунтям якого є організаційно-інформаційні технології на основі біоконтролю.

Нові нетрадиційні науково-методичні принципи щодо моделювання процесів соціокультурної динаміки дозволяють адекватно усвідомити і процеси розвитку, і процеси вибору відповідальних рішень, а також отримати прогнозоване бачення можливих їх наслідків. Бо методологія прогнозування на основі філософії взаємовідносин і взаємообумовленості дозволяє відмовитися від традиційної постановки питання — «що робити?», синергетичний підхід дає можливість замінити його прямим антиподом — «чого слід уникати, щоб не наробити дурниць?» При такій постановці питання відкривається коридор ефективних дій. Звичайно, не слід думати, що ми вже знайшли універсальний критерій, який дозволить нам розв'язати всі проблеми. Привілейоване право синергетики якраз і полягає в тому, що вона визначає принципову неможливість створення такого універсального всеможливого критерію. Але інноваційна синергетична методологія дає нам дещо інше: вона озброює нас новим практично цінним способом вибору раціональних орієнтирів в еволюційному просторі і часі ХХІ ст., її основне завдання полягає в тому, щоб визначити, чого не можна робити. Тобто сформулювати апріорні правила упередження переходу на тупикові еволюційні тренди згідно з «першим і функціональним законом природи». Якщо політики згідно з традицією шукають відповіді на питання «що треба робити?», то пропоновані підходи допомагають знайти відповідь на протилежне питання — «чого не слід робити?»

Історія розробки українських надр — це історія скандалів, непродуманих і не-виважених рішень уряду. Це історія розвитку корупції та розкрадання державної скарбниці. За оцінкою наукових досліджень, вартість обстежених і обґрунтованих запасів основних видів корисних копалин України коливається від 7,5 трлн до 11,0 трлн умовних одиниць. Що ж стосується залізної, марганцевої і уранових руд, вугілля, титану, каоліну, ртуті, графіту, солі, янтарю та ін., Україна займає провідні позиції в Європі. Ось чому видобування корисних копалин є найлегшим засобом збагачення для українських чиновників і керівників державних підприємств. Держава недоотримає кожен рік від 3 до 5 державних бюджетів. За даними генпрокуратури України, кількість порушень у сфері використання надр тільки у першому півріччі 2005 р. зросло у 1,5 рази (сотні тільки зафіксованих випадків).

За наказом Президента України від 20.04.05 р. № 675/2005 Міністерство охорони навколишнього природного середовища визначено центральним органом щодо геологічного розвідування і раціонального використання надр, а також топографо-геодезичної діяльності і картографії. Це не враховуючи, власне, екології і охорони природи. Окрім цього, до складу цього міністерства введено відповідно Держкомітет природних ресурсів, який видає ліцензії на розв'язку і добування корисних копалин, Держкомітет використання водних і лісних ресурсів, Держкомітет використання землі. За такого обсягу повноважень, природно, виникають питання: «А чи може його виконувати тридцятирічний міністр? І чи виважене таке рішення?» Міністру, який ще не мав нагоди показати себе виваженим керівником, дістався надзвичайно ласий шматок. Одні тільки розвідані запаси корисних копалин, за оцінками спеціалістів, коштують більше, ніж всі основні фонди української економіки разом узяті. А неофіційні виплати зацікавленим чиновникам, за тими ж оцінками, визначаються мільйонами доларів.

Двадцять століття підтвердило справедливність фундаментальної теорії К. Маркса щодо базової ролі розвитку виробничих сил і виробничих відносин та науково-технологічного потенціалу в історичних процесах і економічному зростанні суспільних формацій. Але рух цим процесам надає, в першу чергу, незбалансованість та невідповідність виробничого базису і виробничих відносин, які забезпечують управління цим базисом. То ж, висловлюючись мовою синергетики, можна сформулювати теорему таким чином: динаміка самоорганізації складних соціально-економічних систем визначається у першу чергу невідповідністю двох її підсистем — субстаціонального базису, тобто науково-технологічного потенціалу, і організаційної структури функціонального управління цим базисом.

Саме через це планово-директивна система ведення господарства виявилася неспроможною своєчасно приймати рішення, адекватні соціальному розвитку. Ось чому на етапі переходу до технологій електронного контролю (комп'ютерної революції) ця система спочатку програла в оперативності стратегічного управління науково-технологічним базисом, а потім, як наслідок, і у сфері формування самого базису. У результаті ми, маючи найвищий науковий потенціал, прогавили перехід наукової бази від кібернетики до біоніки, що відкинуло наше суспільство у розвитку років на 30—35 назад. Світова спільнота у 2005 р. вплилася у науково-технологічну революцію, пов'язану з біонікою на основі психокенетики, а українське суспільство тільки почало

формувати науково-технологічний базис на основі принципів кібернетики і інформаційних технологій. Ось чому системи оперативного управління стратегією розвитку ще необхідно розробляти. Треба пройти надзвичайно складний шлях становлення в Україні інформаційно-технологічного укладу, визначити, яку частину цього стратегічного повороту можливо обумовити ступенем компетентності вищого керівництва, а яку сукупним потенціалом суспільства. Адже проявивши себе у сфері чергової біфуркації, ми демонтуємо те, що було, а потім, не маючи наукового базису, робимо все заради збереження основ своїх евтартичних архетипів — аби було добре самому собі.

Сьогодні модно стало звертатися до процесів сталого розвитку суспільства. Вчені не тільки прогнозують його, але й методично забезпечують проектування сценаріїв сталого майбутнього на основі принципів циклічної динаміки та генетики або на основі екстраполяції основних тенденцій соціокультурної динаміки, приймаючи за вихідний рівень характеристику сучасного інформаційно-технологічного укладу. Але чи відповідає цей уклад тим вимогам, на основі яких можна проектувати сталий розвиток? Ніхто не визначав. Більше того, ніхто не визначав, чи відповідає українське суспільство основним прикметам майбутнього, які полягають у такому:

- по-перше, основною ознакою суспільства стають теоретичні знання (сукупний інтелектуальний потенціал) як чинник інновацій, а не матеріальне виробництво промислових і споживчих товарів, як це було у попередній суспільній формації;

- по-друге, у структурі зайнятості населення на перше місце виходять висококласні інтелектуали і професіонали, формується новий соціальний клас;

- по-третє, в галузі економіки акценти переносяться з виробництва товарів у сферу послуг, систему освіти, науку, систему охорони здоров'я, державне управління;

- по-четверте, ступінь корисності для суспільства визначається не грошима, а рівнем інтелектуального потенціалу;

- по-п'яте, мірою стабільності стають не економічні показники, а фактори народження і відходу з життя народонаселення суспільної формації;

- по-шосте, визначальними ознаками сучасного суспільства з ринковими відносинами є наявність ринку фінансового капіталу, ринку трудових ресурсів і ринку товарів;

- по-сьоме, мірою адаптації до світової спільноти є не вступ до тих чи інших світових інститутів, а відповідність господарського комплексу і механізмів управління їх вимогам.

При цьому слід мати на увазі, що для складних соціально-економічних систем, що мають властивості саморозвитку не слід нехтувати такими принципами, як незворотність і багатоваріантність альтернативних шляхів їх еволюції. Соціально-економічні системи, що здатні до самоорганізації і саморозвитку, мають здатність вести себе не так, як того вимагають класичні принципи лапласівського детермінізму, згідно з яким поведінка системи цілком і повністю визначається її попереднім станом. На фоні монотонного зростання параметрів якості або їх зменшення можуть статися нагальні зміни їх стану, що називається катастрофою. І в цьому випадку провідну роль починають відігравати анекдотичні випадковості, вторинні фактори. На жаль, як правило, ступінь врахування цих факторів визначити майже не можливо.

На сьогодні тенденції реорганізації гірничо-металургійного комплексу України звелися до визначення дійсності приватизаційних актів або до активізації взаємодії з вітчизняними чи закордонними фінансовими структурами. Звичайно, ці процеси не проходять однозначно, і підприємствам доводиться вирішувати багато організаційно-економічних питань. Але всі вони, як правило, мають тимчасовий характер. Мало кому спадає на думку, що первинні ресурси для виробництва металу в Україні небезмежні або зовсім відсутні. До експлуатації залучаються родовища з більш складними геологічними чи технічними умовами освоєння. Питома вага витрат на виробництво металу — це енергетичні витрати газу, вугілля і електроенергії, вартість яких з кожним днем зростає.

У той же час в Україні в промисловому комплексі накопичено значний фонд чорних і кольорових металів, який, за останніми оцінками, становить: чорних металів — майже 350 млн т, кольорових — приблизно 10 млн. т. Розрахунки показують, що з існуючого металофонду України є можливість вторинного використання без попередньої обробки приблизно 80 млн. т, а у вигляді брухту і відходів ще близько 120 млн. т чорних металів та 2 млн т кольорових. У грошовому еквіваленті це складає близько 20 млрд. дол. США. Це не завадило б державному бюджету України.

Проте справа полягає в іншому. Офіційно у господарській діяльності, пов'язаній з металобрухтом чорних металів, сьогодні зайнято понад 1550 підприємств та 880 підприємств працюють з брухтом і відходами кольорових металів. Річний оборот у 2004 р. склав у цьому бізнесі майже 9 млрд. грн. Тобто на одного працюючого припадає приблизно 300 тис. грн. Але

фактично за рік більшість з них отримує понад 10—12 тис. грн. А куди поділася інша частина? Насправді зараз на ринку металобрухту працює від 400 до 500 підприємств по переробці чорних металів і 350—400 підприємств — кольорових металів. У 2004 р. ними було заготовлено понад 3 млн т чорного металобрухту та майже 100 тис. т кольорового при загальному обсязі заготівель близько 10 млн. т чорного металобрухту та понад 300 тис. т кольорового. Але звідки ж з'явився цей металобрухт? Справа в тому, що в Україні існує ціла мережа «дворових» та «гаражних» пунктів, виробничих майданчиків, які масово скуповують все, що є з металу, і за існуючою системою (зважте, системою, а не одноразово чи випадково) легалізують його через збут на металургійні підприємства або ж експортерам. Реально в цьому бізнесі сьогодні постійно бере участь понад 1 млн. осіб. Загальний кругообіг на рік тут складає понад 5,5 млрд. грн. готівкових коштів. Окрім цього, держава «дотує» цей бізнес у вигляді повернення до 1,3 млрд. ПДВ, який реально державі не виплачувався.

То ж чи є стратегічне рішення на рівні держави у цьому питанні? Звичайно, немає! Більше того, точного обліку заготівель металобрухту в Україні станом на кінець 2005 р. немає. Обліку піддається тільки той металобрухт, який іде на експорт та великі металургійні підприємства. Але ж в Україні існують сотні ливарних виробництв, що використовують у своєму виробництві металобрухт, який ніхто не враховує. Бо металобрухт в Україні — то «всенародне добро», «скарб народу».

Що ж необхідно зробити, які стратегічні рішення слід прийняти, щоб навести порядок у сфері економіки України, яка може і має спрямовувати колосальні тіньові грошові потоки в бюджет держави?

Для цього не потрібні значні капітальні витрати. Необхідно виходити з того, що багаторічні накопичення металобрухту України — це власність всього народу України, і користуватися нею має право кожний. Таким чином, держава повинна встановити чіткий і прозорий контроль за появою металобрухту, первинною і металургійною його переробкою та реалізацією, в тому числі за експортом металобрухту і відходів та напівфабрикатів і виробів з кольорових і чорних металів. І все це на державному законодавчому рівні. Адже сьогодні металобрухтом торгують всі — від двірників до державних службовців найвищих рангів та депутатів різних рівнів.

У стратегічному плані слід було б змінити (або замінити) базисні ідеологічні, технологічні по всьому життєвому

технологічному циклу існування та економічні принципи індивідуальної економічної діяльності з орієнтацією на природну самоцінність, а не на задоволення матеріальних потреб. Необхідно, щоб ці принципи віддзеркалювали філософію суспільної формації та могли бути сприйняті творцем ініціативної економічної діяльності як практичне підґрунтя перебудови власного життя.

Якщо ж ці принципи не розробляються, а ідеологи нової суспільної формації не в змозі концептуально описати їх, то може настати період очікувань, коли ціна техногенного тиску стане незносною.

Настільки ж хибною при цьому буде і спроба пошуку стратегії, яка була б універсальною за своїми основними рисами і лише малою мірою враховувала існуючі національні традиції, менталітет, життєвий досвід, реальні соціально-економічні та політичні інституції чи щось подібне. У результаті такого підходу концепція сталого розвитку все більш явно викарбовує риси стратегії «виживання» незначної кількості населення.

І тут необхідно зважити на факти, методи і підходи щодо виходу із тупикових ситуацій іншими державами. У повоєнні роки, відбудовуючи економіку, Японія не вдавалася до реанімації капіталізму. У відновленні господарства було взято курс на екологічно чисті високі технології. У металургії японці не стали відроджувати ливарне виробництво на основі брудних технологій. Було запозичено нові технології на основі електрообладнання. Для цього необхідний був якісний металобрухт. І тоді Японія замовила у Радянського Союзу добротні совкові лопати у мільярдній кількості. З цих радянських лопат Японія отримала необхідну кількість високоякісної сталі. Сьогодні подібним чином має намір зробити Іспанія, уряд якої прийняв національну програму знищення брудних технологій і виробництв на їх основі. Іспанія прагне створити на території України своє виробництво молотків, долот і іншого шанцевого інструменту, з поставкою його тільки до Іспанії.

Синергетичне моделювання сьогодення України показує, що найбільш вірогідним шляхом розвитку був би перехід до глибинних демократичних реформ на основі могутнього наукового потенціалу українського народу, оновлення науково-технологічного базису і реформування виробничого потенціалу, накопичених і збережених самовідданою працею українських людей, патріотів-ентузіастів. Але сьогодні все більше Україна скочується до сценарію капітуляції перед Заходом, з переходом до так званої колоніальної демократії, кінцевим результатом

якої є перевтілення в ресурсно-сировинну базу для розвинутих в економічному відношенні країн. Ось чому шанс на подолання кризового стану мав бути втіленим у життя ще в середині 90-х років ХХ ст. за рахунок структурної перебудови господарського комплексу і системи економіки. Принаймні, наша держава не потрапила б до «системи тупикових сценаріїв».

Постає питання: «Чому ж навіть цей шанс, який потребував тільки нашого розуму, не був використаний, і реальний хід історії, скерований вітчизняною елітою, завів Україну у безвихідь?».

Відповідь, мабуть, у більшій частині можна знайти в аналізі фундаментальних статистичних принципів: більшість вищої номенклатури країни виявилася зовсім не підготовленою до адекватних дій на історичний суспільний виклик (природне суспільне замовлення розвитку). У той же час (період) творчий потенціал народу щодо активної ініціативної економічної діяльності, який міг би суттєво вплинути на вибір іншого еволюційного вибору, тією самою номенклатурою був поневолений, придушувався протягом десятиліть до і після зміни суспільної формації за допомогою таких самих статистичних принципів.

Відповіді на питання, а чи достатньо у вітчизняної еліти відчуття відповідальності і вдачі, щоб відтворити на ділі той еволюційний перехід нашого суспільства до нової формації, синергетичне моделювання майже не дає. Але на інше, не менш важливе питання, ми можемо отримати (і вже отримали) прозору і однозначну відповідь: курс перевтілень і трансформації вітчизняного життя, що проводиться «реформаторами» ось уже понад 15 років, з орієнтацією на запозичення західних зразків, привів Україну до тупикового стану. Залишилося тільки без реструктуризації народно-господарського комплексу увійти до Світової організації торгівлі — і ми отримаємо статус напівколоніального ресурсно-сировинного придатку розвинутих країн як Заходу, так і Сходу.

А чи усвідомлює владна еліта, що це означає? Мабуть, ні! Через те, що вона зайнята власним збагаченням, примноженням свого капіталу. І поки є нафта, вугілля, залізна чи марганцева руда, інші ресурси і вони пливуть у всі кінці земної кулі, а звідти йде потік «доларів», це становище не зміниться. Але ж світова наукова думка вже довела, що однією з причин загострення глобальної еволюційної кризи є повільне вичерпання первинних мінеральних джерел енергії (нафти, газу, вугілля). За рахунок цих джерел сьогодні задовольняється понад 90%

усіх потреб людства в енергії. Але при збереженні сучасного рівня видобутку запасів нафти вистачить лише на 34 роки, газу — на 58 років (це термін життя одного покоління), а вугілля — не більше ніж на 200 років. Отже, в середині XXI ст. людство очікує надзвичайна енергетична криза.

При такому підході немає жодних підстав вважати, що «зарвавшися революціонери» в Україні зможуть усвідомити, що необхідно і в думках, і наділі змінити пріоритети щодо базисних технологічних, економічних і ідеологічних принципів, з орієнтацією на самоцінність всієї природи, а не на задоволення амбіційних матеріальних потреб.

Уже сьогодні у просторі матеріальної культури держави Заходу слід визначати як суспільства споживання. Відповідно до даних світової статистики об'єктивним індикатором задоволення базових потреб людини є середня величина енергії, що витрачається на одну людину в країні. У групі розвинутих країн Європи ця величина складає десь 5—8 кВт/год. на одну людину. У цих країнах загалом задовольняються майже всі потреби — у харчуванні і житлових умовах, у пристойній роботі, в охороні здоров'я, освіті, вихованні дітей, забезпеченні безпеки, культурні і рекреаційні запити тощо. За такого підходу енергопопит там вийшов на досить стабільний рівень при практично нульовому рівні зростання чисельності населення.

Прогнозуючи самодостатність методу статистичного «виваження» еволюційних сценаріїв на підставі синергетичного принципу інверсії майбутнього, слід зробити висновок: якщо система починає еволюціонувати у бік обраного сценарію, то після деякого часу її рух (еволюція) стає стійким і стабільним за рахунок використання властивостей аттрактора «притягувати» навколишнє середовище, особливо однорідні системи, підсистеми, процеси. При цьому головними визначаються п'ять параметрів:

- енергетичний параметр, який визначає рівень матеріального добробуту населення;

- екологічний параметр, який визначає екологічний стан довкілля як окремих суб'єктів господарювання чи ініціативної творчої економічної діяльності, так і довкілля держави;

- економетричний параметр, що визначає технологічну базу і технологічну структуру народногосподарського комплексу;

- стабілізаційний параметр забезпечення безпеки, що визначає частку ВВП на підтримку стійких геополітичних і соціально-економічних обставин;

- популяційний параметр регулювання швидкості приросту населення.

Концепція регулюючих параметрів моделей розвитку — ключовий елемент синергетики — при прийнятті стратегічних рішень управління може слугувати основою синтезу альтернативних теоретичних моделей прогнозу економічного зростання і соціокультурної динаміки розвитку суспільства. Тож першим кроком має бути проектування теоретичних моделей, які достатньо адекватно обумовлюють реальні соціально-економічні системи і еволюцію їх розвитку. Для цього перш за все слід визначити відповідний комплекс регулюючих параметрів, які повинні відобразити економічні, технологічні, соціальні, екологічні і політичні аспекти, що тим чи іншим чином відтворюють стан суспільства, а також його взаємодію, взаємообумовленість і взаємозалежність від зовнішнього середовища.

Отже, першочерговим завданням щодо прогнозування стабілізації процесів розвитку і економічного зростання для України є пошук регулюючих параметрів економічного зростання, а також критеріїв обмеження і засобів стримування, які б допомагали і сприяли пом'якшенню дії впливу зовнішнього середовища на різних етапах еволюції розвитку.

Антиентропійна спрямованість розвитку складних соціально-економічних систем дозволяє виявити ще одну важливу фундаментальну закономірність їх динамічного розвитку. Якщо взяти другий початок термодинаміки, то з нього виходить, що платою за кожне чергове підвищення рівня структурної перебудови відкритої саморозвиваючої системи, до яких можна віднести і складні соціально-економічні системи, є всезростаючі викиди енергії у навколишнє середовище. Таке явище вимагає адекватного зростання рівня вимог і до систем оперативного і стратегічного управління і регулювання, що, у свою чергу, вимагає постійного пошуку і введення в дію все більш ефективних засобів стримування зворотних ентропійних руйнівних впливів довкілля.

Ось чому саме цей принципової ваги висновок показує, наскільки ілюзорними були і є райдужні надії вітчизняних «младореформаторів», які вважали і вважають, що після демонтажу системи централізованої планово-директивної економіки ринкові відносини терміново переведуть господарську діяльність суспільства в облаштований і стійко функціонуючий механізм.

Такого природа не знає. У реальності спрацьовують зовсім інші принципи і механізми, в основі яких і лежить синергетичний закон еволюційних кореляцій. Згідно з цим законом кожен

історичний виклик (соціальне замовлення розвитку) потребує не тільки адекватного відгуку уяви, обумовленої нашим свідомим вибором. Сьогодення потребує від нас якнайшвидше навчитися управляти вибором стратегічних рішень.

Загальним місцем спотикання є те, що матеріалістичне розуміння історії бачити основу не в розвитку продуктивних сил, у незалежному від суспільної свідомості і визначальному його суспільному бутті, а в розгортанні діалектичного протиріччя між цими продуктивними силами й виробничими відносинами, що здійснюється в класовій боротьбі і періодично проводить до скидання старої форми суспільства і зміні способу виробництва.

Якщо поруч з цим загальним місцем просто поставити інше, що складається в тім, що з метою будь-якої економічної системи є не що інше, як іманентна трансформація суспільства в цілому, то стає особливо помітно, що зв'язок цієї мети з тим, що оголошено теоретичним засобом її досягнення — матеріалістичним розумінням історії, — м'яко кажучи, далеко не очевидна. Не випадково виникла й існує ціла «культура» схоластичного теоретизування щодо характеру цього зв'язку.

Саме тут таїться фатальний пункт — джерело наших теоретичних і практичних утруднень.

Чим же характеризується новий, незвіданий і невідомий тип суспільного розвитку?

Суспільній свідомості відомо, що з моменту будь-якої революції іманентний саморозвиток продуктивних сил припиняється і на зміну йому приходить їхній свідомий і планомірний розвиток і регулювання, що об'єктивні, відчужені виробничі відносини, що панували до того над людьми, надходять під їхній свідомий контроль. Тим самим змінюється саме відношення суспільного буття до суспільної свідомості. Усе це встановлюється в термінах категоріальної сітки «чистих формацій» і «ідеальних» елементів, з яких вони складаються. Це складний ітеративний процес, реалізований групою певним чином підготовлених і озброєних спеціальними засобами логіків-теоретиків, що взаємодіють із практиками і спеціалістами-предметниками. Процедура такої взаємодії улаштована як своєрідний «концептуальний насос», що накачує предметний зміст і абстрактні логічні осередки категоріальної структури з потрібним ступенем конкретизації.

Однак, на цьому етапі нам поки нічого невідомо про той конкретний соціально-економічний організм, розвиток якого ми збираємося здійснювати (крім вихідної гіпотези про його загальну формаційну приналежність на етапі розвитку).

Така політика, володіючи на сутнісному рівні найглибшою внутрішньою цілісністю, на поверхні явищ неминуче буде виглядати як сукупність зовсім різнорідних, різнонаправлених, а часом і парадоксально-суперечливих дій і заходів.

Але при цьому важливо усвідомлювати, що в економічно ефективній системі не може бути рішень загального характеру, що хтось повинний потім конкретизувати «виходячи зі здорового глузду і стосовно до обставин».

Програмна лінія розвитку на практично-політичному рівні послідовно повинна бути реалізована стосовно до кожного елемента структури, у противному випадку він негайно випадає із системи.

У зв'язку з вищевикладеним областю дослідження, в основному її змісті, була обрана галузь машинобудування, об'єктом дослідження — промислове підприємство з одиничним і дрібносерійним багато номенклатурним типом виробництва, як складної соціально-економічної системи. Основне обґрунтування такого вибору полягає в тім, що однією з головних умов прискорення науково-технічного прогресу, а в наслідку — перехід до нової системи ринкових відносин, є корінні, якісні зрушення у виробництві — перехід до техніки останніх поколінь, до принципово нових вищих технологій, що забезпечують найвищу ефективність. Ключова роль у цих перетвореннях належить саме машинобудуванню, зростання якого покликане створити реальну основу для технічного і структурного переозброєння виробничої системи країни на сучасній соціально-економічній основі.

Саме в машинобудуванні матеріалізуються основні науково-технічні ідеї, створюються нові знаряддя праці, системи машин, що визначають прогрес в інших галузях народного господарського комплексу. Тут закладаються основи широкого виходу на принципово нові ресурсозберігаючі технології, вищий рівень продуктивності праці і якості продукції, що випускається.

Має бути зміна структури машинобудівного комплексу, підвищення якісних характеристик машин і устаткування, щорічне відновлення машинобудівної продукції в межах 12—13 %.

Найбільш ёмко головні напрямки прогресу в машинобудуванні, що визначають його структуру і систему оперативного управління, можна визначити в наступному:

- технічне удосконалення і відновлення конструкцій в умовах безупинно зростаючих вимог, що ускладнюються;

- підвищення в економічно виправданих межах одиничних потужностей машин і устаткування;

— зменшення витрат на виробництво їх у розрахунку на одиницю їхньої продуктивності;

— зниження питомої металоємності й енергоспоживання машин і устаткування;

— підвищення ресурсу і надійності машин, апаратів, технологічних модулів і цільових виробничих систем;

— застосування новітніх видів технологічних операцій, заснованих на фактичних фізичних і фізико-хімічних явищах;

— комплексна механізація й автоматизація технологічних процесів;

— реалізація прогресивних економічних і технічних рішень, що підвищують ефективність практичного використання досягнень науки і техніки.

Сумарним результатом цих напрямків, що відбивають соціально-економічну суть системи оперативного управління, повинне бути забезпечення головного з показників промислового прогресу — росту продуктивності праці.

Щонайкраще цим вимогам задовольняє гнучке автоматизоване виробництво, в основі якого лежать гнучкі виробничі системи. ГВС — це свого роду система систем (сукупність виробничих систем), що створює можливість для швидкої перебудови технологічних процесів і переналагоджуваням устаткування при виготовленні нових видів виробів, товарів, матеріальних цінностей з поліпшеними споживчими властивостями. Здатність виготовляти вироби довільної номенклатури у встановлених межах значень їхніх характеристик, причому виробів кожної по кількості партії, у тому числі і з визначеними розходженнями усередині неї.

Сьогодні успішно конкурувати на світовому ринку і бути при цьому вискоефективним може тільки гнучке, що постійно пристосовується до потреб соціального середовища, динамічне виробництво, готове в будь-який момент швидко перейти на випуск виробів із кращими технічними характеристиками. Тому що гнучка автоматизація багато номенклатурного машинобудівного виробництва сьогодні визнана в усьому світі основним напрямком розвитку виробничої бази машинобудування. Саме вона створює найкращі умови для всебічної інтенсифікації виробництва, найбільш повної економії витрат минулої і живої праці, зниження собівартості, скорочення строків окупності капітальних витрат (вкладень), росту продуктивності праці.

Велика питома вага автоматизованого устаткування, особливо якщо значна його частина працює не у виді автоматично

діючих одиниць, а в складі автоматизованих виробничих систем (автоматизованих ліній, технічних модулів і груп устаткування, керованих від ЕОМ, комплексно автоматизованих ділянок і цехів), — найважливіша ознака високо технічного й організаційного рівня машинобудівного виробництва.

Однак цей рівень на даному етапі розвитку промислових підприємств не може розглядатися як стабільний стан, заданий на кілька років наперед. У зв'язку з цим виникає необхідність у створенні і відпрацьовуванні надійного господарського механізму — системи оперативного управління, — забезпечуючого не тільки необхідні технічний і організаційний рівні, але і темпи підвищення цих рівнів.

Незважаючи на ряд найважливіших достоїнств і переваг, гнучка автоматизація висуває ряд дуже складних проблем як у технічному, так і в організаційному плані. Зокрема, вона дуже швидко порушила питання підвищення надійності всіх технічних засобів, що вбудовуються в ГВС. Друге принципове питання — різке збільшення ресурсу машин, поєднаних у гнучкі виробничі системи. Третя проблема полягає в складності інструментозабезпечення ГВС і технологічної підготовки виробництва.

Величезного значення набуває електронізація виробництва, машин і устаткування.

Перераховані вище проблемні питання розвитку дискретного виробництва, яким є машинобудування, вимагають і нового підходу в організації й оперативному управлінні, у вишукуванні таких її форм і методів, що найбільше забезпечували б його економічну ефективність, створили би умови для всебічної інтенсифікації виробництва.

Організованість у сучасних умовах означає — розділити роботу на частини чи операції у відповідності зі структурою системи і кількістю трудових і технічних ресурсів і доручити виконання кожної операції технологічного циклу машині, чи людині в залежності від того, хто з цим справиться щонайкраще.

У ринкових умовах господарювання жодне підприємство, жодна фірма, якщо вони не хочуть бути банкрутом, не можуть собі дозволити нескінченно зберігати ту саму організаційну структуру, жорстко дотримувати тих самих правил.

Найважливішою функцією управління є об'єднання, інтеграція всіх сторін і аспектів діяльності підприємства і його окремих виробничих ділянок у єдине ціле. Дослідженню цього процесу організаційної інтеграції, вивченню управління як

цілісного, комплексного й історично конкретного соціального явища і присвячена в основному пропонована робота.

У роботі враховувалося, що в процесі свого становлення і розвитку теорія організації і управління ґрунтується не тільки на даних інших дисциплін, але і на систематичному науковому узагальненні практики управлінської діяльності, що управління являє собою складне суб'єктивно-об'єктивне співвідношення. І незважаючи на те, що управлінська діяльність усе більш стає науково обґрунтованою завдяки розвитку теорії організації і управління, ця діяльність залишається також областю творчості, мистецтва. Як і у всякій іншій сфері інтелектуальної і практичної діяльності людей, науковість управління і мистецтво управління не суперечать один одному. Ефективність системи оперативного управління забезпечується умінням людей (керівників) опанувати мистецтвом творчого застосування в конкретних ситуаціях наукових принципів управління.

В основу розробки теоретичних концепцій, принципів, правил, процедур управлінської діяльності, взяті контексти практики та прогнозу подальшого розвитку, які полягають у наступному:

— по-перше, складність систем оперативного управління, у зв'язку з його багатофункціональністю, поряд з тим, що труднощі оперативного управління з часом, завдяки зростанню коефіцієнта невизначеності середовища (ускладнення продукції, що випускається, і технології її виготовлення, зростання рівня спеціалізації виробництва і розширення кооперації) будуть зростати, а застосування матричних форм корпоративного управління буде також допомагати зростанню його складності, все це проявиться у збільшенні об'ємів управлінських робіт, особливо тих, які потребують високої кваліфікації службовців; розширенні складу і багатофункціональності підсистем оперативного управління; збільшенні кількості зв'язків і взаємодії в самому механізмі системи оперативного управління, що в сукупності призведе до розширення організаційної структури і ускладнення самої системи оперативного управління;

— по-друге, тип організаційної структури систем оперативного управління, у зв'язку з тим, що загальна конфігурація соціально-економічних систем (промислових підприємств, корпорацій, акціонерних товариств) буде змінюватися, оргструктура оперативного управління буде відповідати дивізіональній схемі. Але в рамках цієї загальної схеми можливе і велике різноманіття.

У великих диверсифікованих структурах соціально-економічних систем можуть знайти притулок і окремі продуктові елементи із замкнутим циклом виробництва. Тож для оперативного управління такими структурами слід застосовувати класичні лінійно-функціональні оргструктури, а в багатопродуктових елементах соціально-економічної системи — проектно-програмні.

Для середніх і деяких великих об'єднань з невеликою номенклатурою продукції, що випускається, може бути ефективним створення як продуктивних підсистем, так і функціонально-технологічних (як правило, допоміжних, забезпечуючих і обслуговуючих). В системах оперативного управління цими об'єднаннями оптимальними являються лінійно-функціональні оргструктури: для крупних об'єктів функціональне управління децентралізується; для середніх доцільніше деякі функції оперативного управління централізувати.

Функціональні підсистеми такої системи оперативного управління створені за видами діяльності: зовнішній ринок і внутрішнє підприємництво; розвиток техніки і технології; фінанси; управління персоналом;

— по-третє, щодо ієрархії організаційних структур систем оперативного управління. Як правило класичні дивізіональні і лінійно-функціональні структури розбудовуються по принципу трьохступеневої ієрархії. Вищим рівнем являється керівництво корпорацією (об'єднанням, промисловим підприємством, акціонерним товариством) разом зі своїм штабним апаратом; середнім — керівництво окремими об'єктами складної соціально-економічної системи зі своїм функціональним апаратом; низовим рівнем — лінійне керівництво первинних ланок окремих об'єктів складної соціально-економічної системи.

Створення систем оперативного управління на основі проектно-програмних організаційних структур, особливо щодо реалізації великомасштабних довгострокових нововведень з високим рівнем невизначеності, з точки зору сфери контролю вищого керівництва, призводить до збільшення кількості як елементів оргструктури, так і кількості операційних менеджерів. У зв'язку з цим, більш всього, застосування матричних структур призводить до формування, в явному чи неявному вигляді додаткового рівня оперативного управління. При цьому менеджери конкретних проектів будуть знаходитися на третьому і, навіть, нижчому рівні від вищого керівництва. Причому, внутрішня структура проектів, в залежності від масштабів і складності, може бути також багатоступеневою.

Тому поміж менеджерами проектів і відповідальними виконавцями, в таких випадках вводяться координатори програм, а поміж відповідальними виконавцями і низовими ланцюгами може знаходитися достатньо велика кількість операційних менеджерів.

Звичайно, відсутність методології і механізмів оперативного управління економічними процесами опосередковано з соціальними аспектами, а також кон'юнктура і напрямки організаційного розвитку соціально-економічних систем у сьогоденні, не дозволяють розраховувати на термінові досягнення стабільності і спрогнозувати розвиток систем оперативного управління підвищеної економічної ефективності. Тим більш, щолюбий процес нововведень, маючи навіть достатньо обґрунтовані цілі, порушує цілісність функціональних процесів, що заважає взаємодіям як операційних менеджерів, так і елементів технологічних процесів в цілому.

Викладені результати досліджень доводять, що врахувати ізольований, локальний і сумісний вплив факторів на організаційні системи оперативного управління складними соціально-економічними системами визначає не щось інше, як створення моделі великих розмірів. А ця задача підвласна лише спеціалізованим науково-дослідним установам, а не користувачам. Так виникає ще одна задача — інтерпретації моделі оперативного управління.

На практиці ж існує ще одна група проблем, що носить досить принциповий характер, пов'язаний з неможливістю кількісного вираження усіх характеристик визначених факторів, що суттєво обмежує можливості кореляційного аналізу і використання його результатів при проектуванні організаційних структур систем оперативного управління.

Можливий шлях покорення вказаних труднощів ми вбачаємо у використанні порівняно невеликого числа, але по можливості укрупнених контекстів із теоретично уявляємих якісних характеристик визначених факторів, або групи факторів, які дозволяють у найбільшій ступені можливого мати уявлення щодо конкретних умов формування здатних до функціонування організаційних структур оперативного управління складними соціально-економічними системами.

РОЗДІЛ 3

ПРИНЦИПИ ПРОЕКТУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО МЕХАНІЗМУ ЗРОСТАННЯ

Вже сама констатація того, що економіка є перехідною, дає нам можливість виділити ряд концептуальних (у філософському сенсі цього поняття), надзвичайно важливих щодо розуміння специфіки нашої дійсності, характеристик.

Перш за все немає сумнівів, що ось уже понад 20 років офіційна і практично єдина парадигма економічного розвитку України забезпечується калейдоскопом ідеологій. Тож чи можна розглядати і систему господарювання, і загалом наше суспільство через призму ідеологічних систем калейдоскопу? Причому, і це теж не секрет, бачення економічних відносин у нашому суспільстві ґрунтувалося на принципі радикального марксистського відхилення капіталізму як такого, який повністю замінювався принципом особистого збагачення. Фактично вся власність на засоби виробництва вважалася неподільним надбанням суспільства, що давало можливість керувати народногосподарським комплексом із єдиного центру.

Будь-які витрати, включені в план, вважалися суспільне необхідними. Загальна маса ресурсів розподілялася шляхом контрактних договорів при державній координації. Товарно-грошові відносини, у тому числі фінанси і кредити, розглядалися як інструменти планування як на місцевому, регіональному, так і на державному рівні. Вважалося, що планування забезпечує водночас безкризовий поетапний розвиток економіки і максимальну зайнятість населення, науково-технічний прогрес через оновлення технологічної бази виробництва і високі темпи економічного зростання. Що стосується відносин із зовнішнім середовищем, то наголос робився на власні сили, що в свою чергу породжувало неприступні мури у вигляді універсальної зовнішньоекономічної державної монополії.

Ось чому у публікаціях останнього часу багато авторів, спираючись на класичні методологічні і теоретичні основи, прагнучи зберегти історичну наступність суспільного розвитку при переході до умов цивілізованих ринкових відносин, стали більш активно розробляти теоретичні проблеми: ефективності промислового виробництва при його загальному занепаді; організаційної облаштованості господарського механізму і систем управління, що вкрай розбалансовані; товарно-грошових

відносин, які ще й сьогодні замінюються бартерними відносинами ціноутворення, економіко-математичних методів і моделей економічного розвитку на віртуальному рівні; теорії оптимального планування й об'єктивно обумовлених оцінок, забуваючи, що ми сьогодні знаходимося на роздоріжжі, коли одна формація ще не вмерла, а друга народжується в муках і конвульсіях. Цей період мало хто усвідомлює, але багато хто говорить про нього, називаючи його «перехідним періодом».

Природне прагнення підняти економіку на якісно новий рівень, істотно збагативши теорію за рахунок узагальнення власного і світового досвіду, досягнень світової суспільної думки, не може матеріалізуватися без усвідомлення самої суті перехідного періоду, його наповнення і функціональних можливостей.

Спочатку, впливаючи з буквального значення слів «перехідний період», ми намагаємося уявити його як тимчасове просторове структуроване сьогодення, що знаходиться між минулим і майбутнім: як щось детерміноване минулим (як причиною) і майбутнім (як метою).

Проте для перехідного стану соціально-економічне, минуле, і майбутнє не визначені. Минуле знову і знову інтерпретується, стає невловимим і непередбаченим. Оскільки минуле однозначне, то і рухатися можна тільки в одному напрямку — до безальтернативного майбутнього. Саме тому виникають, і не припиняються суперечки про наше минуле, в яких відбуваються пошуки не тільки і не стільки істини, скільки обґрунтування вже обраного майбутнього.

Майбутнє (як існуючі в суспільній свідомості соціальні цілі) не просто суперечливе, але і розірване, розрізнене, оскільки в суспільстві слабшає біоенергетична наповненість і воно не набирає необхідної критичної маси. Сьогодні потреба набрати її виявляється в наполегливій ідеалізації національної історії, в суперечках про соціалізм і новий капіталізм, в художньо-абстрактних поглядах на загальнолюдські цінності.

Проте ніяке суспільство не може нормально розвиватися, не набравши достатнього рівня критичної маси. А це не так просто. Тим більше в період, коли уявлення про соціально-економічні цілі усього суспільства динамічно і швидкоплинно змінюється слідом за боротьбою і перемогами різних груп інтересів (кастових, кланових, класових, партійних і суспільних).

Можливо, має сенс спробувати уявити перехідний період як самостійний стан соціально-суспільної системи? Аж ніяк, тому що тоді він повинен відрізнятись не тільки своїми

внутрішніми властивостями, але і місцем у нерозчленованому історичному потоці. Відомо, що стабільні інерційні періоди розвитку геометрично збігаються з лінією історичного процесу, який відбувся і де уже видимі відсічені гілки. Перехідні ж періоди йдуть ніби під кутом до цієї лінії, оскільки наповнені надлишковими і хаотичними процесами, різноспрямованими стосовно тенденції розвитку, що склалася.

Скоріше перехідний період можна назвати своєрідним вируючим потоком, який несе сукупність всіх історичних подій, що можуть мати і не мати очевидного людського змісту, соціальних функцій й історичного майбутнього, тому їх дуже важко зрозуміти.

Визначити зміст, спрямованість цього потоку в цілому неможливо. Але безсумнівно, що його «русло» прокладають сьогодні процес модернізації суспільства, який прискорюється, структурна реконструкція економіки і нова науково-технологічна база. Форми цих перебудов (реформ) і модернізацій дуже різноманітні. Період до умовного їхнього закінчення, тобто до виходу країни на новий рівень економічного розвитку, а також до стабілізації соціальних і політичних структур (систем), і може скласти зміст перехідного періоду.

Таким чином, перехідний період — це довгостроковий і різноманітний природний процес, який по тривалості іноді можна порівняти з життям цілого покоління людей, переходу соціально-економічної системи з одного формаційного стану в інший формаційний стан зовсім нового характеру як за соціальною формою, так і за соціальним змістом, з метою можливого (хоча і не завжди реалізуємого) соціально-економічного виграшу.

В останні роки ми якось звикли до слова «криза». До слова, а не до його змісту. Часто повторюючись, це слово вже не лякає як раніше: криза в економіці, криза в міжнаціональних відносинах, криза влади тощо. Ведеться пошук нових форм державного устрою. Але всі ці спроби наштотвхуються на неадекватне сприйняття, недовіру, байдужність, а часом і на відверте роздратування людей.

Безглуздо заперечувати тезу про те, що буття визначає свідомість. Але сьогодні в догматичній правильності такого підходу є щось безнадійне. Зрозуміло, хитливі стани суспільної свідомості характерні для перехідних періодів. У значній мірі криза свідомості «задана» тими об'єктивними процесами, під впливом яких вона формується. Важко, наприклад, припускати гармонію у колективній свідомості соціальних груп, по-різному

зв'язаних із засобами виробництва. Неоднакові їхня зацікавленість у розвитку виробництва, інтелектуальні запити, які безпосередньо відносяться до їхньої трудової діяльності, і відповідно до здатності і потреб осмислення суспільних процесів. Ці розбіжності складають глибинну основу диференціації суспільної свідомості і не можуть бути до кінця ліквідовані ні соціальними програмами, ні ідеологічним впливом. Помітні зміни можливі і ймовірні тут лише в ході розробки і реалізації програми переходу до іншої формаційної моделі соціально-економічного розвитку.

Чи не в цьому суть і зміст соціальності, демократії і цивілізованості? Адже соціальність зрештою означає ступінь рівності і свободи людей, досягнутих ними на тому чи іншому етапі свого розвитку. Цивілізованість відбиває рівень матеріальної і духовної культури людей, рівень реалізації їхніх здібностей в інтересах усього суспільства. Класики філософії суспільного розвитку завжди виходили з того, що конкретні форми рівності, свободи, культури індивідів специфічні для кожної формації. І ці форми відповідають стану суспільних продуктивних сил і пануючій формі суспільних виробничих відносин. У кожній наступній формації рівень соціальності і цивілізованості підвищується, але має і свою межу.

Аналізуючи сьогодення, слід відмітити явні протиріччя інерційності і якісних змін у динаміці соціально-економічних відносин. Розуміння нашої дійсності як часу змін у технологічному підґрунті суспільства і простору якісних трансформацій природних процесів дозволяє зробити сутні висновки, зокрема зафіксувати, що змістом перехідної економіки є не стільки реформування економічної політики методів і механізмів господарювання, скільки перевтілення системи соціально-економічних відносин. Таке розуміння дає змогу на практиці змінити всі складові економічної системи як такої: змінити основні чинники аллокації ресурсів і відносин власності, тип відтворення виробництва і моделі мотивації ініціативної економічної діяльності індивідів, цілі і засоби реформування економічних процесів, інститути управління, законодавство і право.

Закономірним наслідком висновку щодо якісного реформування виробничих відносин як визначальної змістовної характеристики перехідного періоду є не менш спірне положення, яке стверджує, що основна детермінанта соціально-економічних процесів у перехідному суспільстві — неекономічні фактори розвитку. Тобто можна припускати, що економічні

фактори лише задають «сферу припустимих значень» реформування, а якісні зміни у економічній системі відтворюються на об'єктивній основі, але суб'єктивними методами.

Майже такі припущення у своїх висновках зробили сучасні вчені-економісти Російської Федерації, зокрема А. Бузгалін, А. Колганов, В. Радаєв та інші, які вважають закономірним, що зростання чи занепад (їх темпи і якість), характер відтворення виробничих систем, а з ними і ступінь розвитку ринку визначаються під впливом боротьби соціальних і політичних чинників, національних і геополітичних конфліктів (примусова чи добровільна участь у них), соціокультурних та ідеологічних факторів.

Звичайно, не слід забувати, що у перехідний період економічний простір будь-якої соціальної формації являє собою складну систему із «залишкових» від попередньої економічної системи. Різні структури такої системи складають сектори з домінуванням різних типів власності, моделей відтворення, аллокації ресурсів, які притаманні попередній соціальній формації та які надмірними зусиллями об'єднуються у щось ще не існуюче під впливом неекономічних і суто економічних факторів (в основному економіко-технологічних).

Відомо, що першим речовим показником кожної формації є панування в країні визначеного типу і виду економічних відносин власності. Для високосоціальної формації — це панування загальнонародної власності на сучасні засоби виробництва й існування». Достопам'ятний 1929 рік різко змінив, закінчивши повний цикл перехідного періоду, соціальну структуру держави і заклав іншу модель соціальної диференціації, що діє і донині (мається на увазі не тільки простір Радянського Союзу). Соціальну структуру не стільки класового (в традиційному розумінні цього слова), скільки принципово іншого типу розподілу, тому що класоутворюючі ознаки і суспільні відносини між різними групами ніби узурпуються, задаються весільним державним утворенням. Саме в цих відносинах утворилася деформація — реальне перетворилося у формальне.

Поглинання суспільства державою, узурпація нею основної класоутворюючої ознаки призвели до того, що економічні класи (в істинному значенні слова) перестали існувати. І в цьому розумінні суспільство дійсно стало безкласовим. Однак соціальна диференціація і соціальні конфлікти не були скасовані, вони лише змінили європейський костюм на інший, не бачений досі. Замість класової боротьби навколо власності на засоби виробництва розгорнулася боротьба навколо перерозподілу: за ключові

важелі, контроль над каналами і терміналами редистрибутивної мережі. В рамках ринку матеріальний добробут визначається не доходом від власності на засоби виробництва, а на свою робочу силу. В інших же умовах доход замінюється «жалуванням», тобто рентою від займаного в розподільній системі статусу. У даному випадку для підключення до редистрибутивної мережі необхідно набуті відповідного соціального стану, що визначає, до якого саме каналу має право приєднатися та чи інша група, індивід. Тобто редистрибуція — це структуроутворююча основа соціальної диференціації, яка розділяє все суспільство на дві великі функціональні частини: по-перше, рядових виробників, які створюють додатковий продукт, по-друге, «розпорядників», які вилучають цей додатковий продукт і включають його в редистрибутивну мережу та виконують диспетчерські функції. Причому це вилучення має явно виражений рентний характер — податковий прес.

А чи не в цьому всі наші лиха? І чи не тут треба шукати вихід із становища, що склалося?

Адже зовнішньоекономічний, владно-політичний характер вилучення додаткового продукту неминуче породжує розбіжності не тільки в соціально-економічному, але і реально здійснюваному правовому статусі двох відзначених соціальних груп. Розподільні функції, таким чином, закріплюються як нелегітимне право, надане лише особам певної соціальної групи («номенклатури»). А офіційно проголошена рівність перед законом перетворюється у фікцію, яка слабо маскує фактично діючий імунітет недоторканності представників вищої еліти.

Легенда про ефективний контроль за розподілом «в інтересах усього суспільства» не може приховати того факту, що вся «диспетчерська» (координаційна) діяльність у значній мірі підпорядкована корпоративним інтересам вищих і середніх функціональних груп. Причому при безлічі ієрархічних статусів усередині касты «диригентів», загальна для них причетність до управління розподілом консолідує їхню групу «для себе», чого не можна сказати про дуже гетерогенну касту виробників, яка подібнена на безліч відомчих, професійних, регіональних і інших статусів «допуску до одержання» благ, що роздаються нагорі.

Історія показує, що тривале панування тотальної редистрибуції неможливе! У її надрах обов'язково зароджуються відносини зовсім іншого характеру: чи то відносини ринкового обміну, чи то зовсім нові соціально-економічні відносини нової формації. І це не можна не помітити й у нас, в Україні, де

давно вже діє «тіньова економіка», а поряд з ретельно приховуваною офіційною розподільною системою виникли нелегальний і напівлегальний «сірий» і «чорний» ринки.

Справедливості заради слід зазначити, що народжені в надрах редистрибутивної організації економіки ринкові відносини і прихована приватна власність являють собою елементи корозії і розкладання самої системи перерозподілу. Вони не зможуть стати базисом тієї ринкової економіки, до якої ми сьогодні так прагнемо, тому що створюють тільки паразитарні структури, які відтворюються і розвиваються лише за рахунок збоїв в організації економічного життя, за рахунок соціального безладу. Тому ринкові відносини (якщо їх можна так назвати) в Україні і більшість їхніх носіїв відзначені незмивним тавром загниваючої (скоріше гнилої) системи, без якої вони не мають шансів вижити.

Справжніми носіями майбутніх цивілізованих ринкових відносин стануть не ці сили, які несуть за собою лише бруд і соціальну вульгарність, закріплюють протиприродний для прогресивного розвитку архаїчний статус, а соціальні групи, орієнтовані на максимально передові досягнення у виробництві. Суб'єктами оновлення можуть стати лише люди, пов'язані не з торгівлею та розподілом, а безпосередньо з матеріальним і духовним потенціалом, зацікавлені у вільній економічній конкуренції, які не бояться її, маючи високі професійні якості.

До того ж час зміни соціально-економічного простору в перехідний період плине значно швидше, ніж в усталених соціумах. Протягом традиційного астрономічного періоду — року — сьогодні проходить якісних економічних змін більше, ніж за аналогічний період у минулому, а той за десятиліття. Причому в процесі економічних змін відтворюються як рух від попередньої формації, що увійшла в фундаментальну кризову ситуацію, так і спроби щодо рестраваційно-консервативних тенденцій.

В умовах нестійкого і хаотичного розвитку, калейдоскопічності соціально-економічного простору і нелінійності плину часу, визначального впливу на хід розвитку неекономічних факторів майбутнє перехідної економіки не може не бути поліваріантним у більшому ступені, ніж для стабільних соціально-господарських систем.

Кожна соціальна формація, що увійшла у фундаментальну кризу, має широкий спектр перспектив на тривалий період: від деградації і залежності все більш відстаючої системи господарювання від країн, що розвиваються, до перевтілення

в нову індустріальну державу; від «старовини», яка зберігає свої соціально-економічні атрибути і базується на суспільній власності типу китайської, до право-ліберальних систем на основі індивідуальної власності, радикальних ринкових реформ і принципів «шокової терапії» типу Югославії і Польщі, з повним керуванням з боку більш розвинених країн.

Сприяння чи протидія руху в тому чи іншому напрямках через багатofакторність перехідної економіки та істотну роль неекономічних детермінантів визначається при цьому не стільки реальними соціально-економічними можливостями чи потенціалом тих чи інших об'єктивно можливих моделей переходу, скільки співвідношенням суспільно-політичних сил і інших неекономічних факторів, з одного боку, і силою інерції минулого в динаміці тої чи іншої формації — з другого.

Таким чином, є можливість констатувати, що в перехідний період будь-якої формації переплітаються три найважливіші базові тенденції: по-перше, це ступеневе, природне відмирання минулої системи господарювання; по-друге, це генезис виробничих відносин і мутація різновидів економічних систем; по-третє, це наявність тенденції соціалізації, що детермінує економічну поведінку, і гуманізація суспільно-економічного буття як фундаментальної передумови будь-яких процесів реформування.

Природно, що в перехідний період неможливо уникнути тимчасового зміцнення тіньових структур, які спробують і навіть вже намагаються інтегруватися в знову створюваний ринковий механізм і опанувати ним. Яскравим прикладом цьому в даний момент, коли редистрибутивні механізми паралізовані, а ринкові ще не зміцніли, є поява на поверхні суспільного життя численних мало привабливих моментів, властивих ранньокапіталістичним відносинам. Це, природно, викликає масову негативну реакцію населення проти ринку взагалі.

Отже, невід'ємною основою соціальної структури нашого суспільства сьогодні є система статусів, що обертаються не навколо відносин власності, а навколо відносин у сфері доступу до товарів. Через владу — до тотального контролю за перерозподілом, чи ж навпаки — формуються ранжировані структури соціальних статусів, формально і неформально реєстровані суспільством. Поступово обидві структури рангів приходять до загального знаменника, утворюючи єдине ціле. Причому процес інституалізації неофіційних статусів усе більше розростається.

Варто пам'ятати, що суспільство стійке доти, поки панує формальний, державно схвалений, традиційно закріплений престиж. Якщо ж на передній план виступає протилежний — починається суспільна криза.

Особливо небезпечний для економіки і суспільства на сучасному етапі симбіоз працівників партійно-державного і міністерсько-відомчого апаратів, які традиційно володіють владою і високим офіційним становищем, з працівниками торгівлі, сфери послуг, місцевих інститутів управління, що зайняли аналогічний за рангом неофіційний статус.

Дуже вразливими є бурхливі процеси перетворень у відносинах власності. Становлення її нових форм, конкуренція між ними неминуче породжують значне розмаїття думок. Плутанина в сфері розподілу здатна довести і доводить цю різноголосицю думок до конфліктів. Особливо гостро це виявляється у відношенні до ринкової економіки. Застарілі стереотипи зрівняльного соціалізму, вигадливим чином сполучаючись у масовій свідомості з «прогресистськими» настановами на негайні радикальні зміни, призводять до воістину непередбачених реакцій у суспільстві на будь-які соціально-економічні програми.

Чи можна запобігти цим протиріччям? Питання надзвичайно не просте. Справа в тому, що, з'явившись на «світ божий» як наслідок загальносвітової тенденції соціалізації і гуманізації економіки, як продукт глибинних протиріч світової економічної системи, новий соціалістичний світ — нова соціальна формація — через свою первинність не мав підґрунтя для свого розвитку, а тому був детермінованим від народження.

Тож давати характеристику цій новій соціальній формації, яка вперше з'явилася в ембріональному вигляді в Росії, слід не з позицій порівняння з абстрактним теоретичним ідеалом, що існував на час її народження, а з позицій реальної тенденції соціалізації економіки в цілому і відповідності критичної маси суспільства, яке прийшло до нової соціальної формації.

Причини детермінованості нової соціальної формації криються не тільки і не стільки в низькому — рівні індустріального розвитку Росії, як відмічають дослідники і вчені різних країн, — цей недолік, якраз, було ліквідовано в дуже короткий проміжок часу і на дуже високому рівні. Причини, на наш погляд, слід шукати в іншому напрямку.

Суспільство землян на всіх континентах на рівні світопізнання уже в XIX ст. було готове (а точніше вимушене через загострення протиріч між класами, кланами і окремими

прошарками) до реанімації і навіть до знищення існуючої суспільної формації.

Але, по-перше, його елітарна частина була не готова до усвідомлення нової формації і усвідомленої творчої її розбудови; по-друге, сам потенціал усвідомлення і соціальної розбудови нового суспільства (здатність до самоорганізації і рівень культури елітарної частини суспільства землян) був недостатнім для дій, об'єктивно адекватних вперше виявленим можливостям якісної зміни соціально-економічних відносин; по-третє, загалом все суспільство ще не досягло тої критичної маси усвідомлення і обґрунтування нової формації. Все це і призвело до розшарування суспільства та до появи паліативних форм розв'язування протиріч між необхідністю зміни світової соціально-економічної системи і недостатнім потенціалом реформаторських сил.

Який же стан соціальної структури нашого суспільства сьогодні? Він непередбачуваний, тому що припускає наявність різних масивів групової свідомості, які знаходяться на різних стадіях зрілості. Взаємини між ними неоднозначні, існування часом взаємовиключних настанов створює прецеденти соціально-економічної спрямованості.

Чи означає все це, що очевидна криза суспільної свідомості — безпосереднє відображення кризи суспільної системи?

Безумовно, але констатація цього факту нічого нового й корисного не дає. Більше того, ми потрапляємо в зачароване коло: не можна змінити свідомість, не змінивши суспільство; але не можна і змінити суспільство, не змінивши соціальну свідомість. Коли кожне з цих положень обговорюється окремо, це начебто має сенс, але варто об'єднати їх — і будь-яке обговорення стає безглуздом.

Що ж робити? Який раз ми ставимо це питання і не знаходимо вірної відповіді.

На наш погляд, важливе не стільки питання про кризу суспільної свідомості, скільки питання про усвідомлення суспільством свого кризового становища.

Характеризуючи сьогоднішню соціальну структуру нашого суспільства в цілому, не можна не підкреслити її аморфний характер. У суспільстві, в якому відсутня повна і безумовна власність (вона у нас найчастіше неправомірно асоціюється з приватною, хоча суб'єктом її може бути будь-яка юридична особа, наприклад, трудовий колектив) інакше не може бути.

Природно, що в даній ситуації, коли один формаційний стан розвалився, а інший ще не сформувався, у нас відсутні

дійсно економічні і правові суб'єкти. Але діалектика розвитку свідчить, що в «безсуб'єктному» суспільстві не може бути і повноцінних об'єктів. У такому суспільстві не діють економічні (класоутворюючі) механізми соціального структурування. Їхнє місце займають позаекономічні, адміністративно-вольові механізми, які формують з цієї аморфної магми штучні суспільні групи і функціональні розподільчо-споживчі «касти». Зруйновано внутрішні кристалічні зв'язки класів, а всі їхні складові елементи інтегровані у вертикально-корпоративні структури (відомчі, регіональні тощо). Аморфна магла атомізованих індивідів сортується по штучних осередках.

Отже, невідповідність нинішньої людини навколишньому соціальному і природному середовищу, потенціалу критичної маси, необхідної для сприйняття неминучості переходу до нової соціальної формації і її розбудови, і рівню культури очевидні. Але якщо соціальне середовище ще якимось можна змінити, то стан природного середовища, яке діє за «першим і фундаментальним» і «другим» природними законами, спонукає до зміни самої людини. Причому йдеться не стільки про якусь біологічну мутацію людини (нинішнє людське тіло досить досконале і згідно із законами природи постійно самоудосконалюється), скільки про суттєву зміну її мислення, інтелектуального потенціалу і способу життя.

Очевидно, що шлях лише індивідуального перевтілення, удосконалення, перепрограмування, біоенергетичного оновлення — це «шлях в нікуди», шлях до руйнування культурних, організаційно-технологічних надбань суспільства з реальною загрозою фізичного знищення більшості індивідів. Згідно із «другим природним законом» людина — це соціальна істота, і жити, як кажуть, «по-людськи» вона може лише в організованому соціумі. Тому колективне виживання, колективний перехід до нової соціальної формації — обов'язкова умова виживання індивідуального.

Тож, якщо ми хочемо пережити грядущі катаклізми, які природно супроводжують процеси перехідного періоду, то конче необхідно «розбудити» якомога більше людей, знайомих і незнайомих, найрізноманітніших професій і напрямків діяльності: мислителів і політиків, митців і бізнесменів, військових і цивільних, підвищити щільність населення, що і складає критичну масу суспільства.

Перехідний період від однієї соціальної формації до іншої — це свого роду еволюційна селекція. А в кризових ситуаціях еволюційна селекція відбувається як на рівні індивідів, так і

на рівні людських спільнот. Вживуть у планетарній кризі не просто найздоровіші особи, а найздоровіші нації — найбільш моральні, організовані, технологічно оснащені, з високим суспільним інтелектуальним потенціалом.

Вибухи емоцій лякають. Соціальна апатія, яка нерідко спонтанно переходить в агресію, призводить часом до розпачу. Але, на щастя, не ці гримаси кризи визначають майбутнє обличчя суспільства, а та непроста, напружена інтелектуальна робота, яка викристалізовує настанови їхньої майбутньої діяльності. І якщо ми зможемо відкрито говорити про адекватне усвідомлення соціальної кризи, то це вже буде крок до подолання кризових явищ у самій суспільній свідомості.

Головне, що визначає її зміст у даний час, — це структурні зрушення в ціннісних орієнтаціях людей. З початку 90-х років суспільство прийшло до розуміння безперспективності соціально-економічної формації, що існувала, і необхідності розробки конструктивної програми виходу з кризи.

Необоротним є твердження ціннісного ставлення до людства як до єдиного цілого. Все більше відчувається пріоритет загальнолюдських цінностей перед класовими. Можна говорити і предосить стійкі національні цінності в суспільній свідомості. Прокладає собі дорогу ідея милосердя. Взагалі людина стає центром ціннісних орієнтацій. Спроба реалізувати цю нову уяву очевидна в суперечках щодо суб'єктів власності, права тощо. Та й демократична виборча система, ставлячи окремих осіб у коло публічних дискусій, поступово відфільтровує ті людські якості, які стають суспільне значимими цінностями.

Звичайно, в цілому говорити про нову систему ціннісних орієнтацій ще рано. Саме вразливе тут — це зміна ідеологічних цінностей, які у суспільній свідомості пов'язані, насамперед, з існуючою соціальною системою та її основними атрибутами: державною владою, економікою, духовним життям.

Ціннісні настанови суспільно-політичних сил, які знаходяться при владі, являють собою «вершину» ієрархії ідеологічних цінностей, а відповідні настанови опозиції займають підлегле положення. Зі зміною конкретно-історичної ситуації змінюються ролі існуючих об'єктів, виникають нові соціальні групи, представлені в суспільній свідомості через свої ціннісні пріоритети.

Змінюється й орієнтація суспільної свідомості в цілому, що підтверджується типовою для багатьох регіонів нашої країни ідейно-політичною ситуацією з деякими загальними ознаками, які необхідно враховувати при розробці програми дій, адекватної сучасному стану суспільної свідомості.

Сьогодні перед нашою країною постало завдання всебічного і поетапного оновлення, переходу в стан нової соціальної формації. Для цього необхідно перетворити в першу чергу відносини власності в класичному розумінні її змісту. Необхідно, щоб загальнонародна власність виражалася в тій чи іншій формі володіння, безпосереднього розпорядження і використання кожної переданої колективу чи його члену частки цієї власності в інтересах окремої людини і всього суспільства.

При цьому неможливо не пам'ятати, що народження нової соціальної формації та її економічної системи — це процес водночас і ендо-, і екзогенний. Бо не тільки специфіка відмирання минулої формації, а і загальносвітова атмосфера породжує генезис виробничих відносин у перехідних системах. Однією із найбільш жорстких форм цієї двоїстості є боротьба компраторських і державних спрямувань (прагнень) в становленні соціально-економічної системи. Водночас, не дивлячись на наявність деяких об'єктивно-умовних (теж і ендо-, і екзогенних) обмежень, у перехідному періоді можливий вибір майбутнього, що обумовлено численністю форм, яких набуває процес експансії домінуючих виробничих відносин. Це широкий спектр моделей за шкалою розвитку країни, що змінює свою соціальну формацію, а разом з нею й економічну систему господарювання, з урахуванням потенціалу регулювання, соціалізації економіки і демократизації суспільства.

Звичайно, аналізувати перехідну економіку без урахування і визначення конкретних рис і закономірностей, наприклад таких як всесвітній (у просторі) і загальноцивілізаційний (у часі) процес соціалізації економіки і гуманізації суспільства, що мають найвищу інтенсивність у нашому сьогоденні, принаймні, не коректно.

І, саме головне, ми повинні усвідомити це своїм розумом. Хоча, якщо чесно, усвідомлення — це глухий кут, з якого виходу вже немає.

Сумно, але саме такі загально-цільові, рекомендаційно-методологічні конструкції подальшого розвитку, хоча і вони мають певні умовності і недоліки.

Дійсно, людство вступає в абсолютно новий етап свого розвитку, коли тільки колективний розум (і не треба боятися цього), колективна воля і колективні цілеспрямовані дії дають шанс перспективі подальшого руху вперед.

У повний ріст постає проблема загального бачення світу, його розвитку, проблема інтегральної загальної картини Всесвіту, у якій загальні знання були б не тільки погоджені

між собою, але і дозволяли б людині побачити, як у дзеркалі, саму себе, своє місце в різнобічності і різнобарвності фактів, процесів, подій.

Звідси виникає нагальна потреба спільного, синхронного вивчення природи і суспільства.

На порядку денному визначення фундаментальних істин у розумінні перспективи: природа і людство, які складають єдність і цілісність, їхній розвиток і взагалі майбутнє.

Необхідно забезпечити оптимальну узгодженість соціального розвитку з функціонуванням Всесвіту, коли діяльність людини органічно входить в алгоритм життєдіяльності всієї природи, не порушуючи, а, навпаки, сприяючи упорядкуванню і життєдіяльності останньої.

Життя завжди по своїй суті глибоко діалектичне: успіхи — це всього лише зворотна сторона поразок, і навпаки.

Так було завжди і, мабуть, так і буде.

Але це протиріччя не повинно стати основою для «опускання рук», тому що на його ґрунті виникає пласт наукового пізнання, який визначає поведінку людини, вносить розумні й оптимальні обмеження і рекомендації, необхідні для забезпечення подальшого розвитку цивілізації.

Головне, щоб ми розуміли це і керувалися цим.

Насправді, невизнання перехідного періоду, в якому матеріальне виробництво прискорено вивільнюється розвитком культури: освіти, науки, мистецтва, виховання, рекреації, де головним ресурсом стає творчий інтелектуально-інноваційний потенціал кожного індивіда та сукупний потенціал суспільства; де впроваджуються не тільки жорсткі обмеження, а й нові цілі економічного зростання; де ступінь регулювання і соціалізації економіки не може не зростати, не дивлячись на те, що це зростання носить явно нелінійний характер, — це блукання в темряві, це пошук «сам не знаю чого», це свідоме ігнорування майбутнього буття наших людей.

Сьогодні наше суспільство намагається зрозуміти, в чому справжня причина його нестерпного життя, страждань, бідності, несправедливості. Одні вбачають головну причину в підступних зовнішніх впливах, другі в усьому звинувачують «комуністів», треті — «демократів», четверті — «націоналістів». Але безпосередньою причиною сучасної кризи суспільства є домінування другосигнальної поведінки в усіх сферах: ідеології, культурі, науці, політиці, бізнесі, виробничих відносинах.

Зрештою тут немає нічого дивного: перехідні періоди насичені надзвичайними кризовими і техногенними явищами,

коли на якийсь час перестають діяти правові, соціальні і моральні обмеження, ситуація виходить із під контроль, а Перевертні і Нелюди стають особливо активними, адже їх уже нічого не стримує: ні зовнішні регулятори, ні влада, ні механізми реструктуризації (реформування) — вони в їхніх руках.

Вкотре, усвідомлюючи наведене, хочеться підкреслити, що головна проблема України у цей, зовсім не простий, перехідний період не в зовнішніх ворогах (ми самі впустили їх у свій дім), не в загрозі перемоги «лівих» чи «правих», «червоних» чи «білих» (ми самі породили їх), і навіть не у відсутності розумної державної антикризової програми (мабуть, не досягло наше суспільство тої критичної маси, яка дозволила б розробити її).

Україні не допоможе жодна найгеніальніша програма і найпотужніша зовнішня допомога, доки на вершині влади пануватимуть антилюдські цінності і диявольські правила політичної гри.

Таким чином, «перехідна економіка» може бути охарактеризована як подвійний процес: природний перехід суспільства із однієї соціальної формації в іншу, більш високого рівня розвитку, і водночас накопичення елементів якісного соціально-економічного стану, який умовно може бути визначений як «економіка для людей», а не для окремих індивідів.

Тож чи є надія, що перехідний період Україна подолає і у просторі, і у часі з найменшими втратами?

Звичайно! І не тільки тому, що «надія вмирає останньою».

По-перше, суспільство України має найвищий сумарний інтелектуальний потенціал, який може (при розумних підходах) перерости у інтелектуально-інвестиційний.

По-друге, (знову ж при розумному підході) Україна в розглянутій ситуації може несподівано отримати потужні фінансові та технологічні ресурси для здійснення цивілізаційного стрибка у нову формацію. Насамперед це стосується конвертації принаймні 25 трильйонів доларів США, які обертаються у тіньовій сфері, в національну валюту. При такому підході Україна буде інвестувати не Сполучені Штати Америки, а власне господарство, оновлюючи його технологічну базу. А якщо до цього додати десятки мільярдів доларів, які знаходяться в закордонних банках і фактично інвестовані українськими громадянами в економіку розвинутих країн, то ситуація зовсім прояснюється.

По-третє, враховуючи перше і друге, функції вищого керівництва повинні здійснювати Люди (з великої літери), які

мають відповідні здібності до керування, є носіями моральної поведінки і володіють для цього достатньою кваліфікацією (не за дипломом, невідомо як отриманим, а за інтелектуальним рівнем) незалежно від їхньої партійної, фахової, кланової, расової, вікової, статевої та іншої приналежності.

«Економіка ніколи не перебуває у стані спокою. Процвітання змінюється панікою або крахом. Національний доход, зайнятість і виробництво падають, ціни і прибутки знижуються, а робітників викидають на вулицю. Врешті-решт досягається критична точка і досягається пожвавлення. Відновлення може бути повільним або швидким. Воно може бути неповним і, навпаки, настільки сильним, що приведе до нового буму. Нова смуга процвітання може означати тривалий, стійкий рівень пожвавленого попиту, велику кількість вільних робочих місць, підвищення цін і життєвого рівня. Або вона може означати швидке інфляційне роздування цін і зростання спекуляції, за якими настає нова важка криза».

Наведена цитата з праць видатного економіста дає яскравий опис економічних циклів, показує, що економічне життя перебуває безперервному русі. Жодна економічна система не може, строго кажучи, розглядатися як статична. Статичний стан системи є припущенням, яке лише дозволяє полегшити її аналіз й може бути першим кроком щодо її дослідження.

Трансформаційний стан, в якому зараз перебуває економіка України привів до появи нових типів перехідних процесів, непритаманних соціалістичній економіці та які цілком обумовлені станом світової економіки.

Світова економіка перебуває в трансформаційному стані, головною характеристикою якого є глобалізація як якісно новий етап розвитку інтернаціоналізації господарського життя. Економіка України, як частина світової економіки, теж бере участь у зазначеному процесі. У науковій літературі виділяють такі основні напрями процесу глобалізації:

- інтернаціоналізація виробництва;
- інтернаціоналізація капіталу;
- глобалізація виробничих сил;
- формування глобальної інфраструктури;
- посилення інтернаціоналізації обміну;
- зростання масштабів міжнародної міграції робочої сили;
- зростання інтернаціоналізації впливу виробництва та споживання на навколишнє середовище.

Зрозуміло, що по кожному із зазначених напрямів процесу глобалізації є свої показники, що характеризують перехідні

процеси в напрямку глобалізації, причому показники мають бути окремі для світової економіки в цілому та для країн, які беруть участь у процесі глобалізації.

Напрямом окремого дослідження з прийняттям відповідних управлінських рішень повинно стати визначення переваг, недоліків та ризиків участі України у процесі глобалізації. При цьому не обійтись без конкретних показників, які б дозволяли визначити ступінь участі економіки окремої країни в зазначеному процесі.

Крім зазначених трансформаційних процесів, пов'язаних з трансформацією світової економічної системи, в Україні наявні трансформаційні процеси, що характеризують перехід української економіки від адміністративного до ринкового типу. Визначають систему критеріїв, відповідно до якої можна виміряти ступінь переходу економічної системи України до нових умов господарювання:

- досягнення передкризового максимуму обсягу ВВП;
- перехід до переважно приватної власності на засоби виробництва;
- відтворення матеріального носія нової приватної власності на його власному підґрунті, тобто суцього економічне завершення первісного нагромадження індивідуальних капіталів у більшості галузей;
- створення реальних умов для ринкової поведінки суб'єктів господарювання;
- формування національного ринку праці з відповідною мобільністю та мотивацією праці;
- формування ринкової інфраструктури економіки й адекватних механізмів перепливу капіталів;
- перехід до циклічного характеру національного відтворення;
- формування інституціонального середовища, що відповідає ринковій економіці.

Тобто в сучасній економіці України можна визначити наступні типи перехідних процесів:

- перехідні процеси, пов'язані з трансформацією світової економіки й участю у ній економіки України як підсистеми світової економічної системи;
- перехідні процеси, пов'язані з переходом Української економіки від адміністративного до ринкового типу;
- перехідні процеси в їх традиційному розумінні.

Зупинимось на понятті перехідного процесу в економічній системі з метою його подальшого розвитку та застосування.

Традиційно в економічній кібернетиці під перехідним процесом розуміють процес зміни в часі динамічної системи, яка виникає при переході з одного режиму роботи, який установився, до іншого.

Фактично це визначення перейшло з теорії автоматичного регулювання і внаслідок цього не відбиває специфіки економічних систем, що полягає в їх складності та, відповідно, багатомірності моделей.

Циклічні (коливальні) процеси в економіці розглядають як наслідок структурних криз, тому зупинимось докладніше на структурних кризах та їх аналізі. Справа в тому, що до публікації відомих робіт Дж. М. Кейнса економічні коливання протягом більш як 100 років розглядалися як наслідок відхилення економіки від стану рівноваги. Але вважалося, що кількісно ці коливання завжди відбуваються навколо якогось середнього рівня. З точки зору класичного напрямку економічної теорії рівноважний стан економіки досягається за умов повної зайнятості і, відповідно, виробництва максимально можливого валового внутрішнього продукту (ВВП). Відтак середній рівень виробництва ВВП (протягом одного циклу) ніколи не може збігатися з рівноважним рівнем ВВП. Тому кризи в господарюванні трактувалися економістами як періоди зменшення обсягів потенційного ВВП, а фази поживавлення та піднесення — періодами повернення ВВП до потенційного рівня. Таким чином, господарський цикл визначався як коливання економіки на рівні, нижчому за рівноважний. І лише після того, як Дж. М. Кейнс у кінці 30-х років XX ст. довів можливість досягнення економікою стану рівноваги за умов неповної зайнятості, виникла можливість ототожнення середнього і рівноважного рівнів господарської динаміки. Це ототожнення створило об'єктивні умови для розробки численних економіко-математичних моделей циклічного функціонування економіки, але загостило теоретичну суперечність щодо таких рис економічної системи, як зміна її параметрів, з одного боку, та поступове зростання показників її динаміки, з іншого. Тривалий час ці дві ознаки руху економіки трактувалися як два взаємопов'язані аспекти одного процесу — її циклічних коливань. Проте, наприкінці 50-х — на початку 60-х років XX ст. відбулося розмежування між теоріями економічного зростання та господарського циклу. Розроблені в цей час теоретичні моделі однаково описували механізми економічних коливань як в статичі, так і в динаміці, тобто були фактично незалежними від тренда. Таким чином, сьгодні економічна теорія оперує

різними моделями економічного зростання та господарського циклу, а фактори коливання та зростання економіки трактуються як однопорядкові.

Відомо також, що характерною особливістю економічних вимірів є відсутність загально визнаної системи показників, які б достовірно відображали реальні господарські процеси. Використання практично кожного економічного показника завжди передбачає той чи інший ступінь абстрагування від реалій господарської практики. Тому необхідним елементом кожного економічного дослідження є забезпечення адекватності показників, що використовуються, та методів їх опрацювання, природі та характеру процесів, що вивчаються. Це завдання досить складне: через об'єктивну багатокомпонентність економічних процесів, особливо на макрорівні, динаміка більшості використовуваних показників складається під впливом численних факторів, виділити з яких визначальні та виявити ступінь їх впливу на предмет дослідження далеко не завжди, на нашу думку, можливо. Не випадково, наприклад, В. Парето вважав, що скласти та розв'язати систему з декількох мільйонів рівнянь, що описують умови загальної економічної рівноваги, в принципі неможливо. І це не тому, що цих рівнянь занадто багато, а тому, що вимушені округлення чисел та приблизність оцінок (даних макроекономічної статистики) просто не зможуть надати необхідної точності рішень. Ця обставина об'єктивно перешкоджає створенню загальної теорії криз в економіці та господарських циклів, тому що для побудови інтеграційної теорії економічної динаміки необхідно залучати не лише дослідження довготривалих часових рядів товарних цін, позичкового відсотка, заробітної плати, виробництва та споживання тощо, але й аналіз макроекономічних показників. Проте в розпорядженні сучасних дослідників є лише фрагментарні дані макроекономічної динаміки для деяких країн з кінця XIX сторіччя. Збирання даних для офіційної макроекономічної статистики на постійній основі почалося лише в 30-ті роки XX ст. Всі основні макроекономічні часові ряди в системі національних рахунків існують лише для періоду, що минув після закінчення другої світової війни. Якості показників більш раннього періоду не завжди можна довіряти.

Окрім того, більшість економічних рядів характеризують складний рух, що містить в собі вікові тренди та різноманітні коливання, як з досить чіткою періодичністю, так і чисто випадкові. Методи виділення таких коливань досить часто

залежать від суб'єктивних підходів дослідників. Наприклад, виділення тренда є пошуком напряду руху в умовах майже повної невизначеності. Все залежить від попередньо сформульованої концепції: чи є тренд випадковим, чи виступає плавною траєкторією чи ні; яке співвідношення між трендом та випадковими факторами, що на нього впливають? Досить часто метод найменших квадратів, який застосовується для визначення тренда, дозволяє відокремити зовсім неприйнятні траєкторії, але знову ж таки в рамках суб'єктивних припущень. Різницеві перетворення різного порядку здаються більш об'єктивними, проте вони також базуються на припущенні, що тренд процесу є поліномом з випадковими коефіцієнтами. Водночас, різницеве перетворення хоча й елімінує тренд, проте не змінює структуру залишку, збільшуючи в ньому вплив чисто випадкових компонентів та нівелюючи інші. Якщо ж для виділення тренда використовують методи ковзної середньої, то така операція може внести в результуючий ряд додаткові коливання.

Виходячи з цього, можна сказати, що складні дослідження та аналізу статистичних даних при вирішенні проблем економічної динаміки не завжди можуть відігравати основну роль, а повинні мати доповнюючий характер. Тому в деяких працях можна не використовувати складні математичні методи (наприклад, спектрального аналізу), а обмежитися більш простими процедурами, такими, як дослідження часових рядів основних вартісних та натуральних макроекономічних показників. На ранніх етапах розвитку теорій економічної динаміки особливо велика увага в емпіричних дослідженнях приділялася зміні цін та інших вартісних показників. Наприклад, М. Кондратьєв працював з часовими рядами товарних цін, позичкового відсотку, номінальної заробітної плати, вартісного обсягу зовнішньої торгівлі. Широко відома теоретична концепція Й. Шумпетера базується на аналізі зв'язку між застосуванням нововведень та динамікою прибутку та відсотка.

Проте, в сучасних теоріях економічної динаміки коливанням цін приділяється менше уваги. Довготривалі коливання у виробництві та пов'язані з ними зміни цін розглядаються у відносно небагатьох дослідженнях. Значною мірою це пов'язано зі складнощами щодо забезпечення достовірності вимірюваних величин реальним економічним процесам, оскільки вартісну динаміку суспільного виробництва можна відображати, використовуючи як «номінальні», так і «реальні» показники. При цьому, коливання економіки, виміряні за допомогою різних показників,

не збігатимуться і за часом, і за ступенем відхилення від тренда. Отже, періодичність виникнення кризових явищ в економіці характеризуватиметься по-різному. Саме тому періодизація економічної динаміки не збігається у представників різних підходів. В центрі уваги концепції У. Ростоу — рух номінальних відсоткових ставок, реальної заробітної плати та відносних цін на «базові» сировинні та продовольчі товари. В моделі Дж. Форрестера досліджується динаміка реальних цін та доходів. Кожний з відмічених підходів має свої сильні та слабкі сторони. Так, наприклад, використання лише реальних показників апіорі виключає вплив ринкового попиту та пропозиції на зміну цін та перерозподіл доходів. В результаті виділена на цій основі економічна динаміка позбавляється багатьох характерних рис коливань економіки, що відбуваються в реальному господарюванні. Водночас цей підхід дозволяє відокремити дію екзогенних, багато в чому суб'єктивних, факторів та виділити ендегенний механізм економічних коливань. Використання номінальних величин дає можливості для врахування впливу ринкової кон'юнктури, змін у пропорціях доходів, але значно ускладнює аналіз динаміки суспільного виробництва та робить практично неможливим визначення коливань фізичних, тобто реальних обсягів реалізації, споживання, нагромадження тощо.

Зазначені складнощі призвели до виникнення цілого ряду теорій економічної динаміки, що базуються на аналізі макроекономічних та натуральних показників. Найчастіше в емпіричних дослідженнях у даному напрямі використовуються показники темпів зростання обсягів виробництва промислової продукції, валового національного продукту, валового внутрішнього продукту, чистого внутрішнього продукту, національного доходу та ін. При цьому одні дослідники зосереджують свою увагу на аналізі темпів зростання абсолютних макроекономічних показників, інші — на динаміці показників ефективності суспільного виробництва та його галузей.

В рамках дослідницького проекту «Технологія, економіка, суспільство», виконаного в Міжнародному інституті прикладного системного аналізу (Австрія), проаналізована довготривала динаміка численних натуральних показників по різних країнах. Одним з найбільш важливих виробничих ресурсів суспільного відтворення є, як відомо, енергія, а рівень та структура енергоспоживання значною мірою визначають стан економічної системи в цілому. Тому дослідження динаміки споживання енергоресурсів у всьому світі та по окремих країнах за 200-річний період, проведене Ц. Маркетті зі співавторами, в ході

якого вдалося довести існування чітких циклів, які регулярно повторюються в динаміці енергетичних систем, свідчить про наявність стійких ендегенних механізмів технологічних зрушень в економіці. Автори проаналізували більш, як 300 процесів зміни структури споживання таких первинних енергоносіїв, як деревина, вугілля, нафта, газ, ядерне паливо, які розглядалися ними як конкуруючі технології. Отримані результати цих емпіричних досліджень дозволяють стверджувати наступне:

1. Окремі параметри структури енергоспоживання в різних країнах відрізняються. Наприклад, варіює максимальна частка того чи іншого енергоносія в структурі енергоспоживання. Тривалість циклів споживання різних енергоносіїв залежить від особливостей економічного розвитку країни та природно-кліматичних факторів.

2. В той же час послідовність та регулярність циклів енергоспоживання в кожній окремій національній економіці характеризується стійкою стабільністю та не залежить від панівного в ній інституціонального устрою.

3. В міру включення окремих країн у світовий ринок енергоресурсів та розвитку транспортування енергоносіїв, відбувається синхронізація циклів енергоспоживання в різних країнах, що є одним з могутніх факторів сучасних процесів глобалізації в світовій економіці.

Навіть такий короткий та побіжний огляд різних підходів до питання дослідження господарської динаміки дозволяє побачити широкий спектр розбіжностей між економістами з приводу її теоретичного пояснення, модельного опису, та методів кількісних вимірів, що використовуються. Окрім цього, достатньо помітні також і суперечності між суто теоретичним і прикладним змістом багатьох концепцій різних авторів. Інколи використання подібних теоретичних посилок та моделей призводить до принципово різних висновків та практичних рекомендацій. В інших випадках автори, виходячи з суттєво різних теоретичних принципів, пропонують досить схожі практичні рекомендації. Для подолання вищезазначених складнощів у світовій економічній думці все більш відчутно проявляється тенденція інтеграції різних підходів до аналізу криз у господарюванні в рамках єдиної концепції. Про це свідчать матеріали багатьох міжнародних конференцій та симпозіумів, присвячених проблематиці динаміки економічних процесів та господарських криз. Проте хоча всі вчені, що працюють у напрямі інтеграції теорій економічної динаміки,

визнають, що єдина концепція повинна бути не монокаузальною, а комплексною, все ж таки в своїх працях вони, як правило, виділяють ключовий фактор, що спричиняє економічні коливання, і який, звичайно, походить з їх власної концепції, а інші фактори, з інших теорій, розглядаються як такі, що доповнюють, модифікують ці коливання. Перебороти цю складність можна, використовуючи ті фундаментальні основи загальної теорії економічних циклів, що були закладені таким загальновизнаним авторитетом, як М. Кондратьєв. Розвиваючи висновки К. Маркса про умови досягнення рівноваги простого та розширеного відтворення, яка в реальній дійсності примусово встановлюється періодичними кризами, М. Кондратьєв виділив три рівні рівноважних станів економіки і, відповідно, три різновиди відхилень від них, що генерують три види економічних циклів:

1. Рівновага «першого порядку» — між ринковим попитом та пропозицією. Відхилення від неї породжує короткострокові коливання з періодом в 3—3,5 роки — цикли товарних запасів.

2. Рівновага «другого порядку» — між сукупним попитом та сукупною пропозицією, або, інакше кажучи, між обсягами та структурою зумовленого платоспроможністю суспільного споживання та суспільного виробництва. Відхилення від цієї рівноваги формують середньострокові цикли оновлення основного капіталу з періодичністю в 7—11 років.

3. Рівновага «третього порядку» — між «основними капітальними благами» (до яких М. Кондратьєв відносить виробничу інфраструктуру, а також кваліфіковану робочу силу) та іншими елементами технологічного способу виробництва: енергетичною та сировинною базою виробництва, галузевою структурою економіки, що склалася, рівнями зайнятості та цін, інституціональними формами тощо. Відхилення від цієї рівноваги викликають довгострокові коливання в економіці з періодом від 45 до 60 років — «довгі хвилі». Всі три види коливань в економіці взаємодіють між собою і, таким чином, кожна наступна фаза кожного господарського циклу є результатом суперечностей, що накопичуються в попередніх фазах інших циклів. Так, середньострокові цикли наче нанизуються на відповідні фази довгої хвилі та змінюють свою динаміку залежно від характеру останньої: в періоди фаз довгострокового зростання збільшується час пожвавлення та піднесення в межах середньострокових циклів, а в періоди довготривалого спаду частіше виникають кризові явища та збільшуються терміни депресії. «Великі цикли економічної кон'юнктури, — зазначав

М.Кондратьєв, — проявляються в єдиному процесі динаміки економічного розвитку, в якому розвиваються і середньострокові цикли зі своїми фазами. Середньострокові цикли накладаються на хвилі великих циклів. Коли це так, то, звичайно, що характер фаз довготривалого циклу не може не вплинути на розвиток середньострокових циклів. Дійсно, якщо розглянути середньострокові цикли, що припадають на спадний період довгої хвилі, то буде зрозуміло, що всі зростаючі тенденції, які беруть участь в утворенні середньострокових циклів, послабшають, а всі їх спадаючі тенденції посиляться в загальній спадній хвилі великого циклу. Коли розглянемо середньострокові цикли, які припадають на зростаючий період великого циклу, спостерігатимемо протилежні тенденції. Таким чином, середньострокові цикли, що розвиваються в спадному періоді великого циклу, характеризуються відносно більшою тривалістю та глибиною депресії, короткостроковістю та слабкістю підйому, а середньострокові цикли, що розвиваються в зростаючому періоді великого циклу — протилежними рисами».

Слідом за М. Кондратьєвим, існування різноманітності коливань бізнес-активності в економіці обстоював і Й. Шумпетер. І хоча Й. Шумпетер визнавав існування хвиль різної довжини, проте він вважав, що ці хвилі викликаються дією єдиного механізму. Взаємодія хвиль різної довжини, за Й. Шумпетером, проявляється в тому, що період більшої з них кратний періодам менших. Зокрема, він вважав, що довга хвиля складається з шести середніх 10-річних циклів та з 18 коротких. Своєю чергою середній цикл містить 3 коротких. Проте зміст самого механізму, що зумовлює закономірності формування співвідношень вказаних періодів, Й. Шумпетером не розкривається. Оцінюючи висновки, що містяться в роботах М. Кондратьєва з позицій сьогодення, важко переоцінити значення тієї ролі, яку вони відіграли не лише для розвитку досліджень економічної динаміки, але й для становлення світової економічної думки в цілому. Уважний аналіз численних праць як послідовників М. Кондратьєва, так і його опонентів, достатньо обґрунтовано дозволяє стверджувати, що матеріальною основою циклу товарних запасів є періодичне оновлення споживчих властивостей товарів, які сьогодні визначаються не лише функціональними характеристиками продуктів, але й комплексом супутніх послуг, каналами та способами проникнення на ринок, різноманітними маркетинговими методами підтримки їх ринків, включаючи цінову політику, рекламу тощо.

В результаті економічною умовою формування даного виду циклічних коливань стає внутрігалузева конкуренція, яка впливає на визначення величин вартості товарів через постійні відхилення їх ринкових цін від рівноважних. Вивчення механізму даного циклу привело свого часу до створення теорії життєвого циклу товару, яка в свою чергу, стала необхідною передумовою для виникнення таких напрямів економічної теорії та менеджменту, як маркетинг та стратегічне планування. Оскільки коливання кон'юнктури на ринках різних товарів, як правило, не збігаються за фазою, то й періоди криз у різних галузях економіки не збігаються у часі. Так виникають галузеві часткові кризи, які з найбільшою силою дають про себе знати на мікроекономічному рівні. Проте чим тісніші її міжгалузеві зв'язки, тим більша ймовірність збігу галузевих криз у часі. У цьому випадку часткова криза стає багатогалузевою. Потрібно зазначити, що відхилення від рівноваги попиту та пропозиції на товарних ринках може здійснюватися як в один, так і в інший бік; тому часткові галузеві та багатогалузеві кризи можуть бути як кризами над-, так і недовиробництва.

Зроблений огляд економічних циклів, які є різновидом перехідних процесів, та їх подальший аналіз дозволяє відповісти на питання щодо їх прогнозування в економіці України. Виходячи з того факту, що процеси, пов'язані з трансформацією, монотонні, а не циклічні, головними циклами слід вважати розглянуті цикли трьох рівнів. Але оскільки вони притаманні розвинутій капіталістичній економіці, від якої економіка України ще достатньо далека, найближчими роками навряд чи слід очікувати виникнення розглянутих циклічних процесів усіх типів. На наш погляд, для економіки України небезпечними можуть стати наслідки процесу глобалізації й втягнення у кризу світової економічної системи.

У зв'язку з цим виникають суто практичні питання щодо системи показників, котрі б дозволяли контролювати зазначений процес, а також вжиття заходів щодо обмежень впливу криз світової економіки на економіку України.

РОЗДІЛ 4

СИСТЕМА КОМПЕТЕНЦІЙ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙ РОСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

У зв'язку із зростанням вагомості потенціалу людини та його впливу на господарську діяльність суспільства, все гостріше постає питання: «Чи є суспільне господарство функцією людини, наслідком її природньої функції щодо ініціативної економічної діяльності, а чи людина є функцією господарства, як наслідку її ініціативної економічної діяльності?».

Вікове ставлення до людини як феномену Природи, з її природньою біоенергетичною функцією щодо ініціативної творчої діяльності, у сьогоденні повертається надзвичайно новою стороною, яка полягає у філософському урозумінні: чи є людина річчю, біооб'єктом, біоенергосистемою, тлумачення чого слід шукати в безособовому об'єктивному світі речей, що і визначає саме господарські процеси, як такі, або ж, навпаки, останні самі випливають із природи господарюючого суб'єкта — біоенергосистеми — і породжуються її ініціативною творчою діяльністю — кожного і в сукупності. Така загальна постановка питання, значною мірою, і зумовлює філософський підхід до розв'язання проблеми інтелектуального потенціалу як підґрунтя зростання на засадах творчої діяльності, наслідком якої є економічна складова.

Хіба ж може хтось заперечувати, що і сьогодні, як і 200—300 років тому, найважливішою рисою суспільної свідомості є її економічний механізм, що ініціативна творчо-економічна діяльність людини як вираження взаємодії людини як біоенергоінформаційної системи і природи як біоенергосистеми спрямовується духовно-моральними цінностями: здібністю свідомого мислетворення та зростання інтелекту.

Поринаючи у сутність взаємодії біоенергоінформаційної системи — людини — і біоенергосистеми — природи, — можна помітити, що в основі і людини, і природи є біоенергетичні, тобто, надприродні, процеси, які ще мало пізнані.

Ось чому людина як суб'єкт діяльності, і тільки людина, має можливість синтезу природних функцій: свободи і ініціативи та ще їх необхідності.

То ж, мабуть, не випадково, людина — суб'єкт діяльності, який ще в філософії Канта характеризується антиномією

свободи і необхідності, що усвідомлюється як протилежність безмежної потужності свободи хотіння і немочі свого діяння.

Природа свободи — то є абсолютність і безмежність прагнень кожного. А подолання меж між свободою хотіння і неміччю свого діяння може відбутися тільки через творчу ініціативну діяльність, що полягає в трудовому господарському впровадженні суб'єкта в об'єкт існуючої соціально-економічної формації. При чому, стихія природи для людини виступає як необхідність і, в той же час, залежить від її процесів. А суб'єкт, в силу природи своєї свободи, весь час прагне, через розвиток продуктивних сил соціально-економічної формації і зростання свого багатства, підкорити весь світ своїй волі, зробити його прозорим, а з механізму природних процесів зробити соціальний механізм суспільної формації, як продовження свого власного фізичного тіла.

Принципово, природньо, людина може хотіти і хоче всього і, навіть в своїй уяві, може все. Вона може в своїй уяві бути подобою Божою і представником Вищого Розуму і брати участь в «обробітку садів Едему», і в той же час, може — і робить це — розбестити, згубити землю, ставши сама плоттю або знаряддям «диявола», що буває частіше. При чому, в своєму людинобожному і миробожному вигляді може творити «зле». За власною її уявою, могутність людини є лише засобом її свободи і, в той же час, знаряддям її свободи.

Сьогодні «економізм» став «партійною догмою соціал-демократів» і їм подібних, світоглядною філософською базою науки про господарство і господарювання з позицій політичної економіки. Ось чому, як і не одне століття тому, завдання науки в цілому полягає в тому, щоб розбити, розвінчати цей наївний догматизм, зробити предметом особливого філософського дослідження ініціативну творчу економічну діяльність суб'єктів суспільної формації як природного феномену життєтворення і як підставу зростання інтелектуального потенціалу суспільства. Бо та або інша філософія господарювання, яка встановлює принципи і дає орієнтири економічного зростання, не є результатом наукового узагальнення, а привноситься до науки а priori, зумовлюючи той або інший характер її висновків, що робить можливим для неї філософсько-дискусійний перегляд її апріорно-світоглядних основ.

У сьогоденні більшість владних структур різних держав, різні партії, угруповання чомусь в основі своєї діяльності посиляються на «демократію», «демократичні постулати» і т. ін. Але! Що ж воно таке, ця «демократія»? Що в своїй основі

приховує? Яка її природна складова? Якщо одним оком зазирнути у різні словники, то можна помітити одне і те ж: «demos» — народ, а «ktatos» — влада. Тобто, дослівно: демократія — це народна влада. Але чомусь за основу взяли «принцип організації колективної діяльності на підставі участі в ній усіх членів суспільства, регіону, підприємства, товариства». А куди ж подівся принцип народовладдя?

То ж чи не доцільніше нам розглядати суспільну формацію, її обустрій як результат творчої ініціативної економічної діяльності її суб'єктів, як синтез їх свободи і її необхідності?!

То ж чи можемо ми і чи маємо підстави, з позицій особистості і функціонуючої соціально-економічної формації, з позицій свободи і творчості особистостей, що наповнюють існуючу соціально-економічну формацію, ототожнювати і прирівнювати чи порівнювати природньо існуючі процеси, спонукаючись аж до «соціологічного детермінізму» — соціологізму в економіці?

Всі соціологічні і політологічні поняття і, так звані, «закони» мають схожість з методами статистики. С. Булгаков на початку ХХ століття в роботі «Философия хозяйства» говорить, маючи на увазі ці поняття: «Ці абстракції можуть бути застосовані лише до характеристики сукупностей і придатні тільки... у певних межах, як статистичне середнє. Вони можуть виражати деякі рівнодіючі індивідуальних фактів, але аж ніяк не зумовлювати ці факти».

Немає сумніву, що вони належать до наслідків і аж ніяк не до причин, а тому, в суворому розумінні, не можуть розглядатися як «закони», що примушують сумніватися в самому існуванні цієї науки.

Критично ставиться С. Булгаков і до методів політекономії. «Для відомого орієнтування, — пише він, — в явищах життя, в певному відношенні, має значення, наприклад, навіть фікція «економічної людини», вироблена політекономією. Але якщо розглядати її через призму життя, виходить, як правило, потворне і прямо неправильне уявлення».

Є об'єктивні підстави рахувати, що всі закономірності, які описуються в соціологічних і політичних науках, мають сенс лише за умови, що в даному комплексі явищ і причин не відбувається щось нове і що дійсність у певних межах одноманітна і раз у раз повторюється. Ні «закономірності» соціологічних наук, ні «закономірності» політичних наук, ні політекономія як наука не відкриваються в результаті еволюції природних процесів, а привносяться методологічно сукупністю

розуму індивідів — біоенергоінформаційних суб'єктів соціальної формації, становлячись світоглядним підґрунтям соціального пізнання і усвідомлення пізнаного. І не дивно, що свобода і творчість кожного індивіда суспільства в надзвичайній мірі ігноруються, випадають з поля зору соціальної науки, а в політології абсолютно відкидаються представниками політичних партій, блоків і фракцій, які повсюди загіпнотизовані своєю власною методологією, своїми власними узурпованими бажаннями накопичення власного, а не суспільного капіталу.

Не має сумнівів, що межею соціального детермінізму для вченого є свобода людини. Але не в напрямку грабежів, розбою, насильства над іншими, а в напрямку свободи ініціативної творчої діяльності. Навіть і тоді, коли ця діяльність розрахована в ім'я власного добутку. Бо добробут кожного суб'єкта суспільної формації у своїй сукупності складає, як раз, добробут суспільства в цілому. І саме в цьому слід шукати новий вид причинності — «причинність через свободу», тобто, «живу, природну причинність біоенергосистем». Але слід уявляти при цьому, що свобода ніколи не була рівнозначною випадковості, відхиленню або індетермінізму. Ось чому протиставлення свободи діяльності і діяльності через необхідність слід відносити до нового способу спричинення: діяльність через законодавство як необхідність регламентування — регулювання — і діяльність через свободу творчості. Діючи в певних рамках, людина ними послуговується, але не пасивно, механічно, а творчо.

Тож, чи не доцільніше було б вивчати джерела життя, його енергетичні закономірності, а не «що таке гроші і де їх взяти»? Звичайно, є й інші думки, і нехай будуть, — чим їх більше, тим скоріш, можливо, ми прийдемо до чогось розумного. Ми не збираємось кому-небудь щось доводити, не збираємось заперечувати гроші — вже запізно, — не збираємось заперечувати експлуатацію праці, чи доводити, що вона є — вона є. Наше дослідження має іншу мету: вона полягає в надзвичайній простоті підходу: чи існують у природі сили, які примножують, або могли б примножувати наші багатства? Де ці сили природи: у фізичному тілі людини чи в його дусі, чи може в навколишньому середовищі, чи у космічному просторі? Чи може ще у череві матері закладається той програмний комплекс, який не розкривається до кінця життя? Скоріш, так воно і є.

Бо що таке гроші? На наш погляд, гроші — це лише металеві та паперові знаки як міра вартості ініціативної індивідуальної творчої діяльності, що виконують роль загального еквівалента. Тобто, віддзеркалюють загальну вартість

фізичних зусиль у процесі індивідуальної творчої діяльності людини як еквівалент нею опосередкованого фізичного труда. Загалом, гроші — це міра вартості товару, яка з часом стала мірою обміну товарами, що переросла в міру накопичення капіталу, який починав «працювати», незалежно від міри опосередкованого фізичного труда. З часом, гроші стають мірою пригноблення людей чи держав іншими, більш заможними, державами. Загалом же, по мірі набуття «умовної цінності», гроші, в решті-решт, стають мірою амбіцій і зневаги, ворожнечі і пригноблення, як між фізичними особами, так і державами, що породжує думку щодо глобалізації процесів розвитку як стабільності життя. Але ж, це тільки так здається. Насправді ж, це все методи пригноблення і рабства. Це заходи управління соціально-економічними відносинами між державами. Концентрація влади насилля і підкорення.

Але ж, якщо виходити з положень дарвіновської гіпотези розвитку природних процесів, то все це у сукупності слід розглядати як показники розвитку і зростання в цілому цивілізацій, що існували на планеті Земля, — причому, зростання, як підтверджують дослідження, по мірі зростання сукупного інтелектуального потенціалу землян, — у прямій залежності одне від одного. Тож, чи не слід, нарешті, землянам зробити висновок: шлях розвитку і зростання лежить через відмирання грошей як міри вартості фізичної праці в товарі? Бо ж сьогодення на перший план виводить показник інтелекту. Тим більш, що цей показник слід віддзеркалювати не стільки в товарі, скільки у мірі пізнання природних процесів як підґрунтя стану цивілізації загалом і кожної держави окремо. Доречи, якщо говорити про держави, то чи не слід розглянути і коректність цього визначення? Тим більш, що і глобалізація, в основі своїй, має намір розвитку єдиного громадського суспільства.

Тож, чи не доцільнішим було б розглядати не гроші, а міру інтелекту в оцінці потенціалу діяльності, як такої, як основи оцінки рівня життя у всіх його аспектах. Дослідження показали, що рівень розвитку земної цивілізації дістав такого стану, коли гроші не є мірою, показником рівня життя.

Пошуки єдиної фізичної основи Всесвіту і єдиної фізичної взаємодії у Всесвіті тисячоліття залучали і залучають до себе найкращі уми людства. В результаті чого, у сьогодення в різних галузях знань нагромадилося в чималій кількості емпіричних фактів, які не одержали адекватної інтерпретації в рамках існуючої наукової парадигми. Більш того, відоме мереживо

теоретичних проблем, рішення яких викликає цілий ряд досить серйозних світоглядних труднощів. В той же час, саме вони з давніх часів непокоїли розум людей. Людину завжди цікавили рідкісні і непояснені явища — феномени. Але чи можуть вони мати місце в економіці? В такому разі не так вже й банально виглядає, можливо, одне з найголовніших запитань сьогодення: «Що ж тоді таке економіка в своїй субстанції?».

Толковий словарь русского языка С.І. Ожегова і Н.Ю. Шведової тлумачить, що це є «сукупність виробничих відносин, які відповідають рівню розвитку продуктивних сил суспільства, домінуючий спосіб виробництва суспільної формації». А яка ж сутність виробничих відносин? То є «відносини між людьми, індивідами в процесі суспільного виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ, основою яких є та чи інша форма власності». Тобто, в основі лежить ініціативна творча економічна діяльність індивідів суспільної формації, що існує. Але, яка ж міра кожного? Як її визначити? Звичайно, кожен скаже, що є узагальнений історично термін оцінки матеріалізації фізичної праці — вартість як міра людської праці. Здається, що ми отримали вичерпну відповідь. Але, ми збагнули лише суть явища, а суть — це вже субстанція, її треба розпізнати. Добренько усвідомити пізнане. А потім науково довести, що сучасне технократичне суспільство людей поринуло у свою діяльність таким чином, що розгубило поняття суті самої себе. Зосередившись на понятті матерії як першоснови світобудови, забули, що і сама людина і Всесвіт мають в основі своїй два види матерії, абсолютно ідентичні за фізичними властивостями, — молекулярно-корпускулярну і біоенергоінформаційну субстанцію, як усвідомлену духовність.

Але оскільки, з погляду класичної фізики, протягом тисячоріч єдино можливим поглядом на обустрій Всесвіту був і залишається «матеріалізм» як єдино реальна наукова парадигма, а більшість «аномальних явищ» не пов'язані з безпосереднім «видимим» або «що відчувається», тобто, матеріальною взаємодією, то вже на початку 70-х років XX сторіччя масово з'явилися в розумі вчених інтуїтивні розуміння, що в цих явищах в наявності мають деякі ознаки інформаційно-енергетичного обміну. Причому, феномени усвідомлення цього явища неможливо зрозуміти, враховуючи тільки розум людини. Необхідно враховувати й інтуїтивний канал сприйняття, пізнання, який, маючи класичну фізичну основу, проте, логічно досить глибоко пов'язаний з тими ж поняттями «душі» і «духовності». Не маючи ніяких інших зухвалих думок, можна

констатувати, що єдиним фактором, що об'єктивно є результатом глибокого матеріалістичного світогляду, є фактор пізнання і усвідомлення чисто природних процесів, що не мають і не допускають ніякої містики. Звичайно, сучасний рівень знань поки що не дозволяє пояснити деякі з явищ або результати експериментів, але вже всім відомо, що науці сьогодення вже тісно в рамках пізнаного матеріалістичного світогляду старої парадигми.

Тож, чи вірно буде розуміння, що наші багатства примножуються завдяки тільки людським м'язам? Ні! Ми намагаємося з'ясувати тільки субстанцію «вартості» наших фізичних зусиль. Виходячи з наших міркувань, можна усвідомити, що «вартість» — це енергія, яку випромінює людина під час ініціативної економічної діяльності. Так! Те ж саме відбувається і у процесах будь-якої діяльності. Але відомо також, що і різної потужності. То яка ж вона, ця сама енергія? Звідки вона з'являється — тільки з наших фізичних зусиль, чи її джерела у чомусь іншому?

Питання надзвичайно складне. Але найбільша складність полягає у тому, що всі суспільні процеси, їх сутність і природна енергетика приховані від наших очей грошовими знаками. Не має значення якими — гривнею чи доларом, чи євро, чи ще якимись. І що загальна криза світового співтовариства породжена саме діяльністю людей в ім'я «єдиного для всіх Бога» — грошей. Ця криза — безпосередній наслідок тріумфу матеріалістичного господарсько-технічного мислення, в основі якого — ті ж «гроші» і самовпевненість самодостатнього людського розуму. Сьогодні головною парадигмою сучасної цивілізації є примат економічного початку, в основі якого — ті ж самі «гроші».

Найтрагічнішим є те, що ця парадигма однакова як на Заході, так і на Сході. І там і тут ставиться задача за допомогою технічного розвитку максимальним образом задовольнити економічні потреби визначеної, більшої або меншої, частини громадян власних країн. І навіть у суперечці між соціалізмом і капіталізмом, мова йшла тільки про способи здійснення цієї задачі.

На Заході перемогу одержав економічний позитивізм з егоїстичними вузько національними інтересами, що має тенденцію до перевтілення, за думкою німецького філософа Хесле, в економічний націонал-соціалізм. Причому, визнання західної моделі ринкового господарства як домінанти не виводить те чи інше суспільство з безвиході економічної

парадигми. І, якщо ринкові відносини вважати центральною сферою загальної культури і сприймати це не тільки економічно, але і як зміну духовності — а це проглядається у всіх високорозвинених країнах, де головним Богом є гроші,— то проблеми нашого суспільства будуть тільки збільшуватися.

Доречи, і державне регулювання виробничих відносин здатне лише почасти корегувати, а не змінювати в корені стихійну суть самодостатньої ринкової системи як механізму координації соціально-економічних відносин суспільної формації.

Взагалі, якщо дотримуватися канонів класичної теорії, то «виробничі сили — це система суб'єктивних (людина) і матеріальних (засоби виробництва) елементів, що відтворюють активне відношення людей до природи, яке полягає у матеріальному і духовному освоєнні і розвитку її багатств (цінностей), в процесі чого відтворюються умови існування людини та виконується процес її розвитку».

Але ж, початок ХХІ століття віддзеркалив нові соціально-гуманітарні трансформації, які вимагають нових підходів щодо визначення змісту і якості виробничих сил, які не тільки б окреслювали, але й обумовлювали б пріоритетні параметри глобального соціально-екологічного і духовного порядку сучасного світу та визначали б ті технологічні зрушення, що формували б підґрунтя подальшого економічного розвитку. Не має сумнівів, що ключова роль технологічного базису в процесі економічного зростання більшості країн світу є їх державним пріоритетом структурних зрушень в економіці. В той же час, сфера впливу наукоємних технологій обмежується не тільки системою економічних відносин, але й такими соціально-суспільними важелями як ВВП, об'єм промислового виробництва, зайнятість населення (величина безробіття), продуктивність праці та надійність і довговічність технологічного обладнання, а також змістом суспільної формації, яка, в свою чергу, формується і існує під впливом саме технологічних новацій.

Не має сумнівів, що саме технологічна база суспільства визначає темпи економічного зростання більшості країн світу — як тих, що вважаються провідними, більш розвиненими, так і тих, що тільки на початку великих зрушень. Саме у сьогоденні, за такого підходу, з'явилася нова концепція, яка дістала назву «технологічного способу виробництва» як динамічної системи технологічних відносин. Вважається, що виробничі відносини у сьогоденні, завдяки оптимізації внутрішніх виробничих процесів, трансформувалися у систему технологічних відносин, за яких

характер внутрішнього їх змісту визначається характером операції чи переходу у технологічному процесі. Саме завдяки послідовним змінам у технологічному способі виробництва, визначається характер технологічного розвитку, їх впливу на структурні зрушення в економіці взагалі, завдяки чому одна система технологічних відносин на основі діалектики внутрішніх процесів переходить в іншу. Відбувається природна трансформація всієї соціально-суспільної формації.

Ключова роль технологічного фактору в процесі економічного зростання більшості країн світу сучасності матеріалізується через систему державних технологічних пріоритетів, які формують і поновлюють технологічну базу суспільства та трансформують систему технологічних відносин, що, в свою чергу, визначають характер та стратегію соціально-економічного зростання суспільства тої чи іншої формації.

Визначаючи багатовекторність науково-дослідних і проектних розробок у сфері поновлення технологічної бази, слід відзначити, що найменш дослідженими залишаються питання їх економічної суті, визначення їх цінності та інтелектуальної власності як елементу національного багатства країни, як характеру технологічних відносин і у сфері виробничих сил, і у сфері виробничих відносин.

Виробничі відносини сьогодення — це сукупність технологічних, технічних та економічних відносин між членами суспільної формації, що формуються в процесі виробництва, в залежності від його характеру і рівня та відносин власності, обумовлюючи технологічну базу та соціально-економічну структуру суспільства. Це відносини, які слід розглядати не тільки як взаємодії між людьми, що являються головним ланцюгом, точніше, механізмом, відносин у соціально-економічній системі, але й як відповідні взаємодії між суспільною формацією і Природою. Матеріалізація цих взаємодій формує нову концепцію технологічної бази суспільства, її виробничі сили, та надає динамічності розвитку інтелектуального потенціалу, що, в свою чергу, визначає характер технологічної основи виробництва шляхом послідовної реалізації знань та зміни виробничих відносин. В результаті чого, саме зміни в технологічній базі суспільства мотивують зміни в соціально-економічній системі тої чи іншої суспільної формації, що базується на підґрунті технологічного способу виробництва як динамічної системи технологічних відносин.

Таким чином, ми отримуємо можливості проектування концепції регулюючих параметрів розвитку моделей соціально-

політичних і соціально-економічних систем, що можуть в одночасі врахувати виробничий потенціал суспільства і виробничі відносини людей, технологічну базу і соціально-політичні та соціально-економічні підґрунтя, екологічні суб'єктивні і суб'єктні фактори розбудови соціально-суспільної формації, невід'ємною часткою якого являється моральний та духовний імператив. При цьому поступальний розвиток соціо-суспільної формації тої чи іншої цивілізації є основною соціально-економічною закономірністю соціо-культурної динаміки розвитку. Це говорить про те, що такий вид складних саморозвиваючих систем не можна розглядати з відривом від інших, навіть, на перший погляд, малозначущих факторів, зовнішнього впливу чи індивідуальних підходів.

Науково-технічна революція сучасності пропонує шлях до громадянського природного суспільства та суспільного виробництва у технологічному відношенні незрівнянно більш складному, ніж минуле чи, навіть, сучасне у найбільш розвинених країнах. Непомірно зростають вимоги до професійної компетентності і соціальної відповідальності не тільки тих, хто працює в тій чи іншій сфері виробництва, обслуговування, соціо-культурної, освітньої чи охорони здоров'я, але всіх до одного членів суспільства, навіть дітей і немовлят, як складових загального інтелектуального і соціокультурного потенціалу суспільної формації. А обмін виробничою, соціальною і економічною інформацією, виходячи з сукупності технологічної бази, стає все більш глибоким, значущим та багатограним. Щоб успішно функціонувати, така складна соціально-економічна саморозвиваюча суспільна система має потребу в універсальному багатогранно підготовленому робітникові чи службовці, володіючому знаннями у своїй професії та науковим світопізнанням.

Намагання людини пізнати та зрозуміти закони, за якими регулюється її життя, ніколи не зупинялися. Але, все ж таки, «істина» знаходилася за маревом, що покривало таємницею вищі наміри від усвідомлення матеріального людиною. Тож, усвідомити «істину» здатні лише ті, що мають здібності керувати своєю свідомістю та пізнавати свій внутрішній світ, а не блукати у зовнішньому.

У неусвідомленні матеріальних відчуттів людини і знаходиться «ключ» до розкриття закуліси істини. То хіба можна сумніватися у тому, що той, хто говорить, нічого не зрозумів від пізаного, а той, хто щось пізнав, не говорить. Пізнане і усвідомлене ще не сформульоване, бо воно не має ще наукового

обґрунтування, не матеріалізоване в планах, що наповнюють сенсом всі матеріальні слова і символи.

Але символи — це лише «ключ» до завіси, за якою знаходиться істина. Як правило, завіса так і залишається невідкритою, тому що все, що знаходиться поза нею, залишається непоміченим.

Тож, якщо ми спроможні усвідомити, що усі «ключі», усі матеріальні символи — це лише проява, уявлення, це лише додаток до великого «першого і фундаментального закону» природи і істини, ми зуміємо відтворити уяву, яка дозволить нам проникнути за завісу.

Автентичний учень прочитає і між рядками і оволодіє мудрістю. Тому, у кому живе світло, відповість мудрість, що занотована в словах і скрижалях.

А слова і скрижалі нетлінні, незнищенні, бо вони наділені високоенергетичною субстанцією стійкості до будь-яких природних впливів матеріального світу. Іншими словами, їх «атомна структура» зафіксована і не підвласна ніяким змінам. У цьому відношенні, вони порушують матеріальний «закон іонізації». Але вони відповідають тональності хвиль мозку, виокремлюючи відповідну ментальну вібрацію у читача, здатного логічно мислити, матеріалізуючи, таким чином, закодовану інформацію. Системність інформації у словах і скрижалях, як мудрість у вигляді опанованої інформації, вміщує у собі, як основу, надбання минулих цивілізацій.

Мудрість же як масив опанованої інформації про стан минулого примножується у читача, який читає з відкритими очима і світлим серцем, у сотні разів. Читайте — вірте чи не вірте, але читайте. І вібрації вашого мозку відлунням пройдуть у вашій душі. У цьому суть і сутність Вселенської Гармонії.

На підґрунті власного досвіду, ми розуміємо, що красиві слова не нагодують, красивими словами «ситий не буде» і здивувати когось красивими словами майже неможливо.

То що ж ми маємо: живемо як живемо, як усі навкруги. Тобто, живемо «за течією», з надією, що нам поталанить більше. А якщо ні — то така вже наша доля. І при цьому кожен вважає себе розсудливою людиною із здоровим розумом.

Але вважатись на те, що все обумовиться саме по собі, є не гідним людини із здоровим глуздом. Тож, треба здобувати здоровий глузд як рівень, який обособлює в собі цілий набір компетенцій, що мотивують здатність людини працювати успішно в різних умовах повсякденного життя, забезпечуючи собі свободу вибору рівня і якості життя.

Отже, щоб жити красиво, слід учитися не красиво говорити, а набувати цілого ряду компетенцій як мотивованих здібностей до виконань цілої низки відповідних видів діяльності. Тільки відповідна праця відтворює красиве і якісне життя. Тож, давайте, будемо вчитися жити красиво.

Сьогодення визнає, що інноваційна діяльність у галузі удосконалення технологічної бази для складних саморозвиваючих соціально-економічних систем є одним із стратегічних факторів розвитку, основним чинником стратегії як держави в цілому, так і окремих підприємств різного підпорядкування і форм власності. В основі занепаду і зростання національної економіки лежать не економічні показники і соціальні фактори — вони є похідними, — а техніко-технологічний потенціал виробничих сил. Ось чому головним фактором функціонування складних соціально-економічних саморозвиваючих систем є не статична конкуренція поміж суб'єктами виробництва чи країнами, а потенціал виробничих відносин через конкуренцію з боку нових виробів чи послуг, що базуються на нових технологіях як результату творчого використання сукупного потенціалу суспільства, галузі, підприємства, фірми. Саме інноваційна діяльність через удосконалення, виготовлення, впровадження та використання прогресивного обладнання на підприємствах створює необхідні умови процесам пошуку та розробки новітніх технологій, що, в свою чергу, трансформує виробничі відносини через системи організації виробництва та удосконалені методи управління ним. Таким чином, процеси безперервного та прискореного техніко-технологічного та організаційного оновлення суспільного виробництва через трансформацію виробничих сил є незворотніми та мобілізуючими весь інтелектуальний потенціал у відтворенні виробничих відносин.

При цьому слід зазначити, що фізичне спрацювання технічних засобів виробництва відступає на задній план, у порівнянні з моральним старінням втілених в нього знань. На протязі декількох років використання, а іноді уже під час будівництва чи створення підприємства, що має випускати це обладнання, старіють і техніка і технології. Процес охоплює не тільки уречевлені в технологічному обладнанні, у виробничих силах загалом, а й живі знання, носієм яких є творча ініціативна діяльність кожної людини, що не може не позначатися і на виробничих відносинах.

В безперервний цикл оновлення предметно-речових та суб'єктно-особових виробничих сил науково-технічна революція

на кожному із своїх переходів трансформує і виробничі відносини. У сьогодення ж вона внесла безпрецедентну інверсію: уперше в історії соціально-економічного розвитку темпи зміни поколінь техніки (виробничі сили) стали стрімко випереджати темпи зміни поколінь працюючих (виробничі відносини), що не може не викликати диспропорції оновлення та розвитку. Тепер вже на протязі життя одного покоління людей, впродовж активної їх трудової діяльності, у передових галузях суспільного виробництва відбувається зміна декількох поколінь техніки, яка суттєво впливає на трансформацію виробничих сил. І цей процес змінює соціально-економічну сутність суспільства, трансформуючи, в свою чергу, і виробничі відносини. Опосередковані і, тим більш, віддалені у часі соціосупільні наслідки науково-технологічного розвитку не те, що широкою громадськістю, але й державними інституціями та більшістю науковців, у повній мірі, не усвідомлені. Між тим, проблеми суспільно-економічного реформування, як у нас в державі, так і за кордоном, потребують нагального усвідомлення та наукового пошуку. Результати наукових досліджень за останні 5-6 років підтверджують, що, не розібравшись в питаннях теорії, не внісши прозорості в поняття економіки, технологічної організації виробництва та управління ним, неможливо розв'язати питання практики удосконалення взаємодії виробничих сил і виробничих відносин.

Розглядаючи історико-графічні цикли розвитку суспільства людей, не можливо не помітити, що так, як промислова революція не породила первопочаткові уречевлені засоби виробництва «з нічого» (за умови відсутності зразків), так і науково-технічна революція не створила виробничу силу знань на пустім місці. Але ж, обидві ці, технологічні за своєю суттю, революції послідовно, крок за кроком трансформували існуючі, як і попередньо необхідні умови виробництва в його відносно самостійні і визначальні фактори: перша перевтілила ручні інструменти в машини, а первинне ремесло в промислову індустрію; друга, разом з емпіричним знанням і збагаченим досвідом, трансформувала в індивідуальну творчу економічну діяльність системне використання потенціалу інтелекту, без якого практично не можливо ідентифікувати виробничі сили і виробничі відносини. Головним же наслідком цих двох революцій являється те, що вони не тільки передбачили можливості, але й підготували підґрунтя для третього переходу — до інтелектуальної революції, сутність якої полягає в використанні першооснови суспільного розвитку — сукупного

інтелектуального потенціалу. Такий підхід формує базис нового напрямку філософської думки — філософію соціально-економічних відносин в умовах нестабільності і непередбачуваності динаміки суспільного розвитку. Якщо найбільш опосередковано давати оцінку досягненням у цьому напрямку, то слід розглядати цей підхід з позицій теорії складних саморозвиваючих соціально-економічних систем. Для таких систем притаманним є поняття стану, коли система, її стан обґрунтовується у визначений термін часу й обумовленому просторі. Динаміка таких систем проявляється у зміні її стану внаслідок впливу зовнішнього середовища та властивостей внутрішнього стану у визначений термін. А основними засобами виробництва являються не трудові, матеріальні і фінансові ресурси, а інтелектуальний потенціал людей, їх мозок, який визнано дивовижним, непередбачуваним і неосяжним механізмом суспільного розвитку.

Принципово важливі відмінні властивості функціональних процесів самоорганізуючих систем полягають у тому, що, на тлі одноманітного збільшення чи зменшення параметрів системи, можливі раптові неочікувані зміни її стану. Система зазнає впливу процесів біфуркації, а це вже притаманне катастрофі, що обумовлено нелінійними зв'язками між елементами і процесами.

Звичайно, для відкритих систем з нелінійними зворотними зв'язками подібний, по суті, катастрофічний стан, як правило, значно складніший, ніж звичайний процес біфуркації з дійсно катастрофічними наслідками. Опісля проходження стану біфуркації, подальша еволюція системи перестає бути однозначною: вона функціонує по одному із значно відмінному альтернативному сценарію. Поведінка такої системи після проходження кордону катастрофи стає парадоксальною, немов би роздвоєною. Причому, в діяльності цих напрямків фундаментальну роль починають набувати випадковості, другосортні фактори, з енергією, подвоєною керуючою інституцією, її людським потенціалом інтелекту. Саме в такому стані знаходиться наша держава, як велика саморозвиваюча соціально-суспільна система, де головну роль відіграють другорядні впливові політичні процеси — партій і окремих політиків. І нічого «гріха потайки тримати», вони сьогодні відіграють головну роль і справляють вирішальний вплив на перехід системи на той чи інший еволюційний, як правило, підроблений, фальшивий сценарій. І відбувається це тільки тому, що в царині критичної точки цим другорядним, надуманим

процесам ніщо і ніхто не заважає, а соціально-економічна, політична, культурна система втратила стійкість, вийшла із режиму самоуправління.

У повсякденному житті люди все частіш і частіш зіштовхуються з ситуаціями, які потребують від нас все нового рівня пізнання можливого та усвідомлення необхідного для прийняття кваліфікованих, оптимально ефективних управлінських рішень, від яких залежить гідний вихід із тої чи іншої ситуації. Досвід пізнання можливого та рівень усвідомлення необхідного неможливо визначити кількісними показниками — це більш біоенергоінформаційна субстанція, яка нас огортає, нами керує, нас удосконалює, заставляє жити в любих умовах, доки функціонує програмний комплекс кожного із нас — мозок.

Вивчаючи досвід минулих століть, ми усвідомлено розуміємо, що благополуччє існування кожної країни, її розвиток, а також розвиток тої чи іншої соціально-суспільної формації історично формувався на рівні використання природних, трудових і матеріальних ресурсів у сукупному інтелектуальному потенціалі цих країн. Прогнозуючи майбутнє, ми все частіше переконуємось, що ці ресурси з кожним кроком вперед втрачають своє значення.

Зростає лише сукупний інтелектуальний потенціал суспільства, плюс рівень сукупних знань соціально-суспільної формації. У сьогоденні не тільки високорозвинені країни, але й ті, що намагаються ними стати, все більш і більш конкурують не якістю товарної продукції, яка теж має достойне значення, а рівнем сукупних знань суспільства. І саме це стає новим «полем суперечки» як для країн, так і для їх суб'єктів виробництва.

З боєм і жалем в душі, високоінтелектуальні вчені України намагаються осмислити те, що не піддається усвідомленню: маючи багатющі природні ресурси, золоті руки працюючих, найбагатші можливості великих інвестицій в розвиток — і бути державою «третього світу», і все це тільки через те, що державою керують низькоінтелектуальні безграмотні себелюби — люди, які ніяк не можуть усвідомити, що вирішальним фактором виживання, стабілізації і розвитку є першокласні виробничі сили на основі новітніх технологій та високо впорядковані виробничі відносини на основі інтелектуального потенціалу і духовності — це наші творчі люди та їх рівень знань.

Для України все залежить лише від уміння направляти в необхідне річище роботу умів — того самого дивовижного і неосяжного механізму, який може швидко і надійно розробляти

та запускати у виробництво нові і нові першокласні моделі і виробничих сил, і виробничих відносин, які здатні забезпечити не рух, а стрімкий політ у майбутнє.

Розробляючи на цій підставі соціосинергетичні моделі, у повній відповідності матеріалістичному розумінні історії, ми, водночас, отримуємо можливість враховувати достатньо повну сукупність факторів, роль кожного з яких на тім чи іншим відрізку історичного буття може бути різною, в залежності від конкретних умов. Але в повній сукупності стратегічного бачення вони дозволяють проектувати динамічні моделі соціокультурного і економічного розвитку. Відтворюючи складний синтез процесів, ми отримуємо можливість реалізації саморозвитку соціально-суспільної системи у повній відповідності філософії розвитку С.Н. Булгакова, згідно з його «Философией хозяйства»: «...зробити справжнім центром еволюційних моделей безпосередньо саму людину, з її творчою самобутньою індивідуальністю».

Отже, потрібна методологія, яка дозволяла б програмувати найбільш ефективні сценарії соціокультурного розвитку, головним критерієм оцінки яких був би інтелектуальний потенціал. Бо уже сьогодні у високорозвинутих країнах сукупний інтелект суспільства складає основну частку національного валового продукту та виступає в ролі головної складової виробничих сил і виробничих відносин. І саме через це проблема створення умов і конкретних механізмів оперативного перевтілення сукупного інтелектуального механізму в інтелектуальний капітал як фундаментальної основи розвитку суспільства є надзвичайно актуального, пріоритетного значення державною інноваційною соціосупільною задачею. Причому, мається на думці не створення якоїсь інституції управління, а національна ідея всезагальної інноваційності, як «образ думки», який стосується кожного і усіх, інноваційність всього і скрізь на основі уявлення, натхнення, неповторності, творчої ініціативи, інноваційність на основі сукупного інтелектуального потенціалу як технологічної бази зростання та відтворення самого сукупного інтелектуального потенціалу суспільства, його виробничих сил, як технологічної бази виробничих відносин на основі духовності та толерантності. Це означає, що інноваційність повинна бути у більшості аспектів діяльності і не тільки кожного індивідуума, а і всього підприємства, організації, фірми.

Тож, якщо ми маємо намір зрівнятися з високорозвиненими країнами у їх розвитку і обійти їх, ми повинні переглянути своє відношення і до організації виробничих сил, і до управління виробничими відносинами, і до координації темпів

зростання і розвитку. Для цього нам необхідна інноваційність на всіх рівнях, слід переглянути усі аспекти нашої діяльності: нашу місію, нашу стратегію, темпи використання, як запозиченого, так і накопиченого власного досвіду, шляхи найбільш раціональної і ефективної роботи. Змістом усього цього є переосмислення того, що і як ми робимо, моделювання нових підходів до нашого життя, створення умов конкурентних переваг, як у виробничих силах, так, ще більше, у виробничих відносинах. Тим більше, що досвід у цьому напрямку у нас є власний.

Необхідно відмітити, що революційні перевтілення соціально-суспільних систем в період їх розвитку виникають періодично на протязі тисячоліть: і коли появлялись електрострум та двигун внутрішнього згорання, і коли появлялись телеграф, радіо, телефон та телевізор, і коли з'явилися оргтехніка, комп'ютер та інформаційні технології, і в періоди розвитку ринкових відносин і т.п. І кожен раз суспільство піддавалось серйозним змінам в організації виробничих сил та в системах оперативного управління виробничими відносинами. Причому, організаційна структура виробничих сил завжди розглядалася у якості пасивної статистичної характеристики внутрішнього наповнення системи організації суспільства, що формувалася в період століть його розвитку. При цьому процеси реструктуризації пов'язувались з реформуванням технологічної бази, впровадженням нових організаційних, інформаційних та управлінських технологій, що суттєво позначалося і на внутрішньому укладі суспільства, на його місці у зовнішньому середовищі, на його зв'язках із зовнішнім середовищем.

Ось тут треба відмітити, що будь-яка організація як соціально-суспільна система, а також організація як технологія, як процеси, має суттєво неоднорідну внутрішню структуру за складом суб'єктів і технологій їх діяльності. Ось чому, однією із основних умов існування, функціонування і розвитку будь-якої організації є наявність загальної цілі її суб'єктів та кожного індивіда цих суб'єктів. Причому, цілі поділяються на дві категорії: організаційні — формальні — і автономні — неформальні (непередбачувані і невизначені). Організаційні цілі саморозвиваючих систем чітко структуровані і проектуються на основі місії організації як суспільно-соціальної системи, яка, в свою чергу, трансформується в конкретні цілі суб'єктів системи. І, таким чином, формується розгалужена система цілей: від більш загальних і довгострокових цілей, на верхньому рівні, до більш конкретних і короткострокових — на нижньому.

А якщо на базі всієї сукупності цілей, як формальних, так і неформальних, спроектувати багатомірну модель, або поле цілей, де цілі будуть представлені у вигляді векторної форми, то однорідність, односпрямованість, чи неоднорідність, різноспрямованість, загальної картини може говорити про ступінь конфліктності структури організації.

Аналізуючи функціонуючі соціосистеми, доцільно зробити висновок, що, по-перше, існує поле цілей, на яке потрапляють і реалізуються, як організаційні, так і автономні цілі; по-друге, організаційні цілі піддаються формалізації і проектується у вигляді організаційної технології, а автономні цілі, як правило, є самодостатніми (непередбачуваними і невизначеними), і реалізація їх залежить тільки від інтелектуального рівня. Отже, у разі відсутності сильної системи підтримки формальних цілей системного управління, вільний простір поля цілей заповнюється автономними цілями. Що і відбулося в соціосистемі нашої держави.

Слід підкреслити, що, завдяки спрощеній організаційній структурі, коли ціллю є задоволення потреб більш низького рівня — особистих, а не суспільних, — автономні цілі легше реалізуються, скоріше впроваджуються, але менш ефективні і від них складніше позбавитися, а тому вони виводять організацію на хибний шлях, де система втрачає керованість.

Таким чином, за відсутності структурування саморозвиваючих складних соціосистем, маємо: по-перше, превалювання автономних цілей над організаційними, що перенацілює увагу з зовнішніх факторів на внутрішні взаємовідносини — система стає менш врівноваженою і менш здатною до реагування на зміни зовнішнього середовища, збільшується вірогідність прийняття не тільки неефективних, а й невірних рішень; по-друге, превалювання силових і переговорних відносин збільшує конфліктність, як окремих індивідів, так і суб'єктів управління, управлінських інституцій і, як наслідок, понижує саму ефективність системи.

По мірі розвитку виробничих сил і виробничих відносин, підвищення життєвого рівня, формування різноманітних потреб людей і переходу їх до внутрішніх ціннісних установок, саморозвиваючі системи мутували, змінювали усталені форми організації та удосконалювали свою внутрішню структуру. У цьому відношенні, слід підкреслити найхарактерніші фактори, що відображали внутрішній характер саморозвитку:

— провідну роль у такому творенні відіграють робітники інтелектуальної сфери, їх сукупний інтелектуальний потенціал;

від них у більшій мірі залежить успіх, ніж від власників виробничих сил; вони володіють значно більшою свободою, ніж традиційно найманий персонал; вони, як правило, віддають перевагу праці не на фірму, підприємство чи організацію, а разом з нею, працювати як колеги, а не підлеглі;

— виробнича діяльність суб'єктів соціосистеми перестає бути сукупністю технологічних операцій та окремих технологічних переходів, перевтілюючись в єдиний виробничий процес, в основі якого — інтелектуальний потенціал кожного і всіх; як результат, вирішальні позиції займають спеціалісти з високим інтелектуальним потенціалом, які володіють найбільш повною та адекватною інформацією щодо плину цього єдиного процесу;

— найважливішим елементом, що визначає єдність суспільства, організації, підприємства, фірми, стає не проста матеріальна залежність індивідів, а моральна єдність на основі духовності, яка забезпечується станом взаємної довіри.

Тож, з часом, суспільна формація, як і будь-яка складна соціально-економічна саморозвиваюча система, проходить через сутнісну трансформацію, що обумовлюється різким зростанням сукупного інтелектуального потенціалу в забезпеченні її діяльності, внаслідок чого традиційні фактори власності на засоби виробництва втрачають своє основополагаюче значення, віддаючи пріоритети інтелектуальному потенціалу. За такого підходу, належну оцінку слід надати реальному місцю в економіці розвинених країн високотехнологічним компаніям, для яких технологічний прогрес, завдяки пониженню вартості технологій, підірвав їх позиції. Це призвело до того, що все більше і більше висококваліфікованих спеціалістів знаходять можливість втілення своїх здібностей у невеликих фірмах, що відрізняються високою мірою свободи індивідуальної діяльності, альтернативне традиційному усвідомленню економічної ефективності. Все це приводить до широкого розповсюдження структур малого та середнього бізнесу, які можуть бути організовані з мінімальними інвестиціями і основним надбанням яких є інтелектуальний потенціал та природні здібності їх засновників. Розвиток малого та середнього бізнесу потребує не поєднання основних виробничих сил, а зміни моделі виробничих відносин на основі партнерства творчих індивідуальностей, цілі яких набувають більш неекономічного характеру, а самі вони стають не стільки елементами суспільства, скільки групи. Саме ці утворення організують індивідуальну творчу економічну діяльність не на основі директив чи наказів, не на основі рішень

більшості чи навіть консенсусів, а на підґрунті внутрішнього ініціативного погодження цілей та намірів індивідів. Уперше мотиви діяльності виявляються вище, ніж стимули. Це організація діяльності на основі єдності світогляду і духовності кожного, на основі використання інтелектуального потенціалу кожного і всіх у сукупності.

Озираючись назад, не має значення як глибоко, віртуально ми побачимо, що благополуччя тієї або іншої соціально-економічної формації історично будувалося на умілому використанні природних, фінансових і трудових ресурсів. Маючи намір заглянути вперед, можна, швидше за все, побачити, що ці чинники вже не так багато означають. Швидше за все, вони перестали бути рушійною силою — нині не можна добитися процвітання тільки за рахунок природних багатств або бути багатим, наростивши банківський капітал. Не можна бути процвітаючою країною і за рахунок збільшення щільності народонаселення. І цьому достатньо прикладів.

Так в чому ж суть знецінення історично підтверджуваних цінностей? Перш за все, чим були або є ці три кити, на яких розвивалася людська земна цивілізація?

Природні ресурси — це компоненти природи, що використовуються людиною. Принаймні, так визначає Великий енциклопедичний словник. Сьогодні справа така, що величезні природні ресурси, які залучаються до сучасної людської діяльності, досягли таких розмірів, що це не просто загострило проблеми їх раціонального використання, але і поставили людство на грань виживання в глобальному масштабі. Про це вже багато сказано, написано, але не знайдено шляхів порятунку або ухвалення кардинальних рішень.

Фінансові ресурси — це створені людиною ресурси у вигляді капіталу, грошових знаків, що використовуються для виробництва товарів і послуг і приносить дохід. На рівні промислових підприємств капітал, фінансові ресурси, — це вся сума матеріальних цінностей, речей, і грошових коштів, що використовуються у виробництві. У банківській сфері — це вартість, в грошовому виразі, що приносить додаткову вартість. Образно кажучи, фінансові ресурси в банківській системі — це гроші «в нікуди». Ось чому кризові явища сьогодення стосуються не суспільства, соціальної формації, а банківської системи, яка бачить своє спасіння тільки в пограбуванні інших.

Залишається третій «стовп» — трудові ресурси. На цьому виді ресурсів варто зупинитися детальніше. Трудові ресурси — це «поняття вітчизняної економічної науки, близьке по значенню

до економічно активного населення, що враховує працездатне населення, яке володіє необхідним фізичним розвитком, знаннями і практичним досвідом для роботи в народному господарстві».

Історія знає багато прикладів боротьби за те, щоб ми повірили, що всі три види ресурсів і всі багатства суспільства належать народу, і що робочі повинні володіти засобами виробництва. Сьогодні це визнано всіма і у всьому світі. Найімовірніше, що це було завжди. Завжди робочі володіли ними, просто ми, люди, не розуміли цього. Не розуміли, що не тільки і не стільки треба застосовувати мускульну силу, фізичну працю, щоб отримати додаткову вартість. У сучасних умовах, в компаніях і на фірмах розвинених країн від 70% до 85% всього, що робиться людьми, робиться з використанням своїх мізків, тобто, за допомогою їх інтелекту. Світова наукова еліта стверджує, що основним засобом став людський мозок.

Всім відома історична фраза Генрі Форда: «Дивно, але як тільки мені потрібна пара робочих рук, я отримую усього робочого на додачу». Звичайно, Генрі Форд був не правий, він отримував не фізичне тіло, а біоенергоінформаційну систему з дивовижним і незбагненим механізмом управління — людським мозком. Час показав, що ідеально влаштований і абсолютно індивідуальний людський мозок значно перевершує традиційні засоби виробництва — сировину, робочу, фізичну, силу і грошові накопичення. Бо завдяки цій сірій речовині, люди можуть бути винахідливими, вони можуть висувати нові ідеї, ставити нові цілі і розробляти шляхи їх досягнення, міняти правила виробничих і міжособових відносин. Люди можуть бути емоційними і розсудливими, а їх дії зваженими і ефективними. Сьогодні вирішальний чинник — сама людина, її знання і уміння, придбаний досвід і природні навички. І успіх бізнесу, ефективність підприємницької діяльності, результати людських відносин залежать від здібностей, знань і уміння направляти в потрібне русло безальтернативну роботу розумів. Ось чому і природні ресурси, і накопичений капітал, і фізична праця — робоча сила, в історичному визначенні, — втрачають свою значущість. Ось чому все частіше і частіше з вуст державних діячів високорозвинутих країн ми чуємо слова «про війну знань». Ось чому, так звані, і «сімка», і «вісімка» високорозвинутих країн останніми роками так багато уваги приділяє питанням формування єдиного освітнього і наукового простору, створення умов, сприяючих притоці високоінтелектуальних молодих людей і мізків. Курс спрямовано не

на перевагу в силі і техніці, а на перевагу в рівні сукупного інтелектуального потенціалу держави.

В даний час багато учених, філософів і соціологів говорять і пишуть про необхідність подальших корінних реформ і різного роду удосконалень у сфері освіти, виховання і підвищення загального соціально-культурного рівня, про невідповідність останніх вимогам природнього розвитку і надмірну технологізацію нашого життя. При цьому мальована багатьма дослідниками картина глобалізуючого миру, з надуманою, так званою, постіндустріалізацією, містить в собі необдуману копійований західний зразок, що свідомо відводить громадську думку від належного обліку реальних фактів непередбачуваної дійсності, що динамічно змінюється.

Утішно лише те, що, у міру того, як початок корінних реформ українського суспільства все більш йде в минуле, вони з сфер політичних дискусій і боротьби суспільних течій переміщуються в сферу наукового дослідження. Це вселяє надію отримати результати аналізу, як взаємозв'язків і взаємного впливу природних соціально-економічних процесів усередині нашого суспільства, так і непрогнозованих, в соціальному плані, впливів навколишнього середовища.

Із самого початку трансформація багатоукладної соціально-економічної системи суспільного облаштування нашого суспільства стратегічно мислилася як багатогранна мегакомплексна надзадача — подальше підвищення добробуту населення, поліпшення умов його матеріального і духовного життя, розвиток соціально-культурного потенціалу. Один до одного — завдання попередньої суспільної формації.

Рішення цих задач обумовлювалось, в першу чергу, двома групами чисто соціально-економічних проблем: з одного боку, різкою динамізацією, у напрямку соціалізації, зростання продуктивних сил, а з іншої — вдосконаленням господарського механізму у напрямку стабілізації економіки. Що стосується першого, то акцент був зроблений на проведення глибокої структурної перебудови промислового комплексу у напрямку конверсії військового виробництва. Проте, для проведення скільки-небудь осмисленої соціальної політики в умовах глобалізації світової економіки необхідно було забезпечити, як мінімум, 4% зростання національного доходу. А якщо врахувати, що можливостей зростання за рахунок залучення нових матеріальних, фінансових і людських ресурсів також практично не було, то і отримали те, що отримали, — повний розвал промислового комплексу, падіння агропромкомплексу

і, природньо, не зростання національного доходу, а його негативні характеристики.

Та все ж, принциповою особливістю кінця ХХ сторіччя стала зміна техніко-технологічного підходу в розвитку суспільства соціально-економічним. Мабуть вперше в офіційній риторичі, мова зайшла про активізацію людського чинника, підвищення життєвого рівня населення і його духовності як умов трансформації всієї системи суспільних відносин. Економістам, соціологам і політологам, навіть філософам, бо така постановка зачіпала ментальний рівень народу, треба було ретельніше розібратися з цими установками, наповнити їх конкретним змістом. І на практиці, саме дані проблеми, а зовсім не питання структурних перетворень народно-господарського комплексу встали в центрі економічних дискусій і економічної боротьби.

Були навіть концептуально обґрунтовані нові підходи:

- по-перше, необхідність додання динамізму розвитку продуктивних сил шляхом зосередження інвестиційних ресурсів в пріоритетних секторах економіки;

- по-друге, здійснення трансформації виробничих відносин, зміна суспільно-економічної структури соціальної системи;

- по-третє, необхідність гуманізації системи суспільних відносин, подолання однобокого технократичного підходу до рішення соціально-економічних задач;

- по-четверте, мотивація важливості підвищення добробуту і задоволення зростаючих потреб людей;

- по-п'яте, проведення курсу традиційних представлень трансформації економічної суті суспільної формації;

- по-шосте, загострення полеміки про сутність нетрудових доходів і ролі держави в їх елімінуванні;

- по-сьоме, необхідність використання товарно-грошових відносин як важливого стимулюючого важеля розвитку продуктивних сил.

Можна ще стільки ж привести концептуально обґрунтованих підходів, проте, всі вони носили вельми обережний характер і обов'язково супроводжувались обмовками про змінну природу, як вартісних механізмів, так і виробничих відносин, і неприпустимість сталих товарно-грошових відносин.

Чи було це сенсаційною стратегією? Звичайно, було. Бо і для зарубіжних державних діячів і політологів, і для вітчизняних економістів і соціологів такий поворот в системі суспільних відносин з'явився повною несподіванкою. Інша справа — як надалі розвивалися події і які принципи були узяті в основу цієї стратегії.

Як і сьогодні, так і 10—12 років тому, мовилося і про необхідність вдосконалення системи розподілу по праці, що проявилось в ранній, але поверхневій децентралізації розподільних механізмів, при одночасному різкому посиленні спроб державного втручання в «оцінку справедливості розподілу», і про сутність нетрудових доходів і ролі держави в їх елімінаванні, і про те, що відхилення від існуючих принципів розподілу і господарювання можуть породити і породжують такі негативні явища, як трудова і соціальна пасивність, дармоїдство, моральний нігілізм, приховані форми перерозподілу доходів і благ, при цьому неодмінно присутні посилання на необхідність використання товарно-грошових відносин як важливого стимулюючого важеля розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

І все ж таки, подібні розмови велися і ведуться вельми обережно і обов'язково супроводжуються підтекстом природності вартісних механізмів і неприпустимості при використанні товарно-грошових відносин пониження ролі планового початку.

Але суть проблеми — не в цьому. І навіть не в тому, що і в період економічної реформи 1965 року, і під час так званої «перебудови» 1985 року, і під час спроби виходу з кризової ситуації 1995 року базою для подальшого опрацювання теоретичних основ соціально-економічної трансформації суспільної формації була вибрана «теорія господарського механізму», яка була і до теперішнього часу представляє особливий розділ політекономії, що стала з часом одним з найдинамічнішим напрямом радянської економічної науки, яким керуються і маститі учені, і автори дисертаційних робіт, і, природно, державні інституції.

Суть проблеми — в тому, що для економістів, які вирости на хвилі широких і відвертих дискусій тих років, подальші роки не стали часом наукового відробітку аргументів і механізмів здійснення майбутніх господарських перетворень. Через це і сенсаційність схвалюваних рішень, і подальші спроби перетворень і реформування економічної системи не були науково підготовленими і кожного разу «захлиналися» в своїй безпорадності. А політизування суспільної формації, у тому числі і економічної науки, привело до того, що незабаром була знайдена ідеологічна ніша і всі питання трансформації економічної системи були віддані на відкуп ідеологізований ортодоксальній політекономії. Природно, це привело до загальної думки про необхідність «глибокого вдосконалення

господарського механізму». І стали розглядати останній як самостійний об'єкт дослідження, який можна аналізувати і реформувати, решта всіх проблем основ соціально-економічної трансформації суспільної формації залишилися поза увагою учених. Логіка такого концептуального підходу дає деяку свободу аналізу і ухваленню стратегічних рішень, але і накладає жорсткі і потенційно вельми небезпечні обмеження, які неминуче повинні позначатися в майбутньому.

Таким чином, хочемо ми цього чи ні, відбулося явне зрушення у напрямку посилення популістської складової при розробці і здійсненні економічної політики. І перш за все, у формуванні і функціонуванні інститутів влади і того ж механізму управління соціально-економічною складовою. Суспільно-громадська формація увійшла до стану, коли її вище керівництво, інститути державної влади не можуть ухвалювати оптимальні економічно ефективні рішення. Стало модним ухвалювати сенсаційні рішення, що йдуть явно в розріз з настроями громадської думки, що незабаром повинно було і вже позначається на характері і ефективності управління економікою. Суспільство увійшло до стану з нерегульованістю розділення властей. При високій політичній активності населення, що уважно стежить за подіями у владі, і умінні знаходити вихід з будь-яких ситуативних положень, уряд і інші інститути влади кожного разу виявляються заручниками популярності власних поточних, щоденних рішень, навіть якщо вони носять сенсаційний характер, не говорячи вже про сенсаційність їх декларацій і рішень стратегічного характеру.

Більш того, природнім чином трансформується і характер філософії популізму. Наприклад, рішення початку 90-х років XX сторіччя про демократизацію управління економікою були популістські сенсаційними, за своєю суттю. І природньо, руйнівними по своїх наслідках. Але політики, що приймали їх, були упевнені в економічній ефективності подібних заходів, в їх життєвій необхідності і виправданості. До речі, чого «гріха таїти», до такої думки відразу ж прилучилася і велика частина маститих учених економічної науки.

Проте, в другій половині 90-х років ситуація різко міняється. Настрої в суспільстві, розчарованому в своїх очікуваннях швидкого підйому добробуту, зумовили, природнім чином, курс на експансію соціальних програм. При цьому відмітимо, що це все — в умовах бюджетного дефіциту. Але це ж вперше наблизило керівництво держави і ведучих учених до розуміння небезпеки таких сенсаційних стратегій.

А ситуація трансформувалася таким чином: усвідомивши після перших років створення нового соціально-економічного середовища небезпеку дестабілізації економічної системи держави, владні інститути вирішили прийняти заходи щодо обмеження дефіциту бюджету, вибравши для цього стандартний шлях скорочення доходів на соціально-культурні заходи, аж до не виплат «заробітної плати». Це не зачіпало інтереси ніяких впливових груп, структур, індивідів.

Саме такий ситуативний розвиток привів учених-економістів до дуже суттєвого питання, що стало одною з домінант подальшої політики, що істотно зачіпає і соціальну сферу, — в явному вигляді було сформовано завдання про соціальну ціну реформ, що проводилися. З економічної публіцистики про необхідність реформування господарського механізму воно було переведено в площину суспільно-громадську на офіційному рівні. Більш того, з вуст учених чітко прозвучала теза про неминучість хворобливого характеру будь-якої економічної реформи. Було акцентовано увагу на необхідність вироблення ясної програми реформ і, перш за все, швидкого рішення проблеми бюджетного дефіциту, лібералізації економічних постулатів і формування на цій основі конкурентного середовища для вітчизняних товаровиробників.

Але, мабуть, найсенсаційнішою стратегією, що дозволяє в концентрованому вигляді охарактеризувати як політико-економічні процеси 90-х років XX сторіччя, так і базис, на основі якого трансформуються ці процеси в перше десятиліття XXI століття, є усвідомлення нових явищ: формування загального конфліктного середовища і опис причин наростання конфліктів. Цей феномен, який захопив кількісно і якісно всі верстви населення, проник у всі сфери суспільного життя і відвів розуми і політиків і учених далеко від головного шляху соціально-економічного розвитку, що пізнаватиметься не роки, а десятиліття. Бо нормальний природний розум його усвідомити не в змозі.

Все більш ясним стає, що різні соціальні угруповання, що далеко не зводяться до традиційного для офіційної соціології ділення на робочий клас, колгоспне селянство і трудову інтелігенцію, мають далеко не однакові уявлення про перспективи політичного і економічного облаштування знов сформованого соціуму. Проблема, зрозуміло, не зводиться лише до прагнення окремих регіонів стати самостійними, повноправними державними утвореннями (Кримська автономія, Галіція, Донбас) або, тим більше, до особистих політичних амбіцій (Януковича, Тимошенко

та ін.), хоча це властиво, повною мірою, і сьогоденню. Набагато суттєвішим моментом було і принципово різне розуміння ними перспектив економічних і політичних реформ, майбутнього суспільного облаштування, яке повинне прийти на зміну старому. Всі ці процеси стали зовнішньою формою прояву глибинного конфлікту в сфері перерозподілу влади в умовах природньої трансформації суспільної формації. З ліквідацією вертикалі влади, виникла ситуація інституційної невизначеності.

В результаті боротьби за владу дуже швидко мінялися вагові співвідношення важливості рішень, політичні чинники і аргументи зайняли домінуюче положення, тоді як міркування економічної доцільності відійшли на задній план. Економічні процеси стали заручниками політичних рішень, а економічна політика формується в результаті політичного протистояння. Сенсаційні стратегії набули віртуального характеру.

Так в чому ж суть і зміст сенсаційних стратегій?

Давайте, почнемо з того, що спробуємо визначити первинне і вторинне у виразі «сенсаційні стратегії». Що є «первинне»? Найприблизніше — це рушій, те, що примушує жити, рухатись, до чогось прагнути. Відтак, в нашому випадку, це стратегії. Що таке «стратегії»? Точного визначення поки що ніхто не дав, хоча підходів до цього багато. Давайте, дамо своє визначення: стратегії — це майбутнє. Цілком пристойно. Але майбутнє можливо передбачити лише віртуальне. І тільки!

У природі все влаштовано так, що або ви спостерігаєте, як щось відбувається, або визначаєте те, що відбувається. Так, у вас може при цьому виникнути спокуса розсортувати сприймане — пізнане — на деякі, на ваш погляд, вельми самостійні частини, поділити все на «чорне» і «біле». Але у природі все взаємозв'язано і взаємообумовлено. Еволюція не може мати рацію або не мати рації. Вона просто те, що вона є. Енергію природи можна використовувати для відтворення чогось, але тільки не її самої. Це людині не посильно. Енергія природи просто є! Мобільний зв'язок можна використовувати для переговорів і для ділового або іншого листування. Мобільний зв'язок просто є. А майбутнього не існує. Це лише наше віртуальне уявлення на основі усвідомлення нами пізнаного. Майбутнє — детерміноване у просторі та часі наше минуле. Воно не може бути хорошим або поганим. Воно може бути таким, яким ми його створимо!

Майбутнє, скоріше, складається із множини питань, на які все менше і менше стандартних відповідей. Єдина теорія не дає на них відповідей. Миром править різноманіття процесів.

І скоріше, питання, їх різноманіття, а не відповіді визначають майбутнє. Звідси висновок: на шляху в майбутнє не варто сподіватися на різноманіття розроблених технологій — вони — минуле. Все, що вони можуть нам дати — це відповіді на наші питання. Якщо ви здатні ставити своєчасні і потрібні питання, питання унікальні, і ставити такі питання швидше за інших — ваше майбутнє гарантоване. Але знайте, що через мить вам доведеться подумати про нове питання, в ім'я стабільності вашого майбутнього. А потім про наступне, бо природний життєвий цикл складається з пізнання можливого, усвідомлення пізнаного і наукового обґрунтування усвідомленого.

Майбутнє неможливо передбачити — його можна проектувати на основі усвідомлення пізнаного, його потрібно створювати! Майбутнє народжується через інновації — не оптимізацією, не вдосконаленням відомого і не за рахунок вивчення суспільного. Майбутнє створюється тотальною інноваційністю!

Що це таке? Це образ думок всіх і кожного, всього і скрізь. І цьому немає кінця. Це щільність сукупного інтелектуального потенціалу. Інновації — це не просто питання застосування чи зміни високих технологій, машин і процесів. Це сукупність процесів і аспектів діяльності підприємства, організації, регіону, країни в цілому. Це зміни інтелектуального потенціалу кадрового складу і сфери послуг.

Більш того, тотальна інноваційність — це і зміна уваги або неуваги до навколишнього середовища, до постачальників і споживачів вашої продукції або послуг. Відходу від моделі, в якій увага зосереджувалась на одному чи другому, і переходу до моделі, де увага фокусується на досягненні і того, і цього одночасно. Не йдеться про створення умов розумного балансу. Йдеться про пріоритети «крайності», нехтуючи «усередненими» рішеннями.

Нові ролі неминуче вимагають нових знань. Експансія діяльності приводить не тільки і не стільки до необхідності концентрувати всі зусилля на власній компетентності, скільки скорочує час, який є у вас для реалізації власного потенціалу або наданих переваг. У соціальному середовищі, яке функціонує в режимі реального часу, здатність працювати на випередження не має ціни. Якщо у вас є чітке розуміння, що саме складає вашу компетентність, треба діяти із швидкістю світла.

Працювати швидко — це, звичайно ж, не тільки фізичний показник. Це питання кращої організації роботи. У суспільстві, заснованому на знанні, мізки завжди отримують перемогу над м'язами. Бо, на думку вчених різних країн, в процесах суспільних відносин сукупний інтелектуальний потенціал

використовується від 5 до 15%. А зараз уявіть собі, що виробничий потенціал був би завантажений на ті ж 5 — 15%.

Швидше — це означає вище рівень знань, це означає еластичніше наш мозок, це означає, ви наділені людським розумом. Сьогодні конкурують тільки на основі знань. Але, на жаль, знання недовговічні. Якщо ви їх вчасно не використовуєте, вони стануть даремними. Таким чином, ви або швидкі, або забуті. У нових міжособових і суспільних відносинах, в соціально-економічному аспекті, обмежень за швидкістю немає. Швидкість — це все, це запорука успіху. Необхідність швидкого оновлення — це те, що застосовно до кожного, стосується всіх і кожного в будь-якій сфері діяльності.

Насильство — це спосіб привласнити особисту власність, закон — спосіб перетворити неупорядкований грабіж на контрольовану продуктивну роботу, право — спосіб поставити закон на службу суперечливим інтересам класу власників, гроші — спосіб придбати право, капітал — спосіб виробити гроші. Далі теорії немає, оскільки унікальність капіталу як виробничого відношення полягає в тому, що він є відношення, що самовідтворюється, є спосіб виробити самого себе.

Так навіщо щось шукати далі? Це питання і погубило нас — і не лише нас. А в нім-то і міститься прірва помилок.

Уміння організувати роботу на основі новітніх знань — це мистецтво досягнення видатних результатів з використанням сукупного інтелектуального потенціалу на основі потоку творчих ідей.

Які ж критерії спроможності нашої стратегії?

Перш за все, давайте, подивимось, де ми знаходимося. Україна знаходиться в ситуації активної запізнілої модернізації згори, політичним шляхом. Більш того, все виразніше виявляється порочний круг рецидивуючої модернізації як спроби зверху перерозподілити сфери впливу, перегляд актів приватизації державних об'єктів, переслідування не згідно з законом, а силою власті альтернативних дій і т.ін. Це все вимушує постійно знаходити деякий, майже недосяжний, оптимум необхідних темпів економічних і політичних реформ і прийнятної соціальної їх ціни, що може як мати, так і не мати очевидного людського сенсу, соціальних відтінків і історичного майбутнього. Тому це дуже важко зрозуміти, це не сприймається. Визначити зміст, спрямованість цього потоку в цілому практично неможливо.

У природних стабільних процесах інерційні періоди розвитку геометрично співпадають з лінією історичного процесу, що

відбувся, де вже не видно окремих відсічених гілок, що не «відбулися». Ці ж, штучно приведені до оптимуму реформи, йдуть наче «під кутом» до основної лінії, оскільки вони наповнені надмірними і хаотичними діями, різноспрямованими по відношенню до тенденції, що склалися.

Звідси, майбутнє як існуючі в суспільній свідомості соціальні цілі не просто суперечливо, але і розірвано, розрізнено, оскільки в суспільстві слабкіє інтеграція і воно не набирає необхідної критичної маси загальноприйнятих цінностей.

Існування, саме існування, великого достатньо кваліфікованого і недостатньо організованого для захисту своїх інтересів робочого класу і селянства є прикладом непередбачуваності нашого майбутнього, де або економічний розвиток України буде успішним — а для цього є у нас і достатні природні ресурси і трудові ресурси, і могутні інтелектуальний, науковий і технологічний потенціали, високий рівень індустріального розвитку — або подальше зволікання, через загальну боротьбу за владу, і, за ним, подальше зубожіння викличуть непередбачувану поведінку і тих, хто працює, і безробітних, результатом якого може бути тільки соціальний вибух або диктатура влади.

Ця непередбачуваність підсилюється масштабами національно-культурної неоднорідності соціальної формації, що ще більше ускладнює і без того слабку керованість соціумом, збільшенням економічних обмежень на розвиток промисловості, сільського господарства і підприємництва, відсутністю, до недавнього часу, збалансованого податкового кодексу, висмокченням ресурсів сільського господарства — трудового і виробничого потенціалів села, — зниженням до мінімуму і дискредитацією людського чинника. Особливості культури, система норм і цінностей нашого суспільства, його рівень духовності важко оцінити однозначно.

І все ж таки, не дивлячись на таку слабку привабливість стану, в якому ми знаходимося, чи є у нас якийсь шанс на його поліпшення? Так, є. Виходячи з результатів досліджень, в цілях виходу з процесу запізнілої модернізації, слід здійснити в найкоротший часовий відрізок ряд заходів соціально-економічного, політичного і організаційного характеру.

По-перше, мобілізація соціального потенціалу суспільства, тобто, сукупного інтелектуального потенціалу соціуму, енергії населення. Це може бути успішним тільки у випадку, якщо формуються і розвиваються мотиви соціально-економічної діяльності. У всьому світі вважається, що найбільш ефективною в даній ситуації є підприємницька мотивація. Соціальна форма цієї мотивації — приватний інтерес. Він заснований на не

жорстко пов'язаному з трудовими відносинами і умовами праці способі отримання доходу і на, найбільш сильній, накопичуваній перевазі — приватній власності на засоби виробництва.

Труднощі, що виникають при такому способі мобілізації соціального потенціалу, пов'язані, в першу чергу, з тим, що розвинена, тобто, ефективна і соціальне прийнятна, підприємницька мотивація формується зовсім не відразу. Більш того, її первинні форми бувають малоефективними через сильну залежність від іноземного капіталу та від місцевої державної бюрократії, орієнтації тільки на надприбуток, через схильність обертати грошові накопичення в нерухомість, майно, а не в капітал, або переводити і зберігати останній в зарубіжних банках, що інвестує розвиток інших держав, а не своєї власної. Наголошується переважання на перших етапах самокорисливих інтересів, підступності, насильства, розмивання норм суспільної поведінки, корупції, фаворитизму.

І все ж таки, зусилля мобілізації соціального потенціалу суспільства повинні бути спрямовані не на боротьбу з цими труднощами, не на викорінювання їх з свідомості соціуму, а на формування в цій свідомості як класичних ознак соціального підприємництва — раціональності відношення до світу цінностей і норм, правил поведінки, високого рівня домагань, готовність до ризику і повної відповідальності за свою долю, тобто, відмова від соціальної захищеності, — так і, найбільш яскраво виражені, сучасні ознаки — високої політичної і соціальної культури, економічної освіченості і професійної компетентності, правової свідомості і високого рівня знань.

По-друге, створення гнучкої і динамічної соціальної структури: формування і розширення середніх верств населення, середнього класу соціуму як постійного природнього джерела економічної активності, збільшення їх ролі в суспільстві — як у сфері економічної так і політичної.

Наголос тут необхідно ставити на створенні стійкого соціального консенсусу між різними соціальними групами, між працедавцями і працівниками, між державою і підприємцями, між державою і профспілками, між підприємцями, працедавцями, і профспілками, між приватним і державним та регіональними секторами економічної діяльності. Особливе значення може набувати при цьому використання культурних і національних традицій: сумлінності, працьовитості, відповідальності, образу мислення і дисципліни, що нам не позичати ні у кого.

Проте, для вирішення завдання соціального консенсусу вирішальну роль грає розвиток політичної культури, свого роду,

культури громадянськості, прояв якої важливий при активній участі мас у формуванні політичних і економічних рішень стратегічного плану. При цьому передбачається, що політична культура не тотожна політичній системі. Політична культура — це система сприйняття і пізнання індивідом соціально-політичного миру, своєрідна інформаційна база для локальних і стратегічних оцінок цього світу і визначення свого місця і ролі в соціально-політичних процесах, формування здібностей орієнтації і оцінки політичних рухів.

Саме розвиток культури громадянського суспільства на даному етапі є однією з основних мотивацій мобілізації соціального потенціалу.

По-третє, формування правової свідомості соціуму і законодавчої бази. Як показує зарубіжний і сучасний вітчизняний досвід, найскладніше і найважче формується саме правова свідомість. Політична активність виникає достатньо швидко. Потреба в економічній компетентності формується значно повільніше, оскільки, з одного боку, без неї якийсь час ще можна обійтися, з іншого боку, наш народ не звик рахувати — за нього все це виконувала держава. Тому раціональне відношення до своєї індивідуальної діяльності найчастіше порушується неконтрольованим прагненням до самоствердження, до перевищення самооцінки, насторожено-агресивним відношенням до найманої праці, до його організованої соціальної активності.

Правова свідомість громадян високорозвинутих держав базується на законодавчій базі, федеральних і відомчих актах. Правова свідомість вітчизняних підприємців часто будується за типом «подвійної моралі»: у якихось соціальних відносинах закон і «правила гри» дотримуються, в інших — як-то, в гонитві за прибутком, збагаченням — ні або не обов'язково. Така правова необов'язковість, звичайно ж, пов'язана з тінювим походженням їх ініціативної економічної діяльності. Природно, що такий зв'язок є соціальне небезпечним через активне використання методів лобіювання, корупції, економічного насильства і інших видів протиправної і соціально несхвалюваної поведінки, що залучає до своєї сфери всі великі маси людей. Крім того, «тінюві» вдачі, привчаючи до надприбутка, не дають підприємницькій мотивації стати по-справжньому економічно ефективною.

У будь-якій високорозвиненій державі створена законодавча база, яка не тільки захищає підприємницьку діяльність, але і сприяє використанню результатів НДДКР на користь всієї економіки, для чого формуються механізми їх реалізації в адміністративно-організаційному, інформаційному і технічному аспектах.

По-четверте, формування і активізація колективістської мотивації мобілізації соціального потенціалу суспільства, соціуму. Як правило, в основі цього завдання лежать цінності колективного інтересу і відповідальності, громадського обов'язку і соціальної рівності в процесах ініціативної творчої індивідуальної економічної діяльності.

Колективний інтерес може бути побудований на тій системі матеріальної і моральної винагороди, яка жорстко прив'язана до трудових зусиль колективу на основі цінності ініціативної індивідуальної економічної діяльності кожного і суспільної колективної власності, що складається з сукупності індивідуальної власності. Більшість західних соціологів і вітчизняних економістів вважають колективний інтерес, на відміну від приватного інтересу, менш природньою, але сильнішою формою економічної зацікавленості. Та все ж, багато хто концентрує увагу на пошуку тих форм суспільної власності, які могли б створювати справжню колективність, але з яскраво вираженою індивідуальністю, гарантованою правовою захищеністю. Йдеться про такий тип соціальних відносин, який формує колективний інтерес з яскраво вираженою індивідуалізацією як ефективним мотивом суспільної економічної діяльності.

Психологічні передумови для цього у нас мають глибоке соціальне коріння, і вони з покоління до покоління, з минулої соціальної формації до нової формації тільки міцніють. За роки нашої складної історії розвитку сформувався стійкий монолітний тип мотивації, який не укладається ні в класичну північно-американську схему, де мотивація «досягнення», заснована на індивідуалізмі, протиставляється мотивації «приналежності», ні в японський тип, де все ж таки превалюють індивідуальні акценти, оскільки для найбільш ефективних наших працівників характерні, скоріше, безпосередньо колективістські, ніж індивідуалістичні орієнтації.

По-п'яте, створення ефективного механізму управління природнім посиленням соціальної диференціації суспільства. Це відбувається, перш за все, за рахунок посилення стихійних процесів при розподілі і перерозподілі соціальних благ. І це ж пов'язано з неминучим, в умовах радикальних змін в економіці, відставанням соціальної інфраструктури, з необхідністю заморожування зарплати, зростанням інфляції і безробіття, що приводить до об'єктивної необхідності в серйозному скороченні соціальних програм.

Створюється ситуація посилення стихійної неконтрольованої диференціації, оскільки такий контроль може перешкодити

накопиченню капіталу, збільшенню вкладень в економічний розвиток, підвищенню економічної активності в цілому.

Само по собі, зростання нерівності розглядається як негативний, такий, що дестабілізує суспільство, чинник. Тому потрібні ефективні важелі дії не тільки на збільшення соціальної диференціації, але і на можливості її зниження, яке відбувається через багато процесів: структурних змін в економіці; науково-технічного розвитку, що відкриває нові економічні можливості; зростання рівня утворення населення, що полегшує вертикальну мобільність суспільства; активної перерозподільної політики.

Проте, цей процес не відбувається автоматично, просто усвідомив за економічним зростанням. Велике значення має соціальна політика держави, політичний чинник в цілому. І дуже важливим стає процес виникнення і посилення соціал-демократичних і соціалістичних партій і рухів як захисників інтересів найманої праці, високооплачуваного робочого класу, що, перш за все, формується.

По-шосте, створення механізму цілеспрямованого державного регулювання процесу зовнішньоекономічної взаємодії і його наслідків.

Посилення соціальної напруги відбувається через те, що суспільство переглядається «вибірково», тільки там, де це вигідно інвестуючій країні або фірмі, або міжнародній фінансовій організації. Тому міжгалузєва, міжрегіональна, міжшарова нерівність збільшується. Причому, держава-боржник, як правило, не має можливості успішно блокувати виникаючу через це соціальну нестабільність, компенсуючи нерівність. А міжнародні організації-кредитори або інвестори висувають як прямі вимоги відмову від державного регулювання доходів і цін.

Крім того, іноземний капітал може активно виступати з місцевими державними елітами проти місцевих підприємців, так само, як і з останніми — проти перших. І в тому і в іншому випадку важко досягти необхідного для стабілізації і мобілізації соціального потенціалу консенсусу в суспільстві, інтеграції його сил.

По-сьоме, створення ефективної системи оперативного управління процесами мобілізації соціального потенціалу, формування гнучкої соціальної структури і взаємодії, як із зовнішнім середовищем, так і з внутрішнім соціальним середовищем.

Якщо управління не справляється з нестабільністю, не знаходить компромісів для постійно змінних інтересів різних груп, що стикаються, не контролює ситуацію, воно виходить з під контролю, виникає соціальна криза, основні прояви якої —

недовіра до соціальних інститутів, держави. При тотальній кризі з-під контролю управління виходить вся соціально-економічна система і її структура.

Соціальна криза — це слідство, хоча, разом з тим, і причина некерованості соціальної системи, неефективності функціонування соціальних інститутів. У цих умовах насильство стає все більш поширеним засобом вирішення соціальних проблем, вирішення соціальних конфліктів, відстоювання групових і індивідуальних інтересів.

Виходячи з логіки і базової мотивації сьогодишньої української влади, тобто, владної команди, не дивлячись на її різноманітність і приналежність різним партіям і течіям, з їх мільярдним доларовим станом, вже сьогодні доводиться вирішувати три життєво- і глудоутворюючих питання:

- як легалізувати свої гігантські накопичення, що знаходяться в інших державах і інвестують чужий розвиток;

- як створити надійну систему, що дозволяє інвестувати власні засоби у власні або державні справи;

- як уникнути надмірної недружньої уваги правоохоронних органів своєї держави, США і Євросоюзу до гігантських накопичень, створених у той час, коли офіційна зарплата ніколи не перевищувала 50 тис. \$ на рік.

А якщо врахувати, що українська державність увійшла до нового етапу свого розвитку — юність позаду, починається непростий період зрілості — то від них буде потрібно якісно вищого рівня відповідальності, стратегічної далекоглядності і здатності сформулювати довгострокову доктрину розвитку. Доведеться узяти на себе повну відповідальність за реалізацію в найближчі 5—10 років деяких системоутворюючих політичних, економічних і соціальних програм — від легітимації об'єктів приватизації до промислової модернізації — з метою якісного зниження енергоємності виробництв і технологічного їх оновлення, що зажадає поставити загальнонаціональні інтереси над приватними.

Уміння організувати роботу на основі новітніх знань — це мистецтво досягнення видатних результатів з використанням сукупного інтелектуального потенціалу на основі потоку творчих ідей.

Основою стратегії стають тісні виробничі зв'язки і уміння оперативно, в розрахунковому часовому інтервалі, розкрити ініціативний творчий потенціал і спроектувати процедурно-технологічні процеси як максимального використання сукупного виробничого і трудового потенціалів, так і функціональних можливостей системи управління.

Це все вимушує постійно знаходити деякий, майже недосяжний, оптимум необхідних темпів економічних і політичних реформ і прийнятної соціальної їх ціни. Вони можуть як мати, так і не мати очевидного людського сенсу, соціальних відтінків і історичного майбутнього. Тому їх дуже важко зрозуміти, вони несприймані. Визначити вміст, спрямованість цього потоку в цілому практично неможливо.

Вони, як правило, відрізняються не лише і не стільки своїми внутрішніми властивостями, але і місцем в нерозчленованому історичному потоці. У природних стабільних процесах інерційні періоди розвитку геометричне збігаються з лінією історичного процесу, що відбувся, де вже не видно окремих відсічених гілок, що не відбулися. Ці ж, штучно приведені до оптимуму, операційні підходи йдуть наче «під кутом» до основної лінії, оскільки вони наповнені надлишковими і хаотичними діями, різноспрямованими по відношенню до тенденції, що складається.

Звідси, наше майбутнє як соціальні цілі, що існують в суспільній свідомості, не просто суперечливе і розірване, розрізнене, оскільки в суспільстві слабкіє інтеграція і воно не набирає необхідної критичної маси загальноприйнятих цінностей, але вимагає абсолютно нової формалізації.

Існування, саме існування, великого, досить кваліфікованого і недостатньо організованого для захисту своїх інтересів робочого класу і селянства є прикладом непередбачуваності нашого майбутнього, де економічний розвиток України буде або успішним — а для цього у нас є достатні і природні, і трудові ресурси, і потужні інтелектуальний, науковий і технологічний потенціали, високий рівень індустріального розвитку більшості регіонів, — або подальше зволікання, через загальну боротьбу за владу, і крокуюче за ним подальше зuboжіння викличуть також непередбачувану поведінку тих, хто працює, та безробітних, результату чого може бути лише соціальний вибух або диктатура влади.

Ця непередбачуваність «підкріплюється» масштабами національно-культурної неоднорідності соціальної формації, що ще більше ускладнює і без того слабку керованість соціумом, а також збільшенням економічних обмежень на розвиток промисловості, сільського господарства і підприємництва, відсутністю збалансованого податкового кодексу, «висмоктаністю» ресурсів сільського господарства — трудового і виробничого потенціалів села, — зниженням до мінімуму і дискредитацією людського чинника. Особливості культури, система норм і цінностей нашого суспільства, його рівень духовності важко оцінити однозначно.

Та все ж, не дивлячись на настільки слабку привабливість стану, в якому ми знаходимося, чи є у нас якийсь шанс на його поліпшення? — Так, є! Виходячи з результатів досліджень, в цілях виходу з процесу модернізації, що запізнюється, слід здійснити в найкоротший часовий відрізок ряд заходів соціально-економічного, політичного і організаційного характеру. Основні з них, на наш погляд, наступні:

— по-перше, мобілізація соціального потенціалу суспільства. Тобто, сукупного інтелектуального потенціалу соціуму, енергії населення. Це може бути успішним лише в разі, якщо формуються і розвиваються мотиви соціально-економічної діяльності. У всьому світі вважається, що найбільш ефективною в даній ситуації є підприємницька мотивація. Соціальна форма цієї мотивації — приватний інтерес. Він заснований на не жорстко пов'язаному з трудовими стосунками і умовами праці способі здобуття доходу і на найбільш сильній «нагромаджуваний перевазі» — приватній власності на засоби виробництва.

Труднощі, що виникають при такому способі мобілізації соціального потенціалу, пов'язані, в першу чергу, з тим, що розвинена, тобто, ефективна і соціальне прийнятна, підприємницька мотивація формується зовсім не відразу. Більш того, її первинні форми бувають малоефективними, з погляду сильної залежності від іноземного капіталу і від місцевої державної бюрократії, орієнтації лише на надприбуток, схильності обертати грошові накопичення в нерухомість, майно, а не в капітал, або переводити і зберігати останній в зарубіжних банках, що інвестує розвиток інших держав, а не своєї власної. Наголошується переважання, на перших етапах, самокорисливих інтересів, підступності, насильства, розмивання норм суспільної поведінки, корупції, фаворизму.

Та все ж, зусилля мобілізації соціального потенціалу суспільства мають бути направлені не на боротьбу з цими труднощами, не на викорінювання їх із свідомості соціуму, а на формування в цій свідомості як класичних ознак соціального підприємництва — раціональності відношення до світу цінностей і норм, правил поведінки, високого рівня домагань, готовності до ризику і повної відповідальності за свою долю, тобто, відмови від соціальної захищеності, — так і найбільш яскраво виражених сучасних ознак — високої політичної і соціальної культури, економічної освіченості і професійної компетентності, правової свідомості і високого рівня знань;

— по-друге, створення гнучкої і динамічної соціальної структури: формування і розширення середніх верств населення,

середнього класу соціуму як постійного природного джерела економічної активності, збільшення їх ролі в суспільстві як у сфері економічної, так і політичної.

Акцент тут необхідно робити на створення стійкого соціального консенсусу між різними соціальними групами, між працевдавцями і працівниками, між державою і підприємцями, між державою і профспілками, між підприємцями, працевдавцями, і профспілками, між приватним і державним, регіональним секторами економічної діяльності, між промисловістю і сільським господарством. Особливе значення може набувати при цьому використання культурних і національних традицій: сумлінності, працьовитості, відповідальності, образу мислення і дисципліни, — що нам не позичати ні у народу Японії, ні Німеччині, нікого либонь іншого.

Проте у вирішенні завдань соціального консенсусу головну роль грає розвиток політичної культури, свого роду, культури громадянськості, прояв якої важливий при активній участі мас у формуванні політичних і економічних вирішень стратегічного плану. При цьому передбачається, що політична культура не тотожна політичній системі. Бо політична культура — це система сприйняття і пізнання індивідом соціально-політичного світу, своєрідна інформаційна база для локальних і стратегічних оцінок цього світу і визначення свого місця і ролі в соціально-політичних процесах, формування здібностей орієнтації і оцінки політичних рухів.

Саме розвиток культури громадянськості на даному етапі є однією з основних мотивацій мобілізації соціального потенціалу;

— по-третє, формування правової свідомості соціуму і законодавчої бази. Як показує зарубіжний і сучасний вітчизняний досвід, найскладніше і найважче формується саме правова свідомість. Політична активність виникає досить швидко. Потреба в економічній компетентності формується значно повільніше, оскільки, з одного боку, без неї деякий час ще можна обійтися, а з іншого — наш народ не звик рахувати — за нього все це виконувала держава. Тому раціональне відношення до своєї індивідуальної діяльності, найчастіше, порушується неконтрольованим прагненням до самоствердження, до перевищення самооцінки, насторожено-агресивним відношенням до найманої праці, до її організованої соціальної активності.

Правова свідомість громадян високорозвинених держав базується на законодавчій базі, федеральних і відомчих актах.

Правова свідомість вітчизняних підприємців часто будується за типом «подвійної моралі»: у якихось соціальних стосунках

закон і «правила гри» дотримуються, в решті, як в гонитві за прибутком, збагаченням, — ні або не обов'язково. Така правова необов'язковість, звичайно ж, пов'язана з «тіньовим» походженням їх ініціативної економічної діяльності. Природньо, що такий зв'язок є соціальне небезпечним за активного використання методів лобіювання, корупції, економічного насильства та інших видів протиправної і соціальне несхвалюваної поведінки, що залучає до своєї сфери всі великі маси людей. Крім того, «тіньові» вдачі, привчаючи до надприбутку, не дають підприємницької мотивації стати по-справжньому економічно ефективною.

У будь-якій високорозвиненій державі створена законодавча база, яка не лише захищає підприємницьку діяльність або ведення приватного господарства, особливо в сільській місцевості, але і сприяє використанню результатів НДДКР на користь всієї економіки, для чого формуються механізми їх реалізації в адміністративно-організаційному, інформаційному і технічному аспектах.

У будь-якій високорозвиненій державі створена законодавча база функціонує повністю і однозначно, без всяких поправок і доповнень. Ми ж свою базу створюємо більше 25 років, але нею не користуємося. Початком початків, що не мотивує функціонування створеної законодавчої бази, є державні інституції: секретаріат Президента, міністерства, комітети і так далі, не говорячи вже про партії, профспілки і суспільні об'єднання. Будь-який закон, прийнятий Верховною Радою України, на 70% вихолощується Кабінетом Міністрів України, секретаріатом Президента і різного роду інституціями. Виходить так, що, поки «кожен з кожним» не обговорить новий закон, поки вони не знайдуть взаємовигідні «обхідні» варіанти, закон працювати не буде;

— по-четверте, формування і активізація колективістської мотивації для мобілізації соціального потенціалу суспільства, соціуму. Як правило, в основі цього завдання лежать цінності колективного інтересу і відповідальності, громадського обов'язку і соціальної рівності в процесах ініціативної творчої індивідуальної економічної діяльності.

Колективний інтерес може бути побудований на тій системі матеріальної і моральної винагороди, яка жорстко прив'язана до трудових зусиль колективу на основі цінності ініціативної індивідуальної економічної діяльності кожного і суспільної колективної власності, що складається з сукупності індивідуальної власності. Більшість західних соціологів і вітчизняних економістів вважають, що колективний інтерес, на відміну від

приватного інтересу,— менш природня, але сильніша форма економічної зацікавленості. Та все ж, багато хто концентрує увагу на пошуку тих форм суспільної власності, які могли б створювати справжню колективність, але з яскраво вираженою індивідуальністю, гарантованою правовою захищеністю. Йдеться про такий тип соціальних стосунків, який формує колективний інтерес з яскраво вираженою, зокрема, в сільській місцевості, індивідуалізацією як ефективний мотив суспільної економічної діяльності.

Психологічні передумови для цього у нас мають глибоке соціальне коріння, і вони, з покоління в покоління, від минулої соціальної формації до нової, лише міцніють. За роки нашої складної історії розвитку сформувався стійкий монолітний тип мотивації, який не укладається ні в класичну північноамериканську схему, де мотивація «досягнення», заснована на індивідуалізмі, протиставляється мотивації «приналежності», ні в японський тип, де все ж переважають індивідуальні акценти, оскільки для найбільш ефективних наших працівників характерні, швидше, колективістські, ніж індивідуалістичні, орієнтації;

— по-п'яте, створення ефективного механізму управління природнім посиленням соціальної диференціації суспільства. Це відбувається, перш за все, за рахунок посилення стихійних процесів при розподілі і перерозподілі соціальних благ. І це ж пов'язано з неминучим, в умовах радикальних змін в економіці, відставанням соціальної інфраструктури, з необхідністю «заморожування» зарплати, із зростанням інфляції і безробіття, що наводить до об'єктивної необхідності серйозного скорочення соціальних програм.

Створюється ситуація посилення стихійної неконтрольованої диференціації, оскільки такий контроль може перешкодити накопиченню капіталу, збільшенню вкладень в економічний розвиток, підвищенню економічної активності в цілому.

Саме по собі, зростання нерівності розглядається як негативний чинник, що дестабілізує суспільство. Тому потрібні ефективні важелі впливу не лише на збільшення соціальної диференціації, але і на можливість її зниження, що відбувається через багато процесів: структурних змін в економіці, науково-технічного розвитку, що відкриває нові економічні можливості, зростання освітнього рівня населення, що полегшує «вертикальну мобільність» суспільства, активної перерозподільної політики.

Проте цей процес не відбувається автоматично, просто услід за економічним зростанням. Велике значення має соціальна

політика держави, політичний чинник в цілому. І дуже важливим стає процес виникнення і посилення соціал-демократичних і соціалістичних партій і рухів як захисників інтересів найманої праці, перш за все, високооплачуваного робочого класу, що формується, і селян.

Як би ми не опиралися, але вимушені визнати, що основою розвитку високорозвинених держав є національна ідея та потенціал власного робочого класу і сільського трудівника;

— по-шосте, створення механізму цілеспрямованого державного регулювання процесу зовнішньоекономічної взаємодії і його наслідків. Посилення соціальної напруги додається тим, що суспільство передивляється вибірково — лише там, де це вигідно інвестуючій країні або фірмі, або міжнародній фінансовій організації. Тому міжгалузева, міжрегіональна, міжшарова нерівність збільшується. Причому, держава-боржник, як правило, не має можливості успішно блокувати соціальну нестабільність, що виникає через це, компенсуючи нерівність. А міжнародні організації-кредитори або інвестори висувають як прямі вимоги відмову від державного регулювання доходів та цін.

Крім того, іноземний капітал може активно виступати з місцевими державними елітами проти місцевих підприємців, як і з останніми проти перших. І в тому і в іншому випадку важко досягти консенсусу в суспільстві, необхідного для стабілізації і мобілізації соціального потенціалу, інтеграції його сил;

— по-сьоме, створення ефективної системи оперативного управління процесами мобілізації соціального потенціалу, формування гнучкої соціальної структури і взаємодії як із зовнішнім середовищем, так і з внутрішнім соціальним середовищем.

Якщо управління не справляється з нестабільністю, не знаходить компромісів для постійно змінних інтересів різних груп, що стикаються, не контролює ситуацію, то вона виходить з під контроль, виникає соціальна криза, основні прояви якої — недовіра до соціальних інститутів, держави. При тотальній кризі з-під контролю управління виходить вся соціально-економічна система і її структура.

Соціальна криза — це слідство і, одночасно, причина некерованості соціальної системи, неефективності функціонування соціальних інститутів. У цих умовах насильство стає усе більш поширеним засобом вирішення соціальних проблем, вирішення соціальних конфліктів, відстоювання групових і індивідуальних інтересів. Яскравим прикладом цьому є

соціально-конфліктна ситуація з комунальними платежами. Ще не відомо, чим закінчиться і аграрна реформа;

— по-восьме, створення умов, що перешкоджають виникненню авторитарного режиму. Ця можливість закладена не лише і не стільки в психологічній реакції людей на кризову ситуацію, в прагненні до соціальної впорядкованості, надійності, передбаченості за будь-яку ціну, скільки в створенні умов колективного політичного насильства, типа «помаранчевої революції», яке зростає із зростанням нерівності доходів і з необхідністю політичних і цивільних прав. Проте, і в політичного режиму є деякий критичний стан — період, коли він найбільш слабкий, оскільки переходить із стану низької репресивності до високої, або навпаки. Тому найбільш серйозна політична нестабільність, найімовірніше, виникає в період стійкого режиму середньої репресивності, на тлі збільшення диференціації доходів і загального перегляду і раніше ухвалених законів, і раніше прийнятих рішень.

Та все ж, слід усвідомити, що нова подоба суспільства, яку ми хочемо побудувати, складається, формується або практикується не у вигляді якоїсь універсальної схеми, організаційної моделі або оптимальної соціально-економічної системи, а як різноманіття «багатоколірних» моделей, систем і процесів, що відображають історичні тенденції, своєрідність культурних цінностей, духовного стану всього населення, на базі переосмислення і усвідомлення переосмисленого, всього накопиченого знання в області суспільних наук — в світі і, конкретно, в нашій країні. Будь-які перетворення і реформи, що не враховують даних обставин, носять тупиковий характер. Дорога до істини — лише через пізнання необхідного, усвідомлення пізнаного і наукове обґрунтування усвідомленого. Тому сьогодні таким важливим є заклик до науково обґрунтованої рішучості, до необхідності фундаментальних досліджень і узагальнень дослідженого, до боротьби з примітивізмом і поверхневими скороспішними думками, із спробами управляти на рівні нікчемних знань і дешевої публіцистики.

Вирішення питань щодо шляхів і закономірностей ефективного соціально-економічного розвитку тієї або іншої суспільної формації можливе лише за умови глибокого комплексного використання сучасної методології пізнання процесів суспільного розвитку взагалі, усвідомлення пізнаного в конкретному вимірі і наукового обґрунтування процесів розвитку на підставі економічних показників «за фактом», а не «за прогнозом».

РОЗДІЛ 5

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

ПЕРЕБУДОВИ

Немає сумнівів у тому, що важливе значення для ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в умовах ринкових відносин має вибір оптимальних рішень щодо формування та реалізації інвестиційних проектів господарювання. Саме ці рішення складають найвідчутнішу частину загальної системи внутріфінансового оперативного управління. Очевидним фактором ефективної підприємницької діяльності підприємства є його інвестиційна активність, що залежить: по-перше, від інвестиційного потенціалу, який визначає можливості самофінансування розвитку підприємств; по-друге, від зацікавленості підприємств в інвестуванні розвитку власних основних фондів, яка в свою чергу залежить від можливостей та зацікавленості підприємств у використанні позичкових і залучених коштів; по-третє, від інвестиційної привабливості підприємств.

Що ж являє собою інвестиційний потенціал підприємства? Він складається із амортизаційних відрахувань, прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків, та інших першочергових платежів, виручки від реалізації майна, що вибуло, а також інших складових. Таким чином, інвестиційний потенціал підприємства залежить як від результатів ефективної діяльності, так і від технологічної бази господарського механізму і системи поточного управління, яка визначає зацікавленість підприємства в інвестуванні власних заходів. Але на теренах сьогодення, на наш погляд, найсуттєвіша залежність інвестиційного потенціалу підприємства є від існуючої податкової системи та системи державного регулювання економікою.

Звичайно, на інвестиційну діяльність підприємства суттєво впливають зовнішні фактори, що виникають від економічних реформ у цілому в країні, від впровадження заходів державного регулювання, таких як: акціонування підприємств і приватизація їх майна, цінова, амортизаційна і податкова політика тощо. Але статистичне вивчення дії цих факторів у перехідний період практично неможливе, по-перше, тому, що вони до сих пір ще не стабільні, а, по-друге, у силу складності врахування їх дії саме на інвестиційну діяльність підприємств.

У промисловому секторі динаміка капітальних вкладень значною мірою залежить від бюджетного фінансування держави, але держава ось уже понад 20 років відмовляється від ролі серйозного інвестора. Частка бюджетних коштів у загальних напрямках фінансування із року в рік зменшується.

У цілому ж тенденція швидкого згасання інвестиційної активності, особливо промислових підприємств, у галузях матеріального виробництва, що взяла свій темп на початку 90-х років, не зазнала яких би то суттєвих змін. І в цьому не допомагає ні фінансова підтримка держави (надзвичайно слабка), ні звільнення від податків прибутку, що направляється на інвестиції, ні приватизація державного майна, ні регулярна переоцінка основних фондів та індексація амортизації.

Сумніву щодо того, чи потребує Україна загалом виробничих інвестицій у великих обсягах немає жодних підстав, якщо враховувати необхідність підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів і потенціалу вітчизняних товаровиробників в умовах підвищеної зовнішньої конкуренції, невідкладність освоєння високоякісної продукції, перепрофілювання більшості громадських і особливо оборонних потужностей.

Не слід нехтувати і тим фактом, що надзвичайно велику потребу в оновленні капітальних вкладень створює відтік робочої сили із матеріального виробництва, який можливо компенсувати лише за допомогою впровадження високопродуктивних технічних засобів механізації, автоматизації та роботизації глибоко комп'ютеризованих виробничих систем. Не менш гостро постають проблеми економії палива й енергії, сировини і матеріалів, розв'язання яких без спеціальних капіталовкладень і спеціальних витрат практично неможливе.

І хіба кому не зрозуміло, що сьогодні без інвестицій у високі технології, у нові потужності в держави немає майбутнього. Без оновлення матеріальної та технологічної бази держави не буде ні повноцінних ринкових відносин, ні тим більш, перемог у конкурентній боротьбі з іноземними компаніями.

То де ж вихід? Ситуація, що склалася в Україні, відображає не тільки об'єктивне зниження сукупного інвестиційного потенціалу всіх інвесторів — приватних, колективних і державних. За згортанням капітального будівництва, наприклад, ховається збільшений останнім часом перебіг капіталу із матеріального виробництва в нематеріальне, де період окупності значно менший, а в самому нематеріальному виробництві — у сферу ще більш ефективних торгівельних і фінансових послуг, що, у свою чергу, сприяє подальшому масовому відтоку капіталу за кордон.

Відтік капіталу із галузей промисловості проходить значною мірою внаслідок перекачки його у приватну і колективну власність, авансування держави у створення нових і вдосконалення діючих основних виробничих фондів, що дає можливість беззвітної перекачки капіталу без цільового призначення.

Відхід держави від інвестиційної діяльності керівники державних інститутів управління пояснюють тим, що прибутки держави в умовах економічного падіння постійно скорочуються. Але ж відтік капіталу із матеріального виробництва відбувається саме через неправильні дії центральної адміністрації, нерозуміння його керівниками природи цих процесів.

Слід також урахувати, що держава, вкладаючи свої кошти в розвиток виробництва чи нове будівництво, не отримує при цьому безумовного права на розпорядження доходами від своїх інвестицій і, звичайно, не гарантує їх подальше використання як капітальних вкладень. І як наслідок, через переінвестування доходів державні інвестиції потребують додаткової емісії, що насправді залишає їх потужним інфляційним фактором. За нашим баченням, тільки у промисловості відтік капіталу внаслідок безконтрольного розпорядження валовими доходами і кредитними ресурсами, а також посилення ролі фінансово-посередницьких структур, чия частка в ціні промислової продукції виросла в десятки разів, складає сотні мільйонів гривень.

Перенесення центру ваги в державних інвестиціях із безповоротного бюджетного фінансування на кредитування на конкурентній, поворотній і платній основах тільки деякою мірою може збільшити доходи держави, але при цьому не зобов'язує інвесторів нарощувати капітал в конкретній сфері діяльності, не зупинить процес деіндустріалізації держави. Ось чому керівники підприємств усіх форм власності зацікавлені в отриманні прямих і кредитних інвестиційних коштів від держави, щоб потім на свій розсуд розпоряджатися ними, у тому числі й на підтримку виробництва, але як джерела особистого збагачення. Вони готові «виколачувати» такі кошти будь-якими шляхами, «за любую ціну», але при цьому не мають бажання інвестувати власний капітал, особливо кошти, які осіли в закордонних банках, віддаючи перевагу таким діям за рахунок державного бюджету.

Звичайно, і сама держава завдяки високим податкам, а також високим відсоткам за кредити, вилучає капітал із виробництва. Але навіть і без цього промисловість губить частину коштів завдяки існуючій системі розпорядження доходами і існуючим можливостям їх приховування. Звідси,

навіть пониження податкового тиску не зможе привести до розширення самофінансування виробництва, звичайно, як і інші державні заходи щодо збільшення доходів підприємств, у тому числі і за рахунок прискореної амортизації, її індексації, пільгових кредитів тощо.

Якщо це так, то можливо вийти з тупого кута допоможуть нам іноземні інвестори? На жаль, до визначених процесів зарубіжні інвестори залишаються байдужими, що, звичайно, не стимулює широкого припливу в нашу економіку іноземного капіталу, який не бажає підпадати ризику розграбування, як це має місце з українським державним капіталом. Той хто буде здійснювати серйозні інвестиції в економіку, яка явно приходить до занепаду, а все, що отримується у вигляді доходів значною мірою інвестується за кордон через вітчизняні закордонні банки та через здійснення зовнішньоторговельних операцій. Отож, у цій ситуації всі наміри за допомогою правового забезпечення чи системи всіляких податкових та інших пільг стимулювати іноземні інвестиції приречені на невдачу. Це по-перше. А по-друге, держава має наміри забезпечити повернення і високу рентабельність іноземного капіталу, але інвестори із-за кордону, особливо великі корпорації, фірми, банки, поки-що не мають наміру нарощувати імпорт капіталу в Україну та створювати у нас нові виробничі потужності. За таких обставин наша промисловість не має змоги отримувати конкурентоспроможні технології, через наявність яких була б змога і вітчизняним власникам капіталу інвестувати його у власне виробництво. Звичайно, що не слід піддаватись відчаю, прийде час, коли, закамуюльовані під іноземні, в державу повернуться кошти «наших» громадян хоч би для підключення їх до процесів приватизації дешевої державної власності.

Третьою складовою інвестиційного потенціалу мають бути кошти на відтворення основного капіталу. Треба відмітити, що вони розтаскуються таким же чином, як і призначені на накопичення основного капіталу. Підприємства України майже зовсім не використовують на капітальне будівництво нараховану амортизацію, навіть не звертаючи уваги на те, що розмір її порівняно збільшився у зв'язку з переоцінкою основних фондів і індексацією при списанні. За нашими розрахунками вже сьогодні таке не інфляційне джерело може покрити значну частину витрат на технічне переозброєння і реконструкцію. Але ж цього не відбувається. Підприємства знову і знову, за старими звичаями, намагаються залучити державні ресурси і

не тільки до розширеного, але і до простого відтворення основного капіталу, вилучаючи при цьому амортизаційні відрахування із даного процесу. То що ж, напрошується один вихід — уведення механізму фіскального відстеження використання реноваційних коштів? Можливо це й так. Можливо у випадках, коли амортизаційні фонди витрачаються не за призначенням, то з цих підприємств необхідно збирати податки як з прибутку, а можливо ще більші. Але чи допоможе це в нашому суспільстві, де на ментальному рівні закладено звичку: чим більше нас пригнічують, тим більше ми знаходимо обхідних варіантів.

Отож, чи можна тільки нагайкою коней підганяти? Мабуть ні. Потрібно їх ще й вівсом годувати. Отак і з промисловістю. Особливо з машинобудуванням, де спостерігається різке погіршення структури основних виробничих фондів за віком як пасивних, так і активних. В умовах, коли незадовільно забезпечується навіть просте відтворення основного капіталу, сприятливі зміни у сфері інвестицій у машинобудуванні, які, можливо, зафіксує статистика, не повинні призводити до помилкових поглядів і вселяти нездійснені надії, тому що для розширеного відтворення основних фондів необхідне негайне різке збільшення витрат. Крім того, найближчим часом природно можливе значне скорочення вводу нових основних фондів, що ще більше прискорить старіння виробничого апарату, адже добре відомо, що вивільнення старої техніки (особливо такої кількості, як на вітчизняних підприємствах) являє собою ще одну особливу проблему. Тим більше, що держава, на жаль, питання ліквідації зношеного обладнання і залишкових виробничих потужностей, залишає без уваги.

Саме комплекс піднятих проблем, що являють собою найзначніший тягар малоефективних виробничих засобів праці, негативно позначається на ще одному показнику, що визначає інвестиційний потенціал і суттєво впливає на результати інвестиційної діяльності підприємств, — інвестиційна привабливість підприємства як для зарубіжних, так і для вітчизняних інвесторів. При цьому вкрай необхідним є критерій конкурентної спроможності підприємства в усіх його стратегічних напрямках діяльності, оскільки будь-який напрямок буде успішним у майбутньому за умови, що підприємство займає або займе найкращу позицію в ринковому середовищі та матиме оцінені, підтверджені тим же ринком конкурентні переваги. Мабуть не буде заперечень, якщо до сукупності критеріїв оцінки конкурентної спроможності ми віднесемо масштаб підприємства

та ступінь вертикальної інтеграції, рівень інвестиційної діяльності, накопичений досвід і наявні знання щодо одного із основних напрямів діяльності, зв'язки між усіма напрямками діяльності, здатність підприємства використовувати досвід чи знання в інших бізнес-методах, чинники морального зносу основних фондів та його швидкість, географічне розташування структурних підрозділів за напрямками діяльності, інвестиційна діяльність у часовому розрізі та термінах реалізації інвест-проектів, правове забезпечення на рівні держави, регіону та нормативно-методичне забезпечення системи корпоративного управління. Формування цих визначень здійснюється виходячи з основних аналітичних характеристик конкурентного контексту і зводиться до розміщення ресурсів підприємства в такий спосіб, щоб різні етапи виробничої діяльності, у тому числі й інвестиційної, були збалансовані, ефективно доповнювали один одного та забезпечували загальний синергійний ефект.

Проблемно-концептуальне бачення шляхів створення нового механізму оперативного управління діяльністю промислових підприємств на базі визначення інвестиційного потенціалу суттєво змінює вимоги щодо промислової політики держави в цілому. Взяти хоча б машинобудівний комплекс України. До нього сьогодні ставляться вимоги, які в загальному підході полягають у зміні організаційно-технологічної основи його структури як взагалі, по галузях, так і кожного, окремо взятого підприємства. Сутність цих змін полягає в такому:

- по-перше, у скороченні терміну перебування на виробництві продукції, що виробляється і технологій цього виробництва;

- по-друге, у збільшенні номенклатури матеріалів, які використовуються та відповідній зміні технологій їх використання;

- по-третє, у збільшенні кількості комплектуючих елементів у продукції, що випускається, а також типів (модифікацій) самої продукції;

- по-четверте, у підвищенні вимог щодо якості, дизайну та надійності у процесі повного життєвого циклу (надійності виробу);

- по-п'яте, у скороченні терміну введення нової продукції у виробництво (зміни на нову модель).

Саме таке виробництво, яке відповідає цим вимогам, має випускати продукцію, яка має зовсім інший статус: менш довговічна, більш складна для виробництва, різномірна і більш дорога. При цьому слід враховувати, що замовлення споживачів

стають все більш дрібними, короткотерміновими і більш специфічними у використанні. Все це потребує принципово нової стратегії виготовлення, яка дозволяла б повністю ліквідувати причини, що з'являються внаслідок негативних явищ щодо невідповідності виробництва попиту споживачів.

Звідси впливає найважливіша з першочергових проблем машинобудівного комплексу України — структурна перебудова виробничих процесів за галузями від короткострокового до довгострокового стратегічного бачення. Така, орієнтована на майбутнє, стратегія виробництва зобов'язана забезпечити можливості функціонування матеріальних потоків на основі теорії логістики, урахування характеру продукції, що випускається та змісту замовлень споживачів, мати безперервний характер і містити мінімальний розподіл праці, а також мати оптимальну комплектацію продукції, що випускається, та можливості миттєвого реагування на зміни у навколишньому середовищі ринкових відносин і попит споживачів.

Природно, що зміни стратегій виробництва безумовно потягнуть за собою і зміни у структурі виробництва як в цілому суспільного, так і виробничих процесів за галузями, основними чинниками яких повинні стати новітні технології: базові, інформаційні й організаційні. Такий підхід дозволить створити машинобудівний комплекс держави з новими якісними характеристиками, який буде спроможним оперативно реагувати на зміни ринкових стратегій, попит споживачів і державні задоволення.

Адекватний стан і в інших галузях матеріального виробництва. У зв'язку з цим бажаною є розробка державної реноваційної програми, яка передбачала б ліквідацію застарілих і зайвих засобів праці. А зупинити відмічені процеси або відтворити ті, що пропонуються, можливо лише за наявності стану, коли на зміну державі як анонімному інвестору (а іноді і як донору приватного капіталу) прийде і пустить коріння новий агент ринкових відносин — державний капітал, який буде діяти за законами підприємництва, керуючись як критерієм максимального прибутку, критерієм максимальної вигідності й надійності, так і інтересами перспективних галузей матеріального виробництва, структурної перебудови економіки в цілому. Можливо, що саме такий підхід дасть можливість покінчити з безутішним станом щодо державної власності, яка стала джерелом збагачення кого завгодно, але тільки не самої держави як інвестора.

Звичайно, для того, щоб зберегти матеріальне виробництво, витримати іноземну конкуренцію, збільшити кількість робочих

місць і в цілому зберегти потенціал України як великої індустріальної держави, необхідно в найближчі роки здійснити витрати на технічне переозброєння, реконструкцію, відновлення основного капіталу та розвиток діючих підприємств не те що великі, а навіть неймовірні для України — 115 трлн. грн. у цінах сьогодення. Це буде означати, що черговий етап якісного оновлення основного і змінного капіталу закінчився.

Проте, якщо держава буде продовжувати ту ж саму політику сьогодення, при існуючій структурі виробництва та системі виробничих і майнових відносин, великій зовнішній заборгованості, розв'язати цю проблему практично неможливо.

У широких колах підприємців давно визріло розуміння, що однобокими монетаристськими підходами неможливо керувати багатогалузевою і великомасштабною економікою України. Необхідно скорегувати орієнтири економічної політики, знайти оптимальне-для України співвідношення державного управління економікою з ринковим саморегулюванням. Можливо свідомо податися від повзучої до відкритої інфляції, короткостроковий «спалах» якої можливий внаслідок першочергових високих витрат на інвестиційні цілі. Але і вони дадуть доволі високий економічний ефект, якщо доходи від інвестицій будуть використовуватися на розвиток виробництва.

При цьому, звичайно ж, можливі гарант і від фондів, що ще збереглися — велика кількість виробничих потужностей, що потребують модернізації, конверсія оборонних підприємств, висока ступінь готовності незавершеного будівництва та інше. Проте не слід забувати, що запобігти вилученню капіталу і доходів під час масових державних витрат сьогодні можуть лише державні підприємці і промисловики. І не треба цього боятися: за ефективним державним капіталом потягнеться і приватний, який теж має інвестиційний капітал. А потім, державний капітал не може бути довічно. Прискоривши виробництво, він може частково або повністю вийти з матеріальної сфери, продаючи свою долю власності приватним підприємцям. І саме цим держава поверне і, навіть, збільшить свої фінансові ресурси, що виправдає тимчасовий інфляційний стрибок.

Державна інвестиційна політика, як показують дослідження, у своєму становленні та розвитку не повинна орієнтуватись тільки на підтримку ефективних виробництв і підприємств, ліквідацію відсталих підгалузей. У неї інші загальнодержавні проблеми, розв'язання яких не завжди пов'язане з отриманням прибутку. І якщо це не так, а в нашій країні дійсно це не так,

то звичайно нашому промислового комплексу і довелося зіткнутися з фактом виникнення проблем, з якими не стикалася практика жодної країни: галузевих і територіальних диспропорцій в економіці загалом держави, зникнення цілих галузей, промисловим занепадом цілих територій, порушенням цілісності народногосподарського комплексу. Сьогодні навіть академічна наука не знає, як же нам потрібно поводитись у своїх працях: народногосподарський комплекс, державна економічна система, чи ще якимось. При цьому кожен розуміє, що без народногосподарського державного комплексу не може бути і економічної системи держави.

При цьому учені розуміють, що державна інвестиційна політика повинна орієнтуватись на випуск конкурентоспроможної продукції і, звичайно, високі новітні технології в усіх галузях і виробництвах, створення, придбання та освоєння яких можливо лише за відповідного фінансового і науково-технічного забезпечення з боку держави на основі виробничих активів, що є в її розпорядженні. І, звичайно ж, що більшість конкретних технологічних напрямків інвестування усім добре відома, відомо, який вони дадуть прибуток: вони чітко визначені в усіх державних програмах структурної перебудови. Але, на жаль, владні державні інститути напрямок тримають на селективну інвестиційну політику, яка сьогодні визначається тільки прагненням скоротити державні інвестиції, особливо у промислового комплексу. Економічна політика держави у цілому стимулює процес деіндустріалізації країни, погіршення галузевої структури.

Вихід один: в підвищенні ролі держави як в господарстві країни у цілому, що є основою державної політики високорозвинутих країн, так і на тих підприємствах, де держава являється повним або частковим власником, у формі значного збільшення державних капіталовкладень. Дивуватись нічому — це важіль прямої дії на виробництво, яке усі вже визнали основою економічного благополуччя народу. Решта важелів побічні, в тому числі податки і ціни, соціальна сфера і пенсійні проблеми. Забезпечуючи чи звужуючи суб'єктів ринку необхідними засобами, держава може перетворити свої інвестиції у самозростаючий капітал, що закріплюється за конкретними підприємствами, які повинні знаходити шляхи свого розвитку і приймати рішення адекватні поки що безладним ринковим відносинам.

Звичайно, для посилення ролі держави в стабілізації ресурсного забезпечення економічного зростання необхідно

також скоригувати правову базу узгоджувального, а в деяких випадках і примусового включення в процес виробничого накопичення власних коштів підприємств усіх форм власності, особливо амортизації та прибутку.

Мова не йде про нове одержавлення економіки через коригування на рівні держави виробничо-господарського комплексу і не про припинення процесів роздержавлення і приватизації. Ми виходимо з того, що держава як господарюючий суб'єкт, повинна ним бути супротив бачення її як коригуючого органу. Вона, як правило, поступається приватному підприємцю, і через це повинна бути присутньою в економіці в обмежених масштабах і саме там, де вважається доцільним, виходячи з конкретних економічних чи інших розрахунків. Ми ж бачимо інше, а саме: в повній мірі використати цілеспрямовано сьогодні недіючий потенціал держави як власника підприємств промислового комплексу (часткового чи повного), а також можливості держави при проведенні економічної політики. Розрахунки на приватний капітал і допомогу МВФ та ринкові відносини без активної участі держави не спроможні подолати наявні труднощі і вийти з глибокої економічної, політичної і соціальної кризи, в якій Україна борсається понад десять років. В той же час, коли намітяться реальне економічне зростання на базі здійснення позитивних перетворень в народногосподарському комплексі, тоді й настане час згортання деяких напрямків державного регулювання економіки. Але, ні в якій мірі, не раніше.

Сьогодні все більше й більше усвідомлюється безперспективність безоглядної ставки на вирощений державою і тепер зникаючий із виробництва приватний капітал. Але ніхто цього не хоче визнавати, а держава не наважиться дати «зелений вогник» державному капіталу, зробити його в нових умовах господарювання повноправним ринковим суб'єктом.

Немає заперечень, що сьогодні створено чимало інститутів і підписано багато указів Президентом, в яких мова йде, перш за все, щодо нових форм взаємовідносин між державою та керівниками підприємств, про заснування інститутів представництва держави в акціонерних товариствах, де частково зберігаються державні права на майно. Звичайно, вони не переслідують цілі державного управління економікою в цілому, у них не ставиться і більш звужена задача — створити передумови для ефективного контролю за державним капіталом з боку державних інститутів. Але і цільова функція не проглядається, бо відсутня ясно сформульована ціль, на яку повинні

орієнтуватися і керівники державних підприємств, і державні представники в акціонерних товариствах. Виходячи з цього виникає питання: як же тоді повинна формуватися інвестиційна політика і державних підприємств, і акціонерних товариств, визначатися рентабельність витрат, основного і оборотного капіталу, розроблятися стратегія оновлення продукції і технологій, виконуватися науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи, вирішуватися питання ціни, оплати праці і багатого інших? Це не пусті питання — вони завжди в повсякденній роботі на озброєнні у адміністраторів, менеджерів і власників фірм у зарубіжних державах.

На жаль, у згаданих документах нічого не говориться про розвиток ринкових відносин за участю державного капіталу, а керівники державних підприємств і представники держави в акціонерних товариствах розглядаються не як державні підприємці, а як державні службовці або наймані працівники у держави. По суті своїй вони повинні і можуть бути дійсними підприємцями, яких держава забезпечує капіталом, залишаючи за ними право розробки конкретних напрямків науково-технічної та інвестиційної політики з урахуванням прибутковості того чи іншого виду діяльності, визначати структуру, асортимент і ціну продукції, виходячи з приватних і державних інтересів.

Інституалізація державного капіталу як потужної підприємницької сили суттєво збільшить ймовірність прийняття ефективних господарських рішень без стихійного роздержавлення і розбазарювання національного надбання.

Джерелом руху суспільства є розвиток продуктивних сил, що привласнюються. Тим самим утворюється нова соціальна сутність, що лежить між людиною, природою і середовищем і являє собою об'єкт для оперативного управління. Оскільки продуктивні сили мають колективний, суспільний характер, ця нова природа може бути привласнена, використана людиною не безпосередньо, а тільки в конкретній соціально-економічній формі. Ця суспільна форма присвоєння, взята як форма присвоєння продуктивних сил, є конкретною формою відносин власності, а як форма спілкування між людьми в процесі виробництва — конкретною формою виробничих відносин — основи оперативного управління. Звідси випливає висновок, що соціально-економічна форма присвоєння (форма власності, форма виробничих відносин) виявляється непереборним посередником між людьми та їхніми продуктивними силами і найоб'єктивнішим показником ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності.

Цей «початок, що опосередковує», охоплює воедино обидві протилежності і, зрештою, завжди виступає як односторонньо більш високий ступінь, порівнянне із самими протилежностями, тому що те відношення, що спочатку виступає як опосередковуюча протилежність, діалектичне з необхідністю приводить до того, що воно виявляється опосередкуванням самого себе, суб'єктом, лише моментами якого є ті протилежності, самостійне перед-посилання яким він знімає для того, щоб шляхом самого зняття затвердити самого себе як єдине самостійне. Так, у сфері релігії Христос — посередник між Богом і людиною, лише знаряддя спілкування між ними, стає їх єдністю, боголюдиною, і як такий стає важливіше за самого Бога, а святі — важливіше за Христа, священники — важливіше за святих.

От так і виходить, що наші власні виробничі відносини превалюють над нами, подібно долі, перетворюючись на далеку, неконтрольовану, пануючу над нами силу. У цьому і полягає класична концепція відчуження, в якій немає нічого від містичних абстракцій. Сила звичаю, що змушує нас, невідомо чому, користуючись чашкою, цнотливо згинати мізинець, є простий приклад дії подібної відчуженої сили.

Тобто, не люди привласнюють свої продуктивні сили як власність, а відносини власності, перетворившись на суб'єкт, привласнюють людей. І ми не шукаємо суть розвитку сукупності виробничих відносин, а запозичуємо сформовані роками в неприродному для нас середовищі. Отже, сутність оперативного управління — не в удосконалюванні розвитку виробничих відносин, а в їх планомірному і повному знищенні. Парадокс? Зовсім ні! Згадаємо, що виробничі відносини — це відносини між людьми в процесі виробництва, які незалежно від них, від їхньої волі є об'єктивними, пануючими над ними, відчуженими відносинами. Отже, відносини між людьми, та ще й у процесі виробництва, це вже складні соціально-економічні процеси, що потребують організаційного втручання та оперативного управління.

Теорією і практикою виявлено множину факторів, які впливають на формування і диверсифікацію організаційних структур в системах оперативного управління складними соціально-економічними формуваннями. Серед них особливий інтерес викликають, перш за все: постановка цільової функції, основні принципи проектування систем, структура і механізми реалізації функцій, процедурно-організаційні і інформаційні технології їх виконання, механізми і діагностика сили впливу факторів зовнішнього середовища.

Звичайно, при більш глибокій деталізації факторів, що тим чи іншим чином впливають на ефективність оргструктур систем оперативного управління, центром уваги стає характер самої суті того чи іншого виду діяльності: тип і форми виробництва, його територіальне розміщення, переважні форми виробничих взаємовідносин, форми оплати праці, форми власності на основні фонди та ін.

На сучасному етапі суспільного розвитку в Україні, навіть якщо припустити, що сукупність факторів, які суттєво впливають на формування і удосконалення організаційних структур в системах оперативного управління, у першому наближенні вже визначені, то реальний вплив кожного з них на оргструктуру як у розрізі підсистем і окремих блоків, так і в цілому системи оперативного управління, досліджено лише у загальному плані.

У більшості публікацій, що присвячені цій проблемі, як правило, визначається лише важливе значення того чи іншого фактора у функціонуванні складових організаційної структури системи оперативного управління, наводяться відповідні приклади щодо практики їх застосування, але сутнісні зв'язки з оргструктурою тієї чи іншої системи оперативного управління, їх причинно-наслідкові механізми до сьогодні у повному обсязі ще не розкриті ні в теоретичному, ні в практичному аспектах.

Звідси з'являються об'єктивні труднощі при організації адекватних досліджень щодо оптимізації цих моделей функціонування підсистем і елементів організаційних структур систем оперативного управління при проектуванні нових соціально-економічних систем. У свою чергу, ці обставини заважають використанню сучасних методів створення систем оперативного управління в умовах невизначеності і використання особливостей моделювання на підставі якісних і кількісних характеристик оперативного управління.

Наведене вище дає підстави стверджувати про доцільність і актуальність їх науково-прикладного дослідження, результатом якого має бути визначення кореляції залежності «фактори — оргструктура».

Досвід досліджень у цьому напрямку свідчить, що між окремими факторами існують завуальовані взаємозалежності, які, у свою чергу, теж потребують цільових досліджень. Квантифікація і визначення диверсифікаційних елементів оргструктури системи оперативного управління теж потребують значних за обсягом і терміном спеціальних досліджень.

У зв'язку з цим необхідно розглянути і визначити основні тенденції розвитку соціально-економічних систем, форм і методів оперативного управління, а також того, як відображаються ці тенденції в основних характеристиках організаційних структур.

Сьогодні оперативне управління виробничими процесами являє собою багаторівневу ієрархічну структуру, на кожному рівні якої здійснюються функції пізнання навколишнього середовища: попиту споживачів, прогнозу розвитку як середовища, так і самої системи, аналізу відповіді потенційних можливостей системи, формування цілей, планування, обліку, аналізу, регулювання, організації збуту, реклами, підготовки фахівців, оцінки наявних і необхідних фондів.

Це, у свою чергу, приводить до зміни самої концепції виробництва, визначення понять дискретного виробництва та оперативного управління його процесами.

З'явилася нагальна потреба уточнити функції оперативного управління; показати, що являють собою процеси організації оперативного управління, особливо автоматизованим гнучким виробництвом; сформулювати основи технологічного підходу до організації оперативного управління в умовах ринкових відносин.

Необхідність цього викликана тим, що сучасні продуктивні процеси і виробничі відносини в результаті застосування новітніх техніки і технологій, введення методів організації на підставі нових відносин зазнають значних змін як за формою, так і за змістом, що, у свою чергу, призводить до швидкого «старіння» термінології, появи спеціальних її особливостей, що сприяють розкриттю з достатньою глибиною сутності самих процесів, але ускладнюють цю процедуру.

Нелінійність і дискретність властиві, насамперед, організаційним структурам елементів системи оперативного управління в соціально-економічній системі, що формують окремі людські утворення, інституційовані у вигляді функціональних підсистем. Внаслідок цього розвиток організаційних структур відбувається вкрай нерівномірно. Нерівномірність поширюється на всі суспільні структури: сферу продуктивних сил (технічну підсистему), соціальні відносини (економічну підсистему), сферу культурно-моральних відносин (підсистему професійно-кваліфікаційної підготовки).

Таким чином, науковий підхід щодо змісту організаційної діяльності в суспільному виробництві, а також проектування, створення і використання систем оперативного управління ним тісно пов'язані з теорією організації і управління. І незважаючи

на проблеми, яких у цій теорії і дотепер залишається ще безліч, слід дотримуватися їх основних принципів, а досягнуті в ході цього дослідження результати можуть надати істотну допомогу сучасній практиці. Ці результати, перш за все, необхідні державним органам місцевого самоврядування: по-перше, для визначення необхідних напрямів діяльності в соціально-економічній сфері; по-друге, визначення проблем, які існують в даному регіоні та виявлення шляхів їх подолання; по-третє, вивчення впливу інвестиційної привабливості, інвестиційного клімату та інвестиційної діяльності промислових підприємств.

Формування державної економічної системи, докорінна зміна економічних виробничих відносин обумовили ряд нових завдань щодо необхідності децентралізації державного управління економікою на засадах вмілого регулювання інвестиційними процесами.

Немає сумнівів у тому, що важливе значення для ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в умовах ринкових відносин має вибір оптимальних рішень щодо формування і реалізації інвестиційних проектів господарювання. Саме ці рішення становлять найвідчутнішу частину загальної системи внутрішньофірмового оперативного управління.

Очевидним фактором ефективної підприємницької діяльності підприємства є його інвестиційна активність, що залежить, по-перше, від інвестиційного потенціалу, який визначає можливості самофінансування розвитку підприємств; по-друге, від зацікавленості підприємств в інвестуванні розвитку власних основних фондів, яка, у свою чергу, залежить від можливостей і зацікавленості підприємств у використанні позичкових і залучених коштів; по-третє, від інвестиційної привабливості підприємств.

Що ж являє собою інвестиційний потенціал підприємства? На наш погляд, інвестиційний потенціал підприємства — це сукупність операцій, процедур і процесів довгострокової дії, що призводять до накопичення реального капіталу з метою вкладання його в процеси фінансування чи довгострокового кредитування інноваційного розвитку власного або диверсифікованого виробництва.

Він складається з амортизаційних відрахувань, прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків та інших першочергових платежів, виручки від реалізації вибулого майна, а також інших складових. Таким чином, інвестиційний потенціал підприємства залежить як від

результатів ефективної його діяльності, так і від технологічної бази господарського механізму і системи поточного управління, яка визначає зацікавленість підприємства в інвестуванні власних коштів. Але на теренах сьогодення, на наш погляд, найсуттєвішою є залежність інвестиційного потенціалу підприємства від існуючої податкової системи та системи державного регулювання економікою.

У промисловому секторі динаміка капітальних вкладень значною мірою залежить від бюджетного фінансування держави, але держава уже понад 20 років відмовляється від ролі серйозного інвестора. Частка бюджетних коштів в загальних напрямках фінансування з року в рік зменшується.

У цілому тенденція швидкого згасання інвестиційної активності, особливо промислових підприємств в галузях матеріального виробництва, що взяла свій темп на початку 90-х років, не зазнала якихось суттєвих змін. І в цьому не допомагає ні фінансова підтримка держави — надзвичайно слабка, — ні звільнення від податків прибутку, що спрямовується на інвестиції, ні приватизація державного майна, ні регулярна переоцінка основних фондів та індексація амортизації.

Сумніву щодо того, чи потребує Україна загалом виробничих інвестицій у великих обсягах, немає, якщо враховувати необхідність підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів і потенціалу вітчизняних товаровиробників в умовах підвищеної зовнішньої конкуренції, невідкладність освоєння високоякісної продукції, перепрофілювання більшості громадських і, особливо, оборонних потужностей.

Не слід нехтувати і тим фактом, що надзвичайно велику потребу в оновленні капітальних вкладень створює відтік робочої сили з матеріального виробництва, який можливо компенсувати лише за допомогою впровадження високопродуктивних технічних засобів механізації, автоматизації та роботизації комп'ютеризованих виробничих систем. Не менш гостро постають проблеми економії палива і енергії, сировини і матеріалів, вирішення яких без спеціальних капіталовкладень і спеціальних витрат практично неможливе.

Перенесення центру ваги в державних інвестиціях з безповоротного бюджетного фінансування на кредитування на конкурентній, зворотній і платній основах тільки деякою мірою може збільшити доходи держави, але при цьому не зобов'язує інвесторів нарощувати капітал в конкретній сфері діяльності, не зупинить процес деіндустріалізації держави. Ось чому

керівники підприємств усіх форм власності зацікавлені в отриманні прямих і кредитних інвестиційних коштів від держави, щоб потім на свій розсуд розпоряджатися ними, у тому числі і на підтримку виробництва, але в більшості як джерела особистого збагачення. Вони готові «вибивати» такі кошти будь-якими шляхами, за будь-яку ціну, але при цьому не мають бажання інвестувати власний капітал, особливо кошти, які осіли в закордонних банках, віддаючи перевагу таким діям за рахунок державного бюджету.

Звичайно, і сама держава, завдяки високим податкам, а також високим відсоткам за кредити, вилучає капітал із виробництва. Але навіть і без цього промисловість втрачає частину коштів, завдяки існуючій системі розпорядження доходами та існуючими можливостям їх приховування. Звідси, навіть пониження податкового тиску не зможе привести до розширення самофінансування виробництва, звичайно, як і інші державні заходи щодо збільшення доходів підприємств, у тому числі і за рахунок прискореної амортизації, її індексації, пільгових кредитів тощо.

Якщо це так, то, можливо, вийти з глухого кута нам допоможуть іноземні інвестори? На жаль, до певних процесів зарубіжні інвестори залишаються байдужими, що, звичайно, не стимулює широкого припливу в нашу економіку іноземного капіталу, який не бажає піддаватися ризику розграбування, як це має місце з українським державним капіталом. Хто буде здійснювати серйозні інвестиції в економіку, яка явно приходить до занепаду, а все, що отримується у вигляді доходів, значною мірою інвестується за кордон через вітчизняні закордонні банки та через здійснення зовнішньоторговельних операцій.

Здатність підприємства до мобілізації значних фінансових ресурсів, які можуть бути результатом власної акумуляції капіталу або залучення зовнішніх джерел (фондового ринку, банківської системи, спільних капіталовкладень), значною мірою деуальює нестійкі умови ринку, зокрема, дуже швидке скорочення циклів життя продукції, що вимагає швидкості в прийнятті рішень і гнучкості дій. Виграють тільки ті підприємства, які швидше інших пропонують своїм споживачам нові, кращі види продукції.

Ці, здавалось би, загалом визначені, підходи можна відтінити зовсім з іншого боку: швидкі, гнучкі реакції підприємства потребують послаблення жорсткої посадової ієрархії та передачі повноважень «вниз». Часто рішення, які

приносять найкращі результати, приймаються на нижчих рівнях системи управління.

Доведено, що з цієї причини сучасні підприємства порушують жорсткі кордони, що існують до сьогодні між функціональними секторами та відділами: виробництвом, маркетингом, фінансами, постачанням, розвитком асортименту, збутом та ін. Ті самі робітники підприємств здійснюють, залежно від потреб та умов, завдання, які в минулому здійснювали так звані «спеціалісти». Зараз їх місце займають багатофункціональні та універсальні робітники. Вони зосереджують свої зусилля та свою енергію на виняткових випадках, проблемах виробництва, фінансової діяльності та намагаються знайти їх ефективне вирішення.

Високі вимоги, які висуває така система управління, створюють, за результатами досліджень, необхідність капіталовкладень у так званий «людський потенціал», або трудові ресурси підприємства. Суть цих капіталовкладень — це, по-перше, гроші на «купівлю» висококваліфікованих робітників; по-друге, гроші на освіту, розвиток та підвищення кваліфікації робітників підприємств, фірм та ін.; по-третє, витрати на формування однорідної «культури підприємства», котра сприяє добровільному дотриманню всіма робітниками «правил гри», принципів, цінностей і норм, таких як якість, добросовісність, порядність, підтримка корисних ідей, турбота про інших та ін.

На підставі таких підходів можливо відтворити концептуальне бачення нового механізму управління фінансово-економічною діяльністю підприємства, взаємозв'язку різних економічних систем та визначити функції розподілу і взаємобумовленості трудових, фінансових і матеріальних ресурсів підприємств різної форми власності у перехідний період до цивілізованих ринкових відносин.

Такий підхід обумовлює і свої власні вимоги, що потребує:

- концентрації переважної частини доходів у підприємств-експортерів, тоді як підприємства, орієнтовані на внутрішній попит, часто не мають коштів не тільки для розширення і модернізації виробництва, але і для підтримки його нормального функціонування в режимі простого відтворення;

- наявності розвиненого фондового ринку, механізму переливу капіталу з високоприбуткових галузей в інші галузі, урегулювання величезних масштабів законного і незаконного вивозу капіталу;

- високого рівня внутрішнього попиту, наявності ефективного механізму трансформації грошових заощаджень населення в інвестиції;

- високого рівня корпоративного управління, формування звітності за «сірими» схемами;
- низького рівня корупції і злочинності.

До цього слід додати низький кредитний рейтинг нашої країни (хоч і дещо збільшений у 2003—2004 рр.), що підвищує вартість запозичення коштів на світовому ринку капіталів і негативно позначається на залученні іноземних інвестицій.

Останнім часом здійснені заходи, що сприяють активізації інвестиційного процесу.

Проте інвестиційна політика держави непослідовна і суперечлива. Разом із заходами, спрямованими на підвищення інвестиційної активності підприємств, здійснюються заходи протилежної спрямованості. І в результаті баланс цих заходів, за нашою оцінкою, виявляється негативним. Найбільший негативний вплив на інвестиційну активність підприємств, як наголошувалося вище, надала необґрунтована відміна інвестиційних пільг. Збільшення надходжень до бюджету податку на прибуток, що очікувалося, буде багато разів перекрито втратами внаслідок зниження інвестиційної активності підприємств.

На стані інвестиційного клімату негативно позначається передріл власності, що продовжується в країні.

Інтереси одержувача інвестицій та інвестора не завжди збігаються. Вони можуть переслідувати різні цілі. Найпростіший варіант: одержувач вирішує свої виробничі завдання, а інвестор розраховує отримати прибуток і має бути упевнений в його отриманні. Інвестиційний клімат в країні повинен сприяти досягненню балансу інтересів. Поки ж багато негативних факторів нашої дійсності насторожують, а то і відлякують інвесторів. Ось деякі з них. Немає впевненості в достовірності звітності підприємств. Значно поширені «сірі» схеми відходу від податків, а про «прозорість» звітності в таких випадках говорити не доводиться.

Негативно позначається нерозвинутість банківської системи і складність отримання позик на прийнятних умовах. Фахівці західних фірм, що функціонують в Україні, скаржаться на безліч бюрократичних бар'єрів, писанину, що займає більше часу, ніж сам бізнес, безсоромну корупцію на всіх рівнях.

На стані інвестиційного клімату несприятливо позначаються непомірно високі транзакційні витрати. За визначенням Р. Коуза, транзакційні витрати — це «витрати збору і обробки інформації, витрати пов'язані з веденням переговорів і прийняттям рішень, витрати контролю і юридичного захисту виконання контракту». До цього переліку слід додати витрати реєстрації,

ліцензування, оформлення великої кількості дозвільних документів з урахуванням того, що всі ці процедури майже завжди супроводжуються у нас поборами, високі витрати на охорону не тільки бізнесу, але і самих бізнесменів.

Негативно позначається низький рівень аудиторської і оціночної діяльності, що викликає певну недовіру інвесторів до висновків «незалежних» оцінювачів і аудиторів.

Для створення сприятливого інвестиційного клімату необхідно:

- посилення ролі держави як у здійсненні реальних інвестицій, так і в забезпеченні умов господарської діяльності інвесторів при мінімізації ризиків вкладення капіталу, передбачність державної інвестиційної політики, різке скорочення всіх форм державного втручання в діяльність інвесторів; надання інвесторам гарантій стабільних умов господарювання, неприпустимість посилення податкового режиму, принаймні, протягом всього періоду окупності інвестиційного проекту;

- спрощення всіх адміністративних процедур, пов'язаних з реалізацією інвестиційних проектів, максимальна заміна дозвільних процедур повідомними, забезпечення реальних умов господарювання для всіх суб'єктів, незалежно від форм власності;

- прискорення процесу реформування бухгалтерського обліку зі стандартами МСФО, забезпечення інформаційної прозорості річних бухгалтерських звітів;

- швидке ухвалення і реалізація нормативних актів, що гарантують збереження банківських внесків, що сприяють відновленню довіри до банківської системи, перетворення тезаврації в інвестиції;

- подальше зниження рівня інфляції і ставки рефінансування. Високий рівень інфляції негативно позначається на активізації інвесторів, спекулятивні операції виявляються привабливішими за реальні інвестиції;

- підвищення рівня корпоративного управління, реальний захист інтересів міноритарних акціонерів, неприпустимість позасудових методів переділу власності, посилення наглядової діяльності прокуратури і позбавлення від суддів, що виносять «замовлені» ухвали.

Порівняно зі США роль нашої держави в інвестиційному процесі мізерна. Загальновідомі, давно апробовані форми підтримки державою приватних інвестицій майже не застосовуються. Тим часом, державні гарантії виплати банкам за зобов'язаннями приватних фірм могли б зрушити з «мертвої

точки» динаміку довгострокових кредитів, яких так потребують наші підприємства.

У справі захисту прав інвесторів важлива роль належить законодавству про банкрутство, орієнтації процедури банкрутства на санацію, а не на ліквідацію підприємств-боржників.

Нова редакція закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» частково вирішує це завдання, головним чином шляхом введення процедури фінансового оздоровлення, яка попередньою редакцією закону не передбачалася. За клопотанням боржника або його кредиторів арбітражний суд може ухвалити рішення про введення процедури фінансового оздоровлення на строк до двох років. Можливість продовження цього терміну не передбачена.

Перераховані вище проблемні питання розвитку дискретного виробництва, яким, зокрема, є машинобудування, потребують і нового підходу в організації й оперативному управлінні, у відшукуванні таких її форм і методів, що найбільше забезпечували б його економічну ефективність, створили б умови для всебічної інтенсифікації виробництва.

Організованість у сучасних умовах означає — поділити роботу на частини чи операції відповідно до структури системи і кількості трудових і технічних ресурсів і доручити виконання кожної операції технологічного циклу машині чи людині залежно від того, хто з цим справиться щонайкраще.

У ринкових умовах господарювання жодне підприємство, жодна фірма, якщо вони не хочуть бути банкрутами, не можуть собі дозволити нескінченно зберігати ту саму організаційну структуру, жорстко дотримувати тих самих правил.

Найважливішою функцією управління є об'єднання, інтеграція всіх сторін і аспектів діяльності підприємства і його окремих виробничих ділянок у єдине ціле. Дослідженню цього процесу організаційної інтеграції, вивченню управління як цілісного, комплексного й історично конкретного соціального явища і присвячена, в основному, пропонована робота.

У роботі враховувалося, що в процесі свого становлення і розвитку теорія організації і управління ґрунтується не тільки на даних інших дисциплін, але і на систематичному науковому узагальненні практики управлінської діяльності, що управління являє собою складне суб'єктивно-об'єктивне співвідношення. І незважаючи на те, що управлінська діяльність усе більш стає науково обґрунтованою завдяки розвитку теорії організації і управління, ця діяльність залишається також сферою творчості, мистецтва.

Як і у всякій іншій сфері інтелектуальної і практичної діяльності людей, науковість управління і мистецтво управління не суперечать одне одному.

Ефективність системи оперативного управління забезпечується вмінням людей (керівників) опанувати мистецтвом творчого застосування в конкретних ситуаціях наукових принципів управління.

В основу розробки теоретичних концепцій, принципів, правил, процедур управлінської діяльності взято контексти практики та прогнозу подальшого розвитку.

По-перше, складність систем оперативного управління, у зв'язку з його багатофункціональністю, поряд з тим, що труднощі оперативного управління з часом, завдяки зростанню коефіцієнта невизначеності середовища (ускладнення продукції, що випускається, і технології її виготовлення, зростання рівня спеціалізації виробництва і розширення кооперації), будуть зростати, а застосування матричних форм корпоративного управління буде також допомагати зростанню його складності, все це проявиться у збільшенні обсягів управлінських робіт, особливо тих, які потребують високої кваліфікації службовців; розширенні складу і багатофункціональності підсистем оперативного управління; збільшенні кількості зв'язків і взаємодії в самому механізмі системи оперативного управління, що в сукупності приведе до розширення організаційної структури і ускладнення самої системи оперативного управління.

По-друге, тип організаційної структури систем оперативного управління у зв'язку з тим, що загальна конфігурація соціально-економічних систем (промислових підприємств, корпорацій, акціонерних товариств) буде змінюватися, оргструктура оперативного управління буде відповідати дивізіональній схемі. Але в рамках цієї загальної схеми можливе і велике різноманіття.

У великих диверсифікованих структурах соціально-економічних систем можуть знайти притулок і окремі продуктові елементи із замкнутим циклом виробництва. Тож для оперативного управління такими структурами слід застосовувати класичні лінійно-функціональні оргструктури, а в дивізіональних елементах соціально-економічної системи — проектно — програмні.

Для середніх і деяких великих об'єднань з невеликою номенклатурою продукції, що випускається, може бути ефективним створення як продуктивних підсистем, так і

функціонально-технологічних (як правило, допоміжних, дивізіональних і обслуговуючих). В системах оперативного управління цими об'єднаннями оптимальними є лінійно-функціональні оргструктури: для великих об'єктів функціональне управління децентралізується; для середніх доцільніше деякі функції оперативного управління централізувати.

Функціональні підсистеми такої системи оперативного управління створені за видами діяльності: зовнішній ринок і внутрішнє підприємництво; розвиток техніки і технології; фінанси; управління персоналом.

По-третє, щодо ієрархії організаційних структур систем оперативного управління.

Як правило, класичні дивізіональні і лінійно-функціональні структури розбудовуються за принципом триступеневої ієрархії. Вищим рівнем є керівництво корпорацією (об'єднанням, промисловим підприємством, акціонерним товариством) разом зі своїм штабним апаратом; середнім — керівництво окремими об'єктами складної соціально-економічної системи зі своїм функціональним апаратом; низовим рівнем — лінійне керівництво первинних ланок окремих об'єктів складної соціально-економічної системи.

Створення систем оперативного управління на основі проектно-програмних організаційних структур, особливо щодо реалізації великомасштабних довгострокових нововведень з високим рівнем невизначеності, з точки зору сфери контролю вищого керівництва, призводить до збільшення кількості як елементів оргструктури, так і кількості операційних менеджерів. У зв'язку з цим, більш всього, застосування матричних структур призводить до формування, в явному чи неявному вигляді додаткового рівня оперативного управління. При цьому менеджери конкретних проектів будуть знаходитися на третьому і, навіть, нижчому рівні від вищого керівництва.

Причому внутрішня структура проектів, залежно від масштабів і складності, може бути також багатоступеневою. Тому між менеджерами проектів і відповідальними виконавцями в таких випадках вводяться координатори програм, а поміж відповідальними виконавцями і низовими ланцюгами може знаходитися достатньо велика кількість операційних менеджерів.

Звичайно, відсутність методології і механізмів оперативного управління економічними процесами опосередковано соціальними аспектами, а також кон'юнктура і напрямки організаційного розвитку соціально-економічних систем у сьогоденні не

дозволяють розраховувати на термінові досягнення стабільності і спрогнозувати розвиток систем оперативного управління підвищеної економічної ефективності.

Тим більше, що будь-який процес нововведень, маючи навіть достатньо обґрунтовані цілі, порушує цілісність функціональних процесів, що заважає взаємодіям як операційних менеджерів, так і елементів технологічних процесів в цілому.

Викладені результати досліджень доводять, що врахувати ізолюваний, локальний і спільний вплив факторів на організаційні системи оперативного управління складними соціально-економічними системами означає не що інше, як створення моделі великих розмірів. А це завдання підвладне лише спеціалізованим науково-дослідним установам, а не користувачам. Так виникає ще одне завдання — інтерпретації моделі оперативного управління.

На практиці ж існує ще одна група проблем, що має досить принциповий характер, пов'язаний з неможливістю кількісного вираження усіх характеристик визначених факторів, що суттєво обмежує можливості кореляційного аналізу і використання його результатів при проектуванні організаційних структур систем оперативного управління.

Зміни зовнішнього середовища потребують більш глибокого аналізу факторів, що є визначальними в розбудові та функціонуванні внутрішнього механізму управління виробничого підприємства як складної соціально-економічної системи. Складність же проектування і стабільного функціонування механізму управління соціально-економічною та організаційно-технологічною системами такого механізму полягає у тому, що вітчизняні підприємства знаходяться на стадії подвійної, а то і потрійної трансформації. І, перш за все, вони1 стикаються з принципово новим зовнішнім середовищем, іншим механізмом відносин, який базується на ще неусвідомлених до кінця і багато в чому ще не пізнаних принципах ринкових відносин.

З іншого боку, принципи будь-якої трансформації настійно потребують перегляду і внутрішніх виробничих відносин. З третього боку, вся світова наука, економіка і політика знаходяться в стадії пошуку шляхів переходу і розбудови якісно нової системи взаємовідносин (як соціальних, так і виробничих), які базуються на принципах всесвітньої глобалізації.

Висвітлені процеси ускладнюються темпами науково-технічної революції і глобалізацією політичних процесів, які потребують від усіх суб'єктів як складних соціально-економічних систем якісно інших підходів щодо проектування,

розбудови і функціонування механізму управління виробничими процесами як базисом розвитку.

Розвиток та розширення інноваційної діяльності стає одним з найголовніших факторів підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств. Цей вид діяльності пов'язаний з трансформацією ідей (як правило результатів наукових досліджень та розробок або ж інших науково-технічних досягнень) в новий або удосконалений продукт, технологічний процес або соціальні послуги. На сьогодні, світовий ринок інновацій оцінюється спеціалістами приблизно в 300 млн. дол. США, за прогнозами аналітиків до 2011 року він буде перевищувати 1 млрд. дол. США, оскільки щорічний приріст прогнозується на рівні 20—30 %. При цьому в центрах концентрації світових новітніх технологій про Україну майже нічого не знають, ні як про державу-засновницю космонавтики, ні те, що Україна займає четверте-п'яте місце в світі по кількості сертифікованих програмістів, крім того Україна — піонер у сфері інформаційних технологій в континентальній Європі.

Що ж стримує розвиток та поширення інноваційної діяльності в Україні?

Успіх інноваційної діяльності, як і провал в значній мірі визначається формами її організації та способами фінансової підтримки. Джерелами фінансування інноваційної діяльності можуть бути як власні кошти підприємства — внутрішні джерела, так і кошти інших підприємств і організацій — зовнішні джерела.

Оскільки для здійснення інноваційної діяльності підприємству необхідні неабиякі кошти, а власні ресурси досить обмежені, то для досягнення поставленої мети досить часто запобігають саме до зовнішніх джерел фінансування. Як вже було сказано зовнішні джерела — це кошти інших підприємств і організацій, до їх числа відносяться зацікавлені фінансово-промислові групи, різні фонди (інвестиційні, інноваційні, венчурні), банківські установи, органи місцевого самоврядування, уряд держави, приватні особи і т.ін. На практиці ж, для більшості підприємств, які займаються інноваційною діяльністю, фінансування шляхом отримання банківських позик практично неможливе за браком ліквідних активів для застави, або відсутністю налагодженої комерційної діяльності, наприклад коли продукт знаходиться в стадії розробки. Отримання коштів від держави або місцевих органів самоврядування теж досить складний та трудомний процес, адже

механізм стимулювання та фінансування інновацій на державному рівні досить неврегульований, крім того цей процес ускладнює економічна нестабільність.

Як показує досвід розвинутих іноземних держав, одним з найефективніших засобів подолання дефіциту інвестиційних ресурсів є венчурне (ризикове) фінансування інновацій шляхом створення венчурних фондів, які інвестують свої кошти насамперед купуючи акції фірми-реципієнта. При цьому, слід зазначити, що перевага віддається тим компаніям, акції яких не обертаються вільно на фондовому ринку, а розподілені між акціонерами. Головною перевагою венчурного фінансування є те, що об'єкту інвестицій не потрібно надавати заставу, крім того йому не потрібно сплачувати інвестору відсотки, як у випадку з банківським кредитом. Венчурний фонд (інвестор) зацікавлений в високому котируванні акцій, оскільки основним доходом його засновників є курсова різниця між купівлею та продажем акцій. Щоб сприяти зростанню курсової вартості цінних паперів, венчурний фонд приймає участь в управлінні підприємством та в консультуванні його вищого керівництва. В особі венчурного фонду фірма-реципієнт отримує не тільки джерело фінансування, але й досвідченого професійного консультанта, який готовий розділити з партнером весь його можливий фінансовий ризик.

З точки зору венчурного інвестора основні етапи інвестування складаються з наступних:

Deal-flow — це початковий процес, який включає пошук та відбір компаній (search, screening і deal-flow). На відміну від держав Заходу, де існує розвинута інфраструктура, процес пошуку підходящих фірм досить складний. Основними джерелами інформації про компанії, що розвиваються, в умовах України — преса, виставки, спеціалізовані асоціації, бюлетені та брошури, що видаються організаціями з підтримки бізнесу, вітчизняні та західні, особисті контакти менеджерів венчурних фондів та компаній.

Незалежно від орієнтації та переваг венчурних фондів, спільним критерієм оцінки для всіх них є відповідь на єдине питання: чи здатна компанія (та бізнес, в якому вона знаходиться) на швидкий розвиток? Фінансові ризики венчурного інвестора може виправдати тільки відповідна винагорода, під якою розуміється дохід на вкладений капітал вище середнього рівня.

Друга стадія — due diligence — «вивчення» або «спостереження» найдовша в венчурному фінансуванні, вона може продовжуватися до півтора року, і як правило, завершується

прийняттям відповідного рішення про вкладення інвестицій або відмові від них.

Вивченню піддаються всі аспекти стану компанії та бізнесу. Як результат такого процесу, якщо приймається рішення про інвестування, складається інвестиційна пропозиція або меморандум (investment offer або memorandum), де об'єднуються всі висновки та формулюється запит для інвестиційного комітету (investment committee), який і виносить остаточне рішення.

Коли підготовча робота завершена і підприємець (компанія) отримують необхідні інвестиції, настає нова стадія, яка носить назву «hands-on management» або «hands-on support». Буквально це словосполучення перекладається як «керувати (або допомагати) тримаючи руку на пульсі». Інвестору небайдуже як компанія використовує надані ним кошти. Звичайно це не означає, що інвестор буде втручатися у всі фінансово-господарські операції компанії. Представник інвестиційного фонду, як правило інвестиційний менеджер, включається до складу Ради Директорів в якості невиконавчого директора. Він присутній на регулярних засіданнях ради та приймає участь в прийнятті стратегічних рішень.

Проведене Європейською Асоціацією Венчурного капіталу вивчення дає наступну картину оцінки ролі та значення венчурних інвесторів з боку власників venture-backed компаній (компаній з венчурним капіталом) — більшість з них зізнаються, що інвестори привносять до бізнесу дещо більше ніж просто фінанси. Тільки 12% вважають, що їх інвестори являються звичайними «менеджерами фонду». А 52% вважають, що вони дійсно являються «партнерами».

Вихід компаній на біржу, іншими словами перетворення її з закритої приватної фірми в відкриту акціонерну компанію — один з шляхів виходу венчурного інвестора з неї, заключна стадія процесу інвестування (exit). Звичайно існує кілька альтернатив, але українська практика «виходу» венчурних інвесторів з проінвестованих компаній остаточно ще не склалася.

Очевидно, що всі вищевказані етапи венчурного інвестування вимагають від компаній, яким необхідні інвестиції неабиякого вміння визвати зацікавленість у потенційного інвестора. Насамперед майбутня фірма-реципієнт повинна переконати венчурного інвестора в комерційному успіху інноваційного продукту, який вона розробляє і планує реалізовувати. Нажаль більшість українських вчених та винахідників, а також молода генерація інженерів, настільки неадекватні ринку, що капіталістам простіше інвестувати кошти в ту ж торгівлю чи металургію — сфери, де для них усе просто та зрозуміло. Часто наші вчені

просто не мають відповіді на прості запитання: про який продукт йде мова, в чому його конкурентні переваги, чому, хто і скільки буде його купувати, хто основні конкуренти, яка планується собівартість, що являється інтелектуальною власністю і кому вона належить і т.ін.

Інвестиційні проекти, які на сьогодні пропонуються в Україні, регіонах (навіть найкращі з них) ще не готові до нормального комерційного, в тому числі венчурного інвестування.

Залучення коштів для венчурного інвестування з українських джерел надзвичайно ускладнене. Розглядаючи традиційні джерела, ми бачимо або дуже слабкий розвиток цього сектора економіки, або несприятливе законодавство і відсутність комерційного інтересу на тлі високого ризику. Але крім загально-економічних перепон на шляху пошуку фінансування інноваційної діяльності, стають і такі, як наприклад проста економічна необізнаність та неадекватність ринку.

При цьому слід зазначити, що нині ринок венчурного капіталу в Україні знаходиться в стадії формування та розвитку, маючи істотний потенціал до розширення.

Аналізуючи сучасну економічну ситуацію можна сформулювати наступні передумови розвитку венчурного фінансування в Україні, що обумовлені історичними та ментальними особливостями української нації: високий рівень освіти населення, поєднання «духу» підприємництва та «розумного авантюризму», поєднання індивідуалізму з колективізмом внаслідок злиття особливостей азіатської та європейських культур, зростання кількості приватних малих та середніх підприємств, високий кваліфікаційний рівень трудових ресурсів на існуючих підприємствах.

Якщо загальноекономічну нестабільність доводиться визнати як об'єктивну реальність, і вона, скоріше за все, ще тривалий час буде знижувати в Україні ефективність бізнесу загалом, то інші перешкоди можна подолати. Ефективним механізмом розвитку ринку венчурного капіталу в Україні може стати створення інфраструктури на базі консалтингових фірм, які надаватимуть послуги малим інноваційним підприємствам у науково-технічній сфері. Це допомогло би розв'язати проблеми як суб'єктів так і об'єктів венчурних відносин. Саме такими проблемами є:

- пошук джерела інформації про перспективні проекти, що вимагають інвестицій;
- підвищення економічної обізнаності підприємців;
- доведення технологічних розробок до стадії продуктів, готових до комерціалізації;
- встановлення контактів між підприємцями та інвесторами.

РОЗДІЛ 6

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ ТА ПОНОВЛЕННЯ ЄДНОСТІ ВИРОБНИЧИХ СИЛ І ВИРОБНИЧИХ ВІДНОСИН

Ми вже звикли, що кожному фізичному явищу, пізнав яке, ми маємо намір надати статус «поняття» як такого. Тобто, ми намагаємось надати деяке можливе, в рамцях пізнаного, визначення, усвідомив тим самим сутність пізнаного, його глибину.

Саме цим визначенням, як ступенем (мірою) усвідомлення нами пізнаного, формується принципова відповідь: чи дійсне нами пізнане, чи ні. Причому, тільки у даному конкретному випадку і тільки відносно стану, в даний конкретний термін, простору і часу.

Досягнення у фізиці останнього часу підтверджують гіпотезу, що у природі не існує фізичних процесів, понятійний апарат яких а priori необхідний і справджуваний. Бо кожне поняття отримує своє право на існування виключно завдяки однозначному і ясному взаємообґрунтуванню явищ фізичними дослідженнями.

Початок ХХІ століття був позначений найважливішою історичною подією в розвитку суспільства землян — світова суспільна формація перейшла до третього історичного суперциклу розвитку, характерною ознакою якого є процеси перевтілення фундаментальної науки і інноваційних технологій інтелектуального потенціалу у вирішальний фактор еволюції. Підґрунтям такого періоду слугує цілий комплекс сучасних наукових напрямів використання сукупного інтелектуального потенціалу суспільства на основі синергетики, універсальної теорії розвитку, теорії біфуркацій і катастроф, космології, еніоніки та нової фізики.

До дії залучена нова наукова парадигма фізичної взаємодії натуральних процесів Природи. Головною відзнакою цієї парадигми є прогнозна методологія на основі принципово нового типу раціональності — інтелектуально-синергетична раціональність (згідно з інтелектом дію). На першій план виходять процеси наукового обґрунтування усвідомленого сукупним інтелектуальним потенціалом суспільства, що потребує нового образу мислення, з нахилом до філософії невизначеності і нестабільності, нового понятійного апарату (глосарія).

А якщо це так — підстав для сумнівів майже немає — то доречно поставити запитання: а чи достатньо наукового потенціалу сучасності для розробки нового, більш раціонального алгоритму визначення понять нами пізнаного? Тим більш, прогнозувати співвідношення між поняттями, які і раніше і в більшості випадків і сьогодні сприймаються і сприймалися неадекватними. Як-то, співвідношення між владою й знаннями, або наукою; співвідношення між пізнанням невідомого і усвідомленням пізнаного; співвідношення наукового обґрунтування і достатнього науково-технічного рівня; співвідношення між інтелектуальним потенціалом і науковим; співвідношення між інтелектом суспільства і досягнутим науковим рівнем чи рівнем розвитку.

Як бачимо, все кружляє навколо поняття інтелекту. Так що таке інтелект і інтелектуальний потенціал? Як ним користуватися в максимально можливій мірі?

Не вдаючись до глибокого дискурсу, з максимальною мірою впевненості, можна сказати, що населення планети Земля має скоріш віртуальне уявлення, ніж може матеріалізувати ці поняття. Ми говоримо: «мислення — матеріальна субстанція». І в той же час вживаємо великі зусилля, щоб знайти підтвердження цьому. Ідеально сформований і абсолютно індивідуальний мозок кожного, за своєю енергетичною і матеріальною віддачею, значно перевищує традиційні з матеріальної точки зору засоби виробництва як сировина, робоча сила і гроші. В його середовищі концентрується те, що ми називаємо інтелект. Сукупність якого, його енергетичні можливості складають інтелектуальний потенціал. Але мозок не бажає, не може розкрити все і водночас про свої технологічні можливості репродукувати свій потенціал, свої можливості відтворювати.

Ми часто і голосно говоримо, що знання — це сила. Але десь, у глибині мозку, десь там, у якійсь із його кватирок, напрочуд впевнено визріває, що це не так. Десь у глибині зріє, що не все ще ти знаєш, що не все ще ти пізнав і тим більш усвідомив пізнане. А якщо ти ще й науково не обґрунтував усвідомлене, то твої знання неповні. Бо тільки наукове обґрунтування відкриває шлях до нового знання. Тільки інтелектуальні можливості здатні на творення нового, через пізнання, усвідомлення пізнаного і наукове обґрунтування усвідомленого.

То ж, на наш погляд, знання — це рівень усвідомлення пізнаного, що формує інтелект. Знання — це поле брані. Знання — це бранне поле, для розкриття індивідуального

потенціалу індивіда, корпорації, держави. Воно скрізь: у телефоні, у повітрі на базарах, на стадіонах, в кіберпросторі Інтернету. Воно охоплює людство як атмосфера землі. І навіть у цій ситуації ми постійно відчуваємо як наш інтелект потребує нових знань. Ми постійно відчуваємо сократівське «я знаю, що я нічого не знаю».

Звідси інтелект, на нашу думку, — це той логічний початок, логос життя, що відтворюється з того конкретного і неподільного цілого, в якому сам початок є логічно непроникнене, чуже, трансцендентне думці, алогічне, неподільне і незливане з початком логічним — те, що народжує процес мислення, думку, думає і має свою самосвідомість, рефлектує та розвиває само себе, має свої рамця, з яких воно не може виходити, Ала в цих межах воно нероздільно панує.

Інтелект як життя, як конкретна єдність алогічного з логічним, певна річ, залишається понад логічне, що не уміщується ні в яке логічне визначення, що має справу лишень з гранями і схемами, а не з живою його тканиною, Але від цього воно не стає ні антилогічним, ні логічно індіферентним. Інтелект породжує здатність мислення, яке породжує думку и має свою самосвідомість, він не рефлектує сам на себе. Він усвідомлює пізнане і науково обґрунтовує самоусвідомлене, породжуючи нові знання.

Інтелект — це програма життєдіяльності кожної людини, його душа, що приходить в лоно матері разом з ембріоном життя. Так, він піддається впливу середовища, в якому ця програма реалізується, Ала він не залежить від цього впливу, отож і середовища, в якому розвивається. Синергетичний погляд на історичний хід його розвитку означає, що наше майбутнє багатоваріантне, Але не зумовлюване. Незаперечного фатуму або нагальної необхідності однозначного еволюційного вектору не існує, а вибір нашої долі, тобто оптимального варіанту розвитку, залежить від нас самих, від нашого розуму, від нашого відчуття відповідальності перед майбутнім, від нашого духовного стану, віри і волі — усіх тих складових, які акумулює в собі наша інтелектуальна програма (інтелект і його потенціал).

Початок ХХІ століття характеризується соціально-культурними трансформаціями, які визначають параметри глобального суспільного порядку сучасного світу. Вони обумовлені новітніми технологічними зсувами, які з'являються з кожним новим кільцем науково-технічної революції и які постійно потребують їх усвідомлення, понятійного визначення і наукового обґрунтування. Технологічні відносини на цьому етапі розвитку любого суспіль-

ства мають розглядатися не тільки як деяка взаємодія процесів в суспільстві і природному довкіллі, Але і як міжособистісні взаємодії серед людей, індивідів. З їх інтелектуальним потенціалом і механізмами (технологіями) його використання.

Саме такий підхід дозволяє нам обумовити нову наукову парадигму технологічного способу розвитку. Саме він обумовлює динамічну систему технологічних відносин. І саме це, в свою чергу, визначає характер технологічного розвитку великих соціально-економічних систем як самоорганізуючихся суспільних формацій, які ідуть шляхом послідовних змін технологічного способу виробництва, в результаті чого одна система технологічних відносин діалектично переходить у іншу, більш високого рівня розвитку.

Доречи, зацікавленість технологічними новаціями, науковими розробками і результатами досліджень виникла десь близько у 400 році до нашої ери, коли старогрецький філософ Демокріт запропонував ввести поняття «атом» як неподільну частку корпускулярно-молекулярної матерії. З тих пір особливу увагу дослідників привертали проблеми технології, технологічного прориву, науково-технологічного прогресу.

Але повернемося до помітного для нас часу. Якщо десь близько середини XX століття проблеми науково-технічного прогресу розглядалися головним чином на макрорівні як заходи, що сприяли загальному розвитку, то вже в останній чверті його проблеми технологічного розвитку стали незаперечним атрибутом програмного планування на всіх рівнях розвитку. Здивувань не викликає. Бо науково-технічний прогрес стає одною з найбільш впливових функцій розвитку суспільства. Технології, їх розвиток стають головним підґрунтям стабілізації суспільної формації. Такий підхід не тільки суттєво важливий, він природно необхідний, оскільки одне без одного просто неможливе як не може функціонувати організм людини без мозку, хіба що коли він знаходиться «в комі». Але й тоді мозок залишається живим. Суспільство без належної технологічної бази не суспільство, у повному розумінні слова.

Безумовно, звичайна людина тільки віртуально може бути зацікавлена в успішному розвитку науки та на її основі технологічного базису свого існування. Бо кожен із нас бажає жити як можна довше, бажає жити краще, бажає комфорту і безпеки, але без загальних витрат. Кожен із нас бажає технологій корекції нашого життя, але без нашої участі. Бажає чистого повітря, чистої джерельної води, екологічно чистої їжі, але щоб без будь-яких енергетичних особистісних потрясінь.

Сьогодні у кожного: від учнів старших класів до провідних спеціалістів різних галузей і вчених, і на устах, і в думках, в різних варіантах розглядається нова концепція технологічної парадигми на основі нанотехнологій, наноматеріалів, нанотехніки. Вчені провідних країн пов'язують розвиток науково-технічного прогресу у всіх високотехнологічних сферах діяльності людини з нанотехнологіями. Але, на наш погляд, людство знову і знову заблукало у хащах технологічного розвитку. Справа в тому, що ще з часів усвідомлення так званої «дамаської сталі» людство розвивалося і розвивається на основі нанотехнологій. Просто ми це не усвідомлювали. А десь за декілька років у світову свідомість блискавкою увірвалось коротке, але з великим потенціалом, слово «нано-». Воно збуджує уявлення про великі зрушення у всіх напрямках науки і техніки, з великими надіями для економіки, з надіями на краще життя. Багато людей вбачають в нанотехнологіях «панацею від усіх бід», багато вірять в новий етап протистояння різних країн, незалежно від їх сучасного рівня розвитку, дехто вбачає створення нового типу біоенергоінформаційних систем.

Таке звеличення та піднесення до рангу пріоритетних національних напрямів нанотехнологій, зі сподіваннями, що надасть їм якісно інших властивостей, надає важливого значення у всіх високорозвинених у технологічному і соціокультурному відношеннях країнах. Всі вони мають у дії Національні програми критичних технологій до 2015, а то й 2025 років. В кожній із цих країн визначені і законодавчо стверджені Національні програми розвитку і регулювання державної політики в напрямку технологічного забезпечення всіх галузей соціального забезпечення. Визначене бюджетне фінансування.

А що ж в Україні? Парадокс на парадоксі. Одні не бажають знати вчених, інші самі себе акредитували під вчених. А вчені в більшості своїй вважають, що їх справа — це наукові дослідження, а з технологіями нехай розбирається той, кому вони потрібні. А вони непотрібні — глухий кут! Розроблена ще у 1994 році Національна програма критичних технологій України уже понад 20 років припадає архівною пилюкою. Не виникає ні у кого бодай зацікавленості.

Тож відтворимо концептуальний погляд на єдність виробничих сил і виробничих відносин у сучасних суспільних структурах виробництва, що виражають активне відношення людей до накопичення матеріальних благ, як показника духовного розвитку суспільної формації.

Взагалі, якщо дотримуватися канонів класичної теорії, то «виробничі сили — це система суб'єктивних (людина) і матеріальних (засоби виробництва) елементів, що відтворюють активне відношення людей до природи, яке полягає у матеріальному і духовному освоєнні і розвитку її багатств (цінностей), в процесі чого відтворюються умови існування людини та виконується процес її розвитку».

Але ж початок ХХІ століття віддзеркалив нові соціально-гуманітарні трансформації, які вимагають нових підходів щодо визначення змісту і якості виробничих сил, які не тільки б окреслювали, але й обумовлювали б пріоритетні параметри глобального соціально-екологічного й духовного порядку сучасного світу та визначали б ті технологічні зрушення, що формували б підґрунтя подальшого економічного розвитку. Не має сумнівів, що ключова роль технологічного базису в процесі економічного зростання більшості країн світу є їх державним пріоритетом структурних зрушень в економіці. Водночас сфера впливу наукоємних технологій обмежується не тільки системою економічних відносин, але й такими соціально-суспільними важелями, як ВВП, обсяг промислового виробництва, зайнятість населення (величина безробіття), продуктивність праці та надійність і довговічність технологічного обладнання, а також змістом суспільної формації, яка, у свою чергу, формується й існує під впливом саме технологічних новацій.

Немає сумнівів, що саме технологічна база суспільства визначає темпи економічного зростання більшості країн світу, як тих, що вважаються провідними, більш розвиненими, так і тих, що тільки на початку великих зрушень. Саме в сьогоденні за такого підходу з'явилася нова концепція, що дістала назву «технологічний спосіб виробництва» як динамічної системи технологічних відносин. Вважається, що виробничі відносини в сьогоденні, завдяки оптимізації внутрішніх виробничих процесів, трансформувалися в систему технологічних відносин, за яких характер внутрішнього їх змісту визначається характером операції чи переходу в технологічному процесі. Саме завдяки послідовним змінам у технологічному способі виробництва визначається характер технологічного розвитку, їх впливу на структурні зрушення в економіці взагалі, завдяки чому одна система технологічних відносин на основі діалектики внутрішніх процесів переходить в іншу. Відбувається природна трансформація всієї соціально-суспільної формації.

Ключова роль технологічного фактору в процесі економічного зростання більшості країн світу сучасності матеріалізується

через систему державних технологічних пріоритетів, які формують і поновлюють технологічну базу суспільства та трансформують систему технологічних відносин, що, у свою чергу, визначають характер та стратегію соціально-економічного зростання суспільства тієї чи іншої формації.

Визначаючи багатовекторність науково-дослідних і проектних розробок у сфері поновлення технологічної бази, слід відзначити, що найменш дослідженими залишаються питання їх економічної суті, визначення їх цінності та інтелектуальної власності, як елементу національного багатства країни, як характеру технологічних відносин і у сфері виробничих сил, і у сфері виробничих відносин.

Виробничі відносини сьогодення — це сукупність технологічних, технічних та економічних відносин між членами суспільної формації, що формуються в процесі виробництва залежно від його характеру й рівня та відносин власності, обумовлюючи технологічну базу та соціально-економічну структуру суспільства. Це відносини, що слід розглядати не тільки як взаємодії між людьми, які є головним ланцюгом (точніше, механізмом) відносин у соціально-економічній системі, але й як відповідні взаємодії між суспільною формацією й Природою. Матеріалізація цих взаємодій формує нову концепцію технологічної бази суспільства (її виробничі сили) та надає динамічності розвитку інтелектуального потенціалу, що, у свою чергу, визначає характер технологічної основи виробництва шляхом послідовної реалізації знань та зміни виробничих відносин. У результаті чого саме зміни в технологічній базі суспільства мотивують зміни в соціально-економічній системі тієї чи іншої суспільної формації, що базується на підґрунті технологічного способу виробництва як динамічної системи технологічних відносин.

Таким чином, ми отримуємо можливість проектування концепції регулюючих параметрів розвитку моделей соціально-політичних і соціально-економічних систем, що можуть водночас урахувати виробничий потенціал суспільства й виробничі відносини людей, технологічну базу й соціально-політичні та соціально-економічні підґрунтя, екологічні суб'єктивні й суб'єктивні чинники розбудови соціально-суспільної формації, невід'ємною часткою якого являється моральний та духовний імператив. При цьому поступальний розвиток соціосупільної формації тієї чи іншої цивілізації являється основою соціально-економічною закономірністю соціокультурної динаміки розвитку. Це говорить про те, що такий вид складних саморозвивальних систем не можна розглядати з

відривом від інших, навіть, на перший погляд, малозначущих чинників, зовнішнього впливу чи індивідуальних підходів.

Науково-технічна революція сучасності пропонує шлях до громадянського природного суспільства та суспільного виробництва, у технологічному відношенні незрівнянно більш складного, ніж минуле чи, навіть, сучасне в найбільш розвинених країнах. Непомірно зростають вимоги до професійної компетентності й соціальній відповідальності не тільки тих, хто працює в тій чи іншій галузі виробництва, обслуговування, соціокультурній чи освіти й охорони здоров'я, але всіх членів суспільства, навіть дітей і немовлят, як складових загального інтелектуального й соціокультурного потенціалу суспільної формації. А обмін виробничою, соціальною й економічною інформацією, виходячи з сукупності технологічної бази, стає все більш глибоким, значущим та багатограним. Щоб успішно функціонувати така складна соціально-економічна саморозвивальна суспільна система має потребу в універсальному багатогранно підготовленому робітнику чи службовцю, який володіє знаннями у своїй професії та науковим світопізнанням.

Сьогодення визнає, що інноваційна діяльність у галузі вдосконалення технологічної бази для складних саморозвивальних соціально-економічних систем є одним із стратегічних чинників розвитку, основним чинником стратегії як держави в цілому, так і окремих підприємств різного підпорядкування й форм власності. В основі занепаду й зростання національної економіки лежать не економічні показники й соціальні чинники (вони є похідними), а техніко-технологічний потенціал виробничих сил. Ось чому головним чинником функціонування складних соціально-економічних саморозвиваючихся систем є не статична конкуренція поміж суб'єктами виробництва чи країнами, а потенціал виробничих відносин через конкуренцію з боку нових виробів чи послуг, що базуються на нових технологіях як результату творчого використання сукупного потенціалу суспільства, галузі, підприємства, фірми. Саме інноваційна діяльність через удосконалення, виготовлення, упровадження та використання прогресивного обладнання на підприємствах створює необхідні умови для процесів пошуку та розробки новітніх технологій, що, у свою чергу, трансформуює виробничі відносини через системи організації виробництва та вдосконалені методи управління ним. То є процеси безперервного та прискореного техніко-технологічного, технологічного й організаційного оновлення суспільного виробництва через

трансформацію виробничих сил, є незворотнім та мобілізуючим весь інтелектуальний потенціал у відтворенні виробничих відносин.

При цьому слід зазначити, що фізичне спрацювання технічних засобів виробництва відступає «на задній план» порівняно з моральним старінням утілених у нього знань. На протязі декількох років використання, а іноді вже під час будівництва (створення) підприємства, що має протягом деякого часу випускати це обладнання, старіють і техніка, і технологія. Процес охоплює не тільки уречевлені в технологічному обладнанні, у виробничих силах загалом, а й живі знання, носієм яких є творча ініціативна діяльність кожної людини, що не може не позначатися й на виробничих відносинах.

У безперервний цикл оновлення предметно-речових та суб'єктно-особових виробничих сил науково-технічна революція на кожному із своїх переходів трансформує і виробничі відносини. У сьогоденні ж вона внесла безпрецедентну інверсію: уперше в історії соціально-економічного розвитку темпи зміни поколінь техніки (виробничі сили) стали стрімко випереджати темпи зміни поколінь працюючих (виробничі відносини), що не може не викликати диспропорції оновлення та розвитку. Тепер уже протягом життя одного покоління людей, упродовж активної їх трудової діяльності, у передових галузях суспільного виробництва відбувається зміна декількох поколінь техніки, яка суттєво впливає на трансформацію виробничих сил. І цей процес змінює соціально-економічну сутність суспільства, трансформуючи в свою чергу і виробничі відносини. Опосередковані і, тим більш, віддалені у часі соціосупільні наслідки науково-технологічного розвитку, не те, що широкою громадкістю, але й державними інституціями та більшістю науковців, у повній мірі не усвідомлені. Між тим, проблеми суспільно-економічного реформування, як у нас в державі, так і за кордоном, потребують нагального усвідомлення та наукового пошуку. Результати наукових досліджень за останні 5—6 років підтверджують, що не розібравшись в питаннях теорії, не внівши прозорості в поняття економіки, технологічної організації виробництва та управління ним, неможливо розв'язати питання практики удосконалення взаємодії виробничих сил і виробничих відносин.

Розглядаючи історико-графічні цикли розвитку суспільства людей, неможливо не помітити, що таким чином, як промислова революція не породила першо-початкові уречевлені засоби виробництва з нічого (за умови відсутності зразків), науково-

технічна революція не створила виробничу силу знань на пустому місці. Але ж обидві ці технологічні за своєю суттю революції послідовно, крок за кроком трансформували існуючі, як і попередньо необхідні умови виробництва в його відносно самостійні й визначальні чинники: перша перевтілила ручні інструменти в машини, а первинне ремесло в промислову індустрію; друга, разом з емпіричним знанням і збагаченим досвідом, трансформувала в індивідуальну творчу економічну діяльність системне використання потенціалу їх інтелекту, без якого практично не можливе ідентифікувати виробничі сили й виробничі відносини. Головним же наслідком цих двох революцій є те, що вони не тільки передбачили можливості, але й підготували підґрунтя для третього виду — інтелектуальної революції, сутність якої полягає у використанні першоснови суспільного розвитку — сукупного інтелектуального потенціалу. Такий підхід формує базис нового напрямку філософської думки — філософію соціально-економічних відносин в умовах нестабільності й непередбачуваності динаміки суспільного розвитку. Якщо найбільш опосередковано давати оцінку досягненням у цьому напрямку, то слід розглядати цей підхід з позицій теорії складних саморозвивальних соціально-економічних систем. Для таких систем притаманним є поняття стану, коли система, її стан обґрунтовується у визначений термін часу й обумовленому просторі. Динаміка таких систем проявляється у зміні її стану внаслідок впливу зовнішнього середовища та властивостей внутрішнього стану у визначений термін. А основними засобами виробництва є не трудові, матеріальні й фінансові ресурси, а інтелектуальний потенціал людей, їх мозок, який визнано дивовижним, непередбачуваним і неосяжним механізмом суспільного розвитку.

Принципово важливі відмінні властивості функціональних процесів самоорганізуючихся систем полягають у тому, що на тлі одноманітного збільшення чи зменшення параметрів системи можливі раптові неочікувані зміни її стану. Система зазнає впливу процесів біфуркації, а це вже притаманне катастрофі, що обумовлене нелінійними зв'язками між елементами й процесами.

Звичайно, для відкритих систем з нелінійними зворотними зв'язками подібний по суті катастрофічний стан, як правило, значно складніший, ніж звичайний процес біфуркації з дійсно катастрофічними наслідками. Опісля проходження стану біфуркації подальша еволюція системи перестає бути однозначною: вона функціонує по одному з альтернативних сценаріїв,

що значно відрізняються. Поведінка такої системи після проходження кордону катастрофи стає парадоксальною, немов би роздвоєною. Причому в діяльності цих напрямків фундаментальну роль починають набувати випадковості, другосортні фактори, з енергією подвоєною керуючою інституцією, її людським потенціалом інтелекту. Саме в такому стані знаходиться наша держава як велика саморозвивальна соціально-суспільна система, де головну роль відіграють другорядні впливові процеси політичних партій і окремих горе політиків. І нічого «гріха потайки тримати», вони сьогодні відіграють головну роль і справляють вирішальний вплив на перехід системи на той чи інший еволюційний, як правило, розроблений, фальшивий сценарій. І відбувається це тільки тому, що в царині критичної точки цим другорядним, надуманим процесам ніщо й ніхто не заважає, а саме соціально-економічна, політична, культурна система втратила стійкість, вийшла з режиму самоуправління.

У повсякденному житті люди все частіше й частіше стають перед ситуаціями, які потребують від нас усе нового рівня пізнання можливого та усвідомлення необхідного для прийняття кваліфікованих, оптимально ефективних управлінських рішень від яких залежить гідний вихід із тої чи іншої ситуації. Досвід пізнання можливого та рівень усвідомлення необхідного неможливо визначити кількісними показниками — це більш біоенергоінформаційна субстанція, яка нас огортає, нами керує, нас удосконалює, заставляє жити в любых умовах доки функціонує програмний комплекс кожного з нас — мозок.

Вивчаючи досвід минулих століть, ми усвідомлено розуміємо, що благополучне існування кожної країни, її розвиток, а також розвиток тієї чи іншої соціально-суспільної формації історично формувався на рівні використання природних, трудових і матеріальних ресурсів у сукупному інтелектуальному потенціалі цих країн. Прогнозуючи майбутнє, ми все частіше переконуємося, що ці ресурси з кожним кроком уперед втрачають своє значення.

Зростає лишень сукупний інтелектуальний потенціал суспільства плюс рівень сукупних знань соціально-суспільної формації. Зараз не тільки високорозвинені країни, але й ті, що намагаються ними стати, усе більше й більше конкурують не якістю товарної продукції, яка теж має гідне значення, а рівнем сукупних знань суспільства. І саме це стає новим «полем брані» як для країн, так і для її суб'єктів виробництва.

З болем і жалем у душі високоінтелектуальні вчені України намагаються осмислити те, що не піддається усвідомленню:

маючи багатющі природні ресурси, золоті руки працівників, найбагатші можливості великих інвестицій у розвиток і бути державою «третього світу», і все це тільки через те, що державою керують низькоінтелектуальні безграмотні себелюби — люди, які ніяк не можуть усвідомити, що вирішальним чинником виживання, стабілізації і розвитку є першокласні виробничі сили на основі новітніх технологій та високовпорядковані виробничі відносини на основі інтелектуального потенціалу й духовності — це наші люди та їх рівень знань.

Для України все залежить лише від уміння направляти в необхідне річище роботу умів, того самого дивовижного й неосяжного механізму, який може швидко й надійно розробляти та запускати у виробництво нові й нові першокласні моделі й виробничих сил, і виробничих відносин, які здатні забезпечити не рух, стрімкий політ у майбутнє.

Розробляючи на цій основі соціосинергетичні моделі у повній відповідності матеріалістичному розумінні історії, ми водночас отримаємо можливість урахувати достатньо повну сукупність чинників, роль кожного з яких на тому чи іншому відрізку історичного буття може бути різною залежно від конкретних умов. Але в повній сукупності стратегічного бачення вони дозволяють проектувати динамічні моделі соціокультурного й економічного розвитку. Відтворюючи таким чином складний синтез процесів, ми отримаємо можливість реалізації саморозвитку соціально-суспільної системи в повній відповідності філософії розвитку С. Булгакова, згідно з його «Философией хозяйства» — «...сделать подлинным центром эволюционных моделей непосредственно самого человека с его творческой самобытной индивидуальностью».

Отже, потрібна методологія, що дозволяла б програмувати найбільш ефективні сценарії соціокультурного розвитку, головним критерієм оцінки яких був би інтелектуальний потенціал. Бо ж уже сьогодні у високорозвинених країнах сукупний інтелект суспільства складає основну частку національного валового продукту та виступає в ролі головної складової виробничих сил і виробничих відносин. І саме через це проблема створення умов і конкретних механізмів оперативного перевтілення сукупного інтелектуального механізму в інтелектуальний капітал як фундаментальної основи розвитку суспільства є надзвичайно актуальним, пріоритетним державним інноваційним соціосупільним завданням. Причому, мається на увазі не створення якоїсь інституції управління, а національна ідея всезагальної інноваційності як «образ думки»,

який стосується кожного й усіх, інноваційність усього й скрізь на основі уявлення, натхнення, неповторності, творчої ініціативи. Інноваційність на основі сукупного інтелектуального потенціалу як технологічної бази зростання та відтворення сукупного інтелектуального потенціалу суспільства, його виробничих сил, як технологічної бази й виробничих відносин на основі духовності та толерантності. Це означає, що інноваційність повинна бути в більшості аспектів діяльності не тільки кожного індивідуума, а всього підприємства, організації, фірми.

Тож, якщо ми маємо намір зрівнятися з високорозвиненими країнами в їх розвитку й обійти їх, ми повинні переглянути своє відношення і щодо організації виробничих сил, і щодо управління виробничими відносинами, і щодо координації темпів зростання й розвитку. Для цього нам необхідна інноваційність на всіх рівнях, слід переглянути всі аспекти нашої діяльності: нашу місію, нашу стратегію, темпи використання як запозиченого, так і накопиченого власного досвіду, шляхи найбільш раціональної та ефективної роботи. Змістом усього цього є переосмислення того, що і як ми робимо, моделювання нових підходів до нашого життя, створення умов конкурентних переваг як у виробничих силах, так і, тим більше, у виробничих відносинах. Тим більше, що досвід у цьому напрямку у нас є власний.

Необхідно відмітити, що революційні перевтілення соціально-суспільних систем у період їх розвитку виникають періодично протягом тисячоліть: і коли з'являлись електрострум та двигун внутрішнього згорання, і коли появлялись телеграф, радіо, телефон та телевізор, і коли з'явилися оргтехніка, комп'ютер та інформаційні технології, і в періоди розвитку ринкових відносин і т.п. І кожного разу суспільство піддавалось серйозним змінам в організації виробничих сил та системах оперативного управління виробничими відносинами. Причому організаційна структура виробничих сил завжди розглядалася як пасивна статистична характеристика внутрішнього наповнення системи організації суспільства, що формувалася протягом століть його розвитку. При цьому процеси реструктуризації пов'язувалися з реформуванням технологічної бази, впровадженням нових організаційних, інформаційних та управлінських технологій, що суттєво позначалося й на внутрішньому укладі суспільства, на його місці в зовнішньому середовищі, на його зв'язках із зовнішнім середовищем.

Ось тут треба відмітити, що люба організація, як соціально-суспільна система, точно так же, як і організація як технологія,

як процеси, має суттєво неоднорідну внутрішню структуру по складу суб'єктів і технології їх діяльності. Ось чому однією з основних умов існування (функціонування) і розвитку будь-якої організації є наявність загальної цілі її суб'єктів та кожного індивіда цих суб'єктів. Причому цілі поділяються на дві категорії: організаційні (формальні) й автономні (неформальні: непередбачувані й невизначені). Організаційні цілі саморозвивальних систем чітко структуровані і проєктуються на основі місії організації як суспільно-соціальної системи, яка, у свою чергу, трансформується в конкретні цілі суб'єктів системи. І таким чином формується розгалужена система цілей: від більш загальних і довгострокових цілей на верхньому рівні до більш конкретних і короткострокових — на нижньому. А якщо на базі всієї сукупності цілей (як формальних, так і неформальних) спроектувати багатомірну модель, або поле цілей, де цілі будуть представлені у вигляді векторної форми, то однорідність (однонаправленість) чи неоднорідність (різнонаправленість) загальної картини може говорити про ступінь конфліктності структури організації.

Аналізуючи функціонуючі соціосистеми, доцільно зробити висновок, що, по-перше, існує поле цілей, на яке потрапляють і реалізуються як організаційні, так і автономні цілі; по-друге, організаційні цілі піддаються формалізації й проєктуються у вигляді організаційної технології, а автономні цілі, як правило, є самодостатні: непередбачуваними й невизначеними, і реалізація їх залежить тільки від інтелектуального рівня. Отже, у разі відсутності сильної системи підтримки формальних цілей системного управління, вільний простір поля цілей заповнюється автономними цілями. Що й відбулося в соціосистемі нашої держави.

Слід підкреслити, що завдяки тому, що автономні цілі простіші за своєю структурою (вони мають більш просту організаційну структуру, їх ціллю є задоволення потреб більш низького рівня, формуються на основі особистих, а не суспільних цілей, мають простішу систему реалізації), — вони скоріш упроваджуються, але менш ефективні, і від них складніше позбавитися, а тому вони виводять організацію на хибний шлях, система втрачає управляємість.

Таким чином, структурування саморозвивальних складних соціосистем має, по крайній мірі, дві принципові характеристики: по-перше, превалювання автономних цілей над організаційними перенацілює увагу з зовнішніх факторів на внутрішні взаємовідносини — система стає менш врівноваженою й менш

здатною до реагування на зміни зовнішнього середовища, збільшується вірогідність прийняття не тільки неефективних, а й невірних рішень; по-друге, превалювання силових і переговорних відносин збільшує конфліктність як окремих індивідів, так і суб'єктів управління, управлінських інституцій і, як наслідок, знижується сама ефективність системи.

По мірі розвитку виробничих сил і виробничих відносин підвищення життєвого рівня, формування різноманітних потреб людей і переходу їх до внутрішніх ціннісних настанов, саморозвивальні системи мутували, змінювали усталені форми організації та вдосконалювали свою внутрішню структуру. У цьому плані слід підкреслити найхарактерніші чинники, що відображали внутрішній характер саморозвитку:

— провідну роль у такому творенні відіграють робітники інтелектуальної сфери, їх сукупний інтелектуальний потенціал; від них більшою мірою залежить успіх, ніж від власників виробничих сил; вони володіють значно більшою свободою, ніж традиційно найманий персонал; вони, як правило, вважають за краще працювати не на фірму, підприємство чи організацію, а разом з нею, працювати як колеги, а не підлеглі;

— виробнича діяльність суб'єктів соціосистеми перестає бути сукупністю технологічних операцій та окремих технологічних переходів, перевтілюючись у єдиний виробничий процес, в основі якого інтелектуальний потенціал кожного й усіх; у результаті чого вирішальні позиції займають спеціалісти з високим інтелектуальним потенціалом, які володіють найбільш повною та адекватною інформацією щодо плину цього єдиного процесу;

— найважливішим елементом, що визначає єдність суспільства, організації, підприємства, фірми, стає проста матеріальна залежність індивідів, у рамках якої на основі духовності моральна єдність забезпечується станом взаємної довіри.

Тож, з часом суспільна формація, як і будь-яка складна соціально-економічна саморозвивальна система, проходить через сутнісну трансформацію, що зумовлюється різким зростанням сукупного інтелектуального потенціалу в забезпеченні її діяльності, унаслідок чого традиційні чинники власності на засоби виробництва втрачають своє основоположне значення, віддаючи пріоритети інтелектуальному потенціалу.

За такого підходу належну оцінку слід надати реальному місцю в економіці розвинених країн високотехнологічним компаніям, для яких технологічний прогрес, завдяки зниженню вартості технологій, підірвав їх позиції. Це призвело до

того, що все більше й більше висококваліфікованих спеціалістів знаходять можливості втілення своїх здібностей у невеликих фірмах, що відрізняються високою мірою свободи індивідуальної діяльності, без орієнтованих напрямків на традиційно розуміючу економічну ефективність. Усе це призводить до широкого розповсюдження структур малого та середнього бізнесу, які можуть бути організовані з мінімальними інвестиціями й основним надбанням яких є інтелектуальний потенціал та природні здібності їх засновників. Розвиток малого та середнього бізнесу потребує не поєднання основних виробничих сил, а зміни моделі виробничих відносин на основі партнерства творчих індивідуальностей, цілі яких набувають більш неекономічного характеру, а самі вони стають не стільки елементами суспільства, скільки спільністю гурту.

Саме ці творення організують індивідуальну творчу економічну діяльність не на основі директив чи наказів, не на основі рішень більшості чи, навіть, консенсусів, а на підґрунті внутрішнього ініціативного погодження цілей та намірів індивідів. Уперше мотиви діяльності виявляються вище, ніж її стимули. Це організація діяльності на основі єдності світогляду й духовності кожного, на основі використання інтелектуального потенціалу кожного й у сукупності всіх.

РОЗДІЛ 7

ОСНОВИ ПІЗНАННЯ ТА СУКУПНОСТІ ФАКТОРІВ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ

Протягом десятиліть офіційна і практично єдина парадигма розвитку усередині соціально-економічної структури України забезпечувалася соціалістичною ідеологією. Не секрет, що дане бачення економічних відносин при цьому цілком будувалося за принципом радикального марксистського заперечення капіталістичної системи другої половини XIX сторіччя і полягало в наступному:

- фактично уся власність на засоби виробництва вважалася неподільним суспільним надбанням, що відкривало можливість планомірно управляти всім народним господарством із єдиного центру;

- будь-які витрати, включені в план, вважалися суспільне необхідними;

- основна маса ресурсів розподілялася шляхом фондування;

- товарно-грошові відносини, у тому числі фінанси і кредит, розглядалися як інструменти плану, а ціна виступала як плановий норматив;

- передбачалося, що плановість забезпечує одночасно безкризовий поступальний розвиток економіки, повну зайнятість населення, науково-технічний прогрес і високі темпи економічного зростання;

- у відносинах із зовнішнім світом робилися ставки на власні сили; при цьому встановлювалися загороджувальні бар'єри у вигляді універсальної зовнішньоекономічної державної монополії;

- опора у стратегії економічного зростання робиться в першу чергу на важку промисловість і в цілому на виробництво засобів виробництва, яке випереджає розвиток, що зводиться в ранг об'єктивного закону;

- легка промисловість одержувала близько 1% усіх централізованих капіталовкладень, а частка промислової продукції галузей групи «Б» десятиліттями не піднімалася вище 0,25%, що не заважало говорити про підпорядкування всіх господарських діянь найвищій меті — підвищенню матеріального добробуту та всебічного розвитку людей, просто більш повна реалізація цієї мети відсувалася в майбутнє;

— у сфері мотивації робітників першість віддавалася моральним стимулам — робота на себе через роботу на загальне благо;

— матеріальна винагорода суворо контролювалася на основі принципу розподілу за працею, при цьому вона сприймалася часом як неминуче зло, часом як тимчасова, але корисна підмога, що перестане бути необхідною у процесі формування комуністичного ставлення до праці;

— розбіжності між соціальними класами (робітники, колгоспне селянство і прошарок інтелігенції) здавалися вже формальними, а вся система рухалася в напрямку зростаючої соціальної однорідності і загального економічного самоврядування (госпрозрахунку, трудової демократії, профспілкових новацій), принципи котрого, втім, формулювалися дуже обережно.

На перший погляд, у подібних висновках міститься цілий ряд чисто міфологічних елементів. Але багато чого, особливо в частині заперечення, цілком справедливо. Інститут приватної власності зруйнований, і разом з ним розчинився фундамент поділу на економічні класи. Ринок з основними своїми атрибутами придушений. Прагнення до прибутковості підприємства або індивідуального матеріального успіху інколи обмежено до краю. Приховано масове безробіття.

І все ж соціалістичній парадигмі соціально-економічного розвитку не відмовиш у певній послідовності й повноті. Наявні невідповідності схеми пояснюються як неетичні випадки, як відхилення від норми або, в крайньому випадку, як труднощі зростання або «родимі плями» старого суспільства.

Зараз у це важко повірити, але аж до другої половини 80-х років такий погляд поділяла переважна більшість інтелектуалів, що вірять у можливість удосконалення й розвитку саме на основі цієї парадигми.

Наприкінці 80-х років соціалістична ідеологія терпить крах. Вона, звичайно, не зникає (як і ніщо не зникає остаточно), але поступається позиції демократичної парадигми соціально-економічного розвитку, що відчиняє нам нову грань організованої структури як простору керування.

Якщо соціалістична парадигма використовувала марксистську критику буржуазного ладу як інструмент опису протилежної, на їхню думку, соціально-економічної системи, то демократична парадигма базується на тій же основі, використовує ту ж марксистську критику (із навчанням про експлуатацію, примусовість і відчуженість праці), але накладають її вже на суспільство

самого реального соціалізму. Звідси радикальна критика соціалістичного господарського світогляду, що ґрунтується на тому ж понятійному апараті.

За твердженням демократів, у 1929—1930 роках політика не просто підкорила економіку, але і затвердила тоталітарну систему, що має багато рис сучасного азіатського деспотизму. Економічні відносини виявилися підпорядкованими всепроникній державній владі, ядро якої складає подоба нового експлуаторського класу — номенклатура або партократія. Ніякої загальнонародної власності насправді не було, була тільки власність держави й усе підпорядковувалося цілям її відтворення. Встановилася жорстка ієрархічна система керування. Експлуатовані виробники позбавлені будь-якої господарської самостійності і відчужені фактично від будь-якої власності на засоби виробництва. І сама робоча сила стала власністю всемогутньої держави.

Розподіл за працею — це чиста декларація. Панує система, що сполучить зрівнялівку (при загальній недоплаті за праці на нижньому соціальному щаблі) із посадовими привілеями нагорі. А оскільки робітники позбавлені матеріальної мотивації, вони залучаються до праці за допомогою жорсткої дисципліни і методів позаекономічного або грубоекономічного примусу. Відсутність офіційного безробіття — зовсім не те саме, що реальна повна зайнятість.

Починаючи з 70-х років, плановість керування економікою здається скоріше фікцією, ніж реальністю. Плани будувалися за явно помилковою інформацією і ніколи не виконувалися. Плановість обертається наказовою анархією і значними втратами. Централізований план разом з усіма фінансовими важелями формує складну систему перерозподілу матеріальних, фінансових і трудових ресурсів між галузями, регіонами, групами населення. На це працюють диференційовані прямі вилучення (від нульових платежів до 90% прибутків підприємства), вибіркові дотації, величезний податок з обороту, адміністративна диференціація цін на ту саму продукцію, підтримка ножиців цін на продукцію різних галузей і т. д. У цій системі дешевий (1—2% річних) напівавтоматичний, а часто і безоплатний, кредит перетворюється у форму бюджетного фінансування, гроші ж більше нагадують численні розрахункові одиниці з дуже різноманітною купівельною спроможністю (наприклад, готівка і безготівкові гроші).

Потужна перерозподільна машина дозволяє підтримувати деякий баланс, посилюючи слабкі господарські ланки за

рахунок сильних, але не усуває диспропорцій, що дедалі накопичуються. Власне виробництво нарощується за явного відставання інфраструктури, промисловість розвивається на шкоду сільському господарству, матеріальне виробництво — за рахунок невиробничої сфери, продукція виробничого призначення виробляється на шкоду споживчому сектору.

І знову зміна економічної парадигми: на рубежі 90-х років на зміну демократам приходять групи, що мають робочу програму господарських перетворень. Наступає ідейне панування лібералізму, або, точніше, економолібералізму, тому що ядро цих груп складають фахові економісти, знайомі з основами західної теорії.

Найважливіша відмінність цього погляду полягає в наступному. Починаючи з «хрущовської відлиги», і тим більше в часи «брежнєвського застою», крижаний панцир тоталітаризму значно підтанув. Поява «проталин» економічної свободи (нехай і дуже обмеженої) ознаменувало перехід аналізованої соціально-економічної системи до принципово нового стану. Величезна маса державної власності вже розтягнута по державних відомствах і об'єднаннях-монополістах, що одержали значну самостійність у взаємовідносинах із центром. Посилюється й відносна відособленість місцевих (республіканських) правлячих олігархій. У результаті диктат центру поступово заміщується складною системою корпоративних і групових інтересів.

Державний центр утрачає можливості ефективного придушення. На місці наказової системи зміцнюється система торгів за ресурси на всіх рівнях владно-господарської ієрархії, або економіка погоджень. Всі виробники — від міністра і генерального директора об'єднання (підприємства) до рядових робітників і спеціалістів — стають хоч не завжди рівноправними, але активними суб'єктами цього торгу за більш забезпечене (або менш напружене) господарське існування.

Одночасно система вольового перерозподілу переростає в систему бюрократичних ринків, де відбувається обмін ресурсами і готовою продукцією, безліччю господарських і бюрократичних послуг, де під прикриттям традиційних адміністративних каналів, по горизонталі й вертикалі, протягуються нитки неформальних економічних зв'язків. На цих бюрократичних ринках, що поєднуються в багатьох місцях із розвинутою тіньовою економікою, потихеньку розтягуються права на державну власність знизу. Тут проростають цілі групи чиновників і нечиновних «розподільників», що зайняли більш-менш зручні місця в потоці вічно дефіцитних ресурсів.

Але зрушення в господарській мотивації відбуваються не тільки в цих олігархічних групах. Потроху зростає рівень життя населення, збільшується частка соціальних витрат держави. Починається зворотне перекачування коштів у сільське господарство, супроводжуване масовим відтоком сільського населення до міста. Потім відкривається заслін на шляху масового імпорту споживчих товарів. Це посилює матеріальну зацікавленість усіх соціальних прошарків і зростання відповідних споживчих чекань.

«Розхитується» механізм примусу до праці. Робітники закріплюються за своїм підприємством уже не кримінально-процесуальними методами, а все більше через страх за житло, соціальні послуги, різного роду «стимулятори». І на макро-, і на мікрорівнях, таким чином, вибудовується система своєрідного соціального обміну між «верхами» і «низами», де невисокий, але гарантований рівень життя, при вкрай низькій вимогливості до праці та її результатів, обмінюється на мінімальний виробіток, що доповнюється політичною лояльністю до існуючого порядку. У розгалуженому обміні послугами кожний суб'єкт, будь то партійний секретар або директор заводу, продавець магазину або водій автобазу, спроможний знаходити свою вигоду. Перехід від політики екстенсивного росту до спроб стабілізації режиму полегшує розвиток цієї торгівлі усередині держави.

Торгівля, що поступово розвивається усередині держави, стає однією з вирішальних причин кризового вибуху. А якщо врахувати, що й сама держава з органу об'єднання і керування поступово переростає в орган державного рекету, узаконеного і потужного, то сьогоднішній результат закономірний. Звичайно, між бюрократичними «ринками» і ринком без лапок є істотна різниця. Але вважається, що бюрократичні ринки — це крок уперед на шляху до ринку справжнього. Усі сьогоднішні зміни оцінюються, таким чином, як закономірне прямування до нормальної економіки, під якою розуміють ринкову економіку західного типу. При цьому господарські реформи розглядаються як революція зверху. Визріванню нормальної економіки повинні сприяти макроекономічна фінансова стабілізація і наступні інституціональні перетворення.

Звичайно, не можна не зауважити, що всі практичні заходи, гадані як інструмент переходу до ринку, реалізуються, в кращому випадку, наполовину. Може, це й природно: люди повинні адаптуватися до нової ситуації, повинна сформуватися мережа нових ринкових інститутів, відбутися переструктуризація

капіталу, і все це стане базою майбутнього економічного піднесення. Але не встигла ліберальна парадигма по-справжньому утвердитися, як уже втратила свої лідерські позиції.

Закінчуючи аналіз соціально-економічної системи, що сформувалася, корисно подивитися на неї ще й очима консерваторів, тому що цей погляд може виявитися найбільш істотним у формуванні нової парадигми економічного розвитку. На відміну від лібералів, принципово байдужих до культурно-національних фундацій, прихильники консервативної лінії виходять із того, що господарська система глибоко національна, тісно пов'язана із соціокультурними основами розвитку конкретного суспільства.

У російському суспільстві, у складі котрого багато століть була й Україна, і яка успадкувала усі його основні особливості, не були розвинуті традиції приватної власності. А дрібне підприємництво завжди годувалося поруч держави, залежало від неї. Більше того, держава сама ініціювала найважливіші підприємницькі починання. Причому вона по-своєму й піклувалася про своїх підданих. Це була своєрідна держава, що намагалася не припускати масового безробіття, зубожіння і голоду.

З цього погляду, радянське суспільство лише відтворювало, найчастіше у потворних формах, основи традиційної соціально-економічної структури. А «перебудова» виступила, в першу чергу, не як прояв глибинних розламів, а як криза верхів, що виражається у зміні постарілої правлячої олігархічної еліти більш молодую і динамічною.

Коло тих, хто виявляє схильність до консервативної лінії, сьогодні дуже широке і різноголосе. Тут і злегка підфарбовані соціалісти, що борються за повернення до загальнонародної власності, і різного роду «аграрники», що звеличують общинно-артільні початки організації виробництва, і економісти неокейнсіанського типу, що закликають до більш активного економічного втручання держави. Звучать заклики до релігійного, імперського і навіть монархічного відродження. З'явилися вітчизняні нові «праві» і нові «євразійці». Одним мила Київська Русь, іншим — Україна, третім — ленінська спілка — Союз слов'янських народів.

Консервативна позиція, утім, означає щось більше, ніж просте відновлення господарської традиції. Історично консерватизм виникає як захисна реакція у відповідь на будь-які ідеї, що претендують на революційність. Буває, що радикальні течії намагаються експлуатувати консервативну форму. Але

консерватизм, більш близький до свого споконвічного поняття, заперечить будь-які радикальні проекти на користь помірнього реформізму.

Нові форми господарювання, природно, привертають загальну (явно перебільшену) увагу, в той час як зміни в основних секторах економіки куди менші. Зміна вивісок часом створює видимість динамічних інституціональних змін. Але хоч і називають деякі утворення акціонерними товариствами, холдінговими або фінансово-промисловими групами, на ділі відбувається формальне перетворення державно-корпоративної власності. Держсектор в економіці продовжує грати першу скрипку, швидше за все він залишиться в цій лідируючій ролі. Керівники держпідприємств (у тому числі й колишніх) приватизацію не починають, поводяться подібно агентам ринкового господарства. Залишаючись у масі своїй монополістами, вони реагують на погіршення кон'юнктури підвищенням цін або скороченням виробництва. При цьому вони намагаються все-таки «проштовхнути» свої інтереси «нагорі» за допомогою групового лобіювання і витримати патерналістську лінію «внизу», до останнього не звільняючи «зайвих» робітників.

Військово-промисловий комплекс — безумовно, важка ноша на плечах господарства, що реформується, але саме тут зосереджений найпотужніший науково-технологічний потенціал, зруйнувати який було б злочинно. Оскільки масового руйнування збиткових підприємств припустити не можна, неминучі дотації і зберігання широких зон державного регулювання. До цього додається потреба в більш активній структурній перебудові, що навряд чи відбудеться сама собою, і в підтримці на плаву ряду галузей невиробничої, у тому числі соціальної сфери. Куди більш пільгового режиму потребує розвиток дрібного і середнього підприємництва в місті й на селі.

Консерватори обережно ставляться до допомоги Заходу, побоюючись зростання політично-господарської залежності і перетворення країн колишнього Союзу в другосортні економічно відсталі держави. Але найбільше занепокоєння викликають послаблення керованості економікою, втрата державою важелів регулювання, розбазарювання державних ресурсів, що набирає характеру цілеспрямованого розкрадання.

Виходячи з цього, консерватори вказують на неминучість принаймні часткової реставрації економічної системи. Подібна реставрація означає посилення державного втручання в керування економікою, «пом'якшення» бюджетних і кредитних організацій, установлення протекціоністських заходів на

кордонах з Росією й активізацію промислової політики усередині країни, а в політиці приватизації — перехід від ставки на гру ринкових сил до опори на директорський корпус.

Таким чином, розглянувши сформовану соціально-економічну систему як простір керування з різних точок зору і наукових підходів, можна зробити висновок, що люди по-різному інтерпретують одні й ті самі політично-господарські процеси. Наприклад, в одній і тій же приватизації державної власності прихильники соціалістичних поглядів бачать шлях до поправлення соціальної справедливості; демократи — звільнення робітників від сил відчуженості; ліберали — неминуче усунення економічно неефективних форм господарювання; консерватори — занадто різку руйнацію усталених організаційних форм соціально-економічної системи.

Щоб зрозуміти, що відбувається, на наш погляд, потрібно враховувати нашу заглибленість у задані концептуальні контексти, зіставляти ці контексти, розміщуючи їх в ідеологічну рамку не тільки своїх, але і чужих опонентів.

У цьому зіставленні не варто плутати ідеологічні системи з політичними програмами. Повний і несуперечливий текстовий виклад чистої ідеології взагалі являє собою вкрай рідкісне явище. Будь-яка реальна (і реалістична) політика практично завжди будується на ідеологічних гібридах, містить у собі неабиякі дози явної еклектики. І справа не в тому, що у політиків відсутні достатньо рефлексивні спроможності. Просто політична програма націлена на щось інше. Вона повинна бути привабливою для якомога ширших мас населення, мобілізувати їх на її підтримку. Тому чисто ліберальних, соціалістичних або консервативних політичних програм не буває і в принципі бути не може.

Політика орієнтована на масу, що сприймає ідеології ситуційно, еклектично, емоційно, на рівні гасел і здорового глузду. Ідеології діють, не маючи конкретного суб'єкта або чіткого носія. Раціоналізація, структурування ідеологічного простору, виділення чистих ідеологічних систем — це робота дослідника-теоретика, який у результаті цього не стає єдиним суб'єктом або творцем ідеології.

У різному баченні однієї й тієї ж соціально-економічної системи як простору керування є щось більше, ніж просто суперечка між монетаристами, кейнсіанцями та інституціоналістами і, звичайно, воно, не зводиться до поточних політичних дебатів різношерстих політичних угруповань. Це питання не тільки методів реформування економіки, але і більш глибокого бачення соціально-економічних перспектив розвитку. При

цьому немає потреби підтверджувати, що описана багатоступінчаста зміна ідеологічних парадигм обумовлена відновленням цілісного ядра аналізованої соціально-економічної системи.

Отже, консерватизм наступає. Ліберально-демократична інтелігенція змушена повертатися до історично звичної для себе опозиційної ролі. Це зовсім не означає, що консервативний світогляд і є вираженням деякого об'єктивного ідеалу. Просто гігантський ідеологічний калейдоскоп завершує своє коло, яке виявиться не останнім. А поки що ми спостерігаємо процес, який цілком правомірно можна назвати стабілізацією через часткові контрреформи.

На закінчення слід зазначити виняткову складність і драматизм соціальних процесів, що відбуваються зараз у нас в країні. Це можна пояснити тим, що в рамках соціально-економічної структури переплилися три різноякісні групи елементів, пов'язаних з типологічно різними техніко-технологічними рівнями виробництва — доіндустріальним, індустріальним і інформатизаційним. Трудність прориву в епоху оптимізації і відповідно труднощі реформування пояснюються слабкістю нових прогресивних елементів і незвичайною масовістю, потенційно високою питомою вагою соціальних груп доіндустріального й ранньоіндустріального типу з відповідним їм рівнем інтелектуального розвитку. Перехід на якісно, вищий рівень виробництва, винятково складний самий по собі, обтяжений у нас вантажем доіндустріальних і дотоварних економічних, соціальних і психологічних структур. Тому поєднання соціально-економічних інтересів у перехідний період набуває небувалої гостроти, висуває особливо високі вимоги як до політичного керівництва, так і до вчених-економістів, соціологів і суспільствознавців, що займаються аналізом соціальної структури і соціально-економічним прогнозуванням. У цій сфері ще дуже багато не вивченого і дослідників чекає величезна робота.

Протиборство двох систем сьогодні досягло зворотної межі, коли на запитання про те, в чому ж конкретно полягає потенційна перевага «ринкової економіки» і коли, нарешті, вона стане реальною, треба і в теорії, і на ділі дати рішучу і незаперечну відповідь, практичну, дійову і притаманну саме нашому суспільству.

Це, звичайно, не так просто. Але часу немає, тому спробуємо дати якщо й не повну відповідь, то хоч би підійти до неї.

Прийнято вважати (більшість політиків цим і керуються), що така відповідь давно відома. Ми б сказали, що не відповідь

готова, а декілька підходів до неї відомі. Нагадаємо деякі переваги ринкової економіки:

— рух капіталу. До деякої міри це так, але не слід абсолютизувати — це ми побачимо нижче;

— підвищення якості й оновлення продукції. Це теж має місце, але не завдяки конкуренції — її може й не бути, а завдяки зростанню інтелектуального потенціалу, для якого природний процес удосконалення;

— свідомо оптимізація технології виконання тієї чи іншої роботи, діяльності кожною людиною. Світова історія знає надзвичайно багато прикладів свідомого ставлення до праці не окремих людей, а цілих народів, завдяки чому й відбувався соціально-економічний розвиток;

— приватна власність на засоби виробництва і на пай у продукції, що виготовляється. Що стосується пайової участі у виробництві, то це має сенс, а щодо приватної власності на засоби виробництва, то узагальнювати мабуть не має сенсу. Хоч все залежить від системи законодавства. Загалом же приватна власність на засоби виробництва заморожує інтелектуальний потенціал, а з ним і соціально-економічний розвиток суспільства;

— можливість працювати тільки на себе. Сьогодні це, мабуть, зовсім неможливо. Але все відносно. Може, у природі є таке середовище, де це можливе.

Для порівняння розглянемо також і думку спеціалістів, котрі вважають, що планова система теж має свої переваги, що полягають в наступному:

— планова система дозволяє повною мірою використовувати переваги науково-технічного прогресу на потреби всього суспільства, а не одного колективу чи однієї людини;

— загальносупільна власність на засоби виробництва дозволяє керувати економікою як єдиною виробничою системою, або сукупністю соціально-економічних систем, що дає можливість оптимізувати всі функціонально-виробничі процеси, добиваючись їх схожості за змістом і функціональністю з природними;

— завдяки стадіальному (природному) способу життя людини в колективі мається значно більше потенцій до творчості та інтелектуального росту, що є природним покликом до лідерства, до конкуренції, до боротьби за виживання. А завдяки демократичній основі суспільства мається можливість поєднання централізованого планового керівництва з широкою самостійністю та ініціативою окремих промислово-

виробничих суб'єктів, що сприяє росту інтелектуального потенціалу — загальної основи соціально-економічного розвитку суспільства.

Можна багато ще наводити прикладів переваг кожного з цих видів економіки. Але, як на наш погляд, це немає сенсу. Як немає явно вираженої ринкової економіки, так не існує такої ж і планової. Є ринковий чи плановий механізм управління соціально-економічними процесами на регіональному, державному чи глобальному рівнях.

Обговорення шляхів переходу до ринкових відносин породило в нашому суспільстві небезпідставні побоювання щодо загострення різних соціальних аспектів: від безробіття до падіння виробництва і, як наслідок, зниження життєвого рівня населення. І все це розглядалося як основні важелі, що блокують процеси трансформації економічних відносин.

Звичайно, як ні в якій іншій галузі, соціально-економічні дослідження поставлених життям проблем являють собою поле боротьби різних суспільних сил і наукових шкіл. Але, на наш погляд, як показують дослідження і практика останніх років, провідними течіями на сьогодні є диригування на основі кейнсіанства і неолібералізму, що включає в себе монетаризм, теорії «економіки пропозиції», школу «нових класиків». Боротьба цих течій визначає напрямки державних програм, програм Кабінетів Міністрів і в цілому економічної політики держави, що в значній мірі впливає на вибір економічної стратегії нових суспільних сил, які знаходяться при владі.

Якими б різними не були ідеї цих течій, загальним для них є визнання того, що трансформацію економіки України до ринкових відносин слід розглядати не як спонтанне явище, а як результат визначених закономірностей щодо досягнення рівноваги економічною системою. Щоправда в нинішніх дискусіях по проблемам української економіки основна увага концентрується на розбалансованості грошового обігу, диспропорціях на ринку товарів і послуг і таке інше. Але у затінку залишаються такі чинники як визначений стан ринку праці, повноцінний внутрішній ринок, стан виробництва, система оподаткування, без яких рівноваги економічна система досягти не в змозі.

Відомо, що в теоретичних підходах останніх десятиліть ХХ століття домінували погляди, які допускали перехід до нової формації суспільства чисто еволюційним шляхом, через опосередкування накопичень кількісних факторів. Тому не дивно, що і перші десять років незалежності нашої держави характеризуються виключно кількісними оцінками. І так само,

як і в попередні роки, аналіз глибинних процесів, які їх визначають, відсовувався на другий план. Але ж і наука, і історична практика постійно доказують, що суспільно-економічна формація не може розглядатися як застигле явище, яке підлягає лише еволюційним кількісним змінам. В її середовищі проходять корінні зрушення, які і визначають перехід до якісно нового ступеню розвитку.

Нами зроблено намір висвітлити деякі питання, що стосуються принципів політико-економічних аспектів концепції трансформації економічних відносин на сучасному рівні у їх нерозривній єдності: мета трансформації, її джерело, шляхи і засоби досягнення.

Звичайно, розкриваючи економічну сутність даної концепції, було б досить вагомим спрощенням звести всі процеси тільки до кількісного накопичення, розкривати їх лише як політику щодо подолання кризового стану.

Поняття трансформації, у якому синтезується загальний зміст і мета концепції, значно глибше і більш широке. В політико-економічному плані воно полягає не в самих темпах процесів як таких, а в досягненні суспільством нового якісного зростання, як єдино можливої на сучасному етапі основи для надання динамічності оновленню і трансформації до якісно нової формації суспільства.

Теорія економічного зростання і трансформації в нові відносини, а також методологія їх аналізу не допускають відриву темпів від їх джерел і якості самих процесів. Ось чому, перш ніж розглядати роль державного управління процесами трансформації до ринкових відносин, слід визначити за рахунок яких факторів можливо досягнення зростання. При цьому слід враховувати, що темпи віддзеркалюють лише відносні показники економічного зростання, тоді як при оцінці якості такого зростання не можна не враховувати процеси нарощування вагомості кожного його відсотка, а також склад і структуру його наповнення, якість продукції, її технічні і споживчі властивості. Разом з тим суттєве значення мають загальнодержавна структура господарського комплексу та склад і співвідношення між кінцевою і проміжною продукцією.

Отже, темпи зростання, процеси їх формування — явище зовсім не визначальне як таке, воно є результатом взаємодії цілого ряду факторів і умов, які зрештою і визначають динаміку економічного зростання.

Слід також відмітити, що і на практиці, і теоретично сповільнення темпів економічного зростання в короткостроковому

терміні допустимо, якщо в економічній системі відбувається структурне й інвестиційне перегруповання, або ж відтворюється маневрування з метою майбутнього зростання. На жаль, в нашому випадку ні того, ні іншого не відбулося. До того ж практика показує, що навіть незначні зміни в економічному зростанні у бік падіння в довгостроковому інтервалі не тільки не можна допускати але й треба пам'ятати, що це надзвичайно небезпечно. Бо ж такі дії відображають не що інше, як послаблення економічної основи розширеного відновлення, так як падіння темпів із року в рік не можливо компенсувати за рахунок збільшення вагомості кожного його відсотка, що веде до абсолютного пониження приросту національного доходу.

Не будемо аналізувати всі фактори, які визначають темпи економічного зростання та наповнення національного доходу, тим більше, що за останні десять років база розвитку економіки в Україні не те що зменшувалася, а летіла в прірву мов камінь. Високі темпи зростання, як правило, базуються на збільшенні включення у виробництво усіх видів ресурсів: трудових і матеріальних, нових технологій і енергоресурсів, інвестицій, які наповнюють зростання капіталовкладень. Можливості кількісного нарощування екстенсивних факторів ми розгубили як тільки вийшли на поріг нового життя, у той час як нарощувати інтенсивні фактори ми не навчилися, бо не знали, «що це воно таке». Отож, згуба екстенсивних факторів розвитку ніяк не компенсувалася відповідним нарощуванням інтенсивних (бо їх у нашому арсеналі не було). Все це і зумовило падіння національного доходу.

Історія пам'ятає, що головним показником ступеня розвитку капіталізму вважалися саме масштаби застосування найманої праці, а для оцінки розмірів господарств головною вважалася не займана площа землі чи інші кількісні показники, а обсяг продукції, яка виготовлялася, і розміри використаного капіталу. На меншій площі землі у селян використовувався більш крупний капітал, за рахунок чого отримувався більший обсяг продукції. Тож і сьогодні не існує іншого критерію ступеня інтенсифікації, ніж витрати на інвестування виробництва: державного, регіонального чи корпоративного значення. Використання цього критерію в реальній житті — це і є основний механізм державного регулювання трансформації нашого господарювання до ринкових відносин.

Саме в цьому найважливіша першопричина недостатніх темпів зростання економіки нашої держави. Тим більше, що вона поглиблюється складністю структури суспільного виробництва, що склалася за останнє десятиліття. А також інвестиційною

політикою, яка все більше приходила у протиріччя з соціально-економічними цілями розвитку нашого суспільства, що, звичайно, негативно впливало як на розвиток самого виробництва, так і на його ефективність. Саме ці показники заважають трансформації нашої економіки до ринкових відносин.

Мабуть всім відомо, що в умовах, коли можливості економічного зростання на екстенсивній основі вичерпані, прискорення темпів можливе лише на основі всебічної інтенсифікації самого виробництва. Звичайно, в деякій мірі на короткому терміні часу можливе тимчасове прискорення і на старій базі, за рахунок максимальної мобілізації організаційно-господарських чинників, поточних витрат. Але, на жаль, такі підходи сьогодні не в моді. Тим більше, що таке зростання, якщо його не підкріпити нарощуванням інтенсивних факторів, досить короткотермінове.

Тож на яких чинниках трансформації економічної системи до ринкових відносин слід зупинитися? На наш погляд, найважливішими складовими нового зростання можуть бути:

- по-перше, кардинальна переорієнтація в джерелах зростання суспільного виробництва на основі нарощування інвестування, з тим, щоб придати їм визначальну роль в збільшенні стійкості економічної системи. Ми говоримо суспільного виробництва, бо маємо на увазі, що народногосподарський комплекс держави складається з суб'єктів різної форми власності, але загалом вони несуть в собі (в основі своїй) більш суспільні ознаки, ніж приватні;

- по-друге, максимальну увагу слід приділити науково-технічному прогресу, його невичерпним можливостям перебування структури виробництва на основі високих енерго-, ресурсозберігаючих технологій;

- по-третє, досягнення радикального перелому в технічній характеристиці, а також споживчих і економічних показниках продукції, що випускається, і які визначають якісно нове наповнення суспільного продукту і національного доходу;

- по-четверте, визначні зміни складу і відношень суспільного продукту і ефективних секторів економіки, за рахунок яких вся система економіки може прийти до зростання;

- по-п'яте, послідовна зростаюча орієнтація суспільного виробництва на реалізацію його найвищої мети шляхом гармонізації галузевої структури економіки;

- по-шосте, активізація людського фактору, його відновлювальної ролі, як найбільшого фактора і джерела економічного зростання;

— по-сьоме, використання загальнодержавного інтелектуального потенціалу і духовності народу.

Звичайно, всі складові зростання (названі і невизначені) взаємопов'язані і взаємообумовлені і найбільшу ефективність принесуть лише при врахуванні цього.

Сьогодні будь-яке підприємство неминуче стикається з неординарними ситуаціями, незапланованими чи непередбачуваними подіями, на які необхідно адекватно реагувати, щоб не понести відчутні збитки. То ж приймаючи будь-яке рішення, підприємець кожен раз усвідомлює і намагається прорахувати ту ступінь ризику, яка може впливати на кінцевий результат його діяльності. Вміння своєчасно розрахувати цю найоптимальнішу ступінь ризику, а потім мінімізувати її — можливо найважливіше із завдань успішного розвитку любого підприємства, фірми чи окремого підприємця.

Скорочення обсягів виробництва вітчизняної продукції, що виробляється на застарілих виробничих потужностях, низька споживча якість цієї продукції разом зі значним зростанням її собівартості призводить до того, що велика кількість підприємств та організацій працює не тільки в середовищі підвищеного ризику, але й збиткове. При такій ситуації фінансові накопичення підприємств у багатьох випадках відбуваються формально і відображають зростання запасів у вигляді нереалізованої продукції та застарілих виробничих фондів. Сьогодні це стосується більш ніж 80% вітчизняних підприємств різної форми власності. Але слід відзначити, що загальноекономічний спад — явище історично природне і навіть необхідне для переходу до нових якісних показників виробничої системи.

Саме в умовах загальної кризи соціально-економічної системи структурні зрушення у підсистемі виробниче-господарської діяльності народногосподарського комплексу України відбувалися всупереч класичній моделі структурної перебудови, що й обумовило загалом отримані результати: замість пріоритетного розвитку (в класичному розумінні) легкої та харчової промисловості, нарощування виробництва нової техніки кінцевого призначення машинобудівним комплексом, на порядок денний вийшла продукція галузей більш-менш конкурентоспроможних на світових ринках збуту — це продукція металургії, хімії, важкого машинобудування. Більшість товарів легкої, харчової, електротехнічної, електронної промисловості та побутової техніки, не дивлячись на високий науковий і технологічний потенціали вітчизняних галузей, ввозиться з-за кордону.

Як бачимо, саме це протиріччя підказує, куди необхідно направляти капітальні вкладення: на фінансування нових технологій та обладнання з негайним введенням їх в експлуатацію. Звичайно, це потребує значної реструктуризації виробничого комплексу держави на основі звільнення виробничих площ від застарілих технологій та створення на їх місці новітніх виробничих потужностей. Само по собі це не створюється — потрібно в цьому напрямку спрямувати як внутрішні, так і зовнішні інвестиційні потоки, або ж кошти, що є в наявності.

Практика підприємств, які вже пройшли цей етап, показує, що перебудова виробництва на випуск нової продукції у багатьох випадках не потребує повної зміни виробничого апарату підприємства. Достатньо створити спеціальну групу технологічного обладнання та на визначений час пристосувати чи переобладнати для виконання нової виробничої програми. Такий підхід потребує не більше 20—25% капітальних вкладень першочергово від загального обсягу інвестування. Це набагато скорочує потреби загалом. Причому, у розрахунку на 3—4 роки експлуатації оновленого обладнання необхідні накопичення для майбутніх капіталовкладень будуть складати понад 6—8% на рік від вартості обладнання. Такий об'єм накопичень у достатній мірі може бути забезпечений за рахунок амортизаційних відрахувань та відрахувань від прибутку підприємства, що спрямовуються на виробничий розвиток.

Для розв'язання цієї проблеми іншого підходу, як концентрація ресурсів щодо прискорення реалізації інвестиційних проектів, немає. Але слід мати на увазі, що самі інвестиції не вирішують проблеми структурної перебудови. Вона може бути розв'язана тільки на основі нової технологічної бази, тобто на нових виробничих потужностях. Отже, усвідомлення необхідності їх створення обумовить подальшу інтенсифікацію інвестиційної діяльності як на окремих підприємствах, так і в державі в цілому. Але, все ж таки, вимушене прискорення інвестиційного процесу без достатнього обґрунтування його конкретного змісту не буде сприяти розвитку економічної системи, так як кошти можуть вкладатися в потенційно уже застарілу техніку і технологію.

Негативним явищем в нашій економіці є і те, що незалежно від нас відбуваються небажані зміни як у структурі, так і в обсягах іноземних інвестицій у виробничо-господарський комплекс. Це призводить до знижень інвестування перш за все виробничих суб'єктів, що призводить до падіння в цілому виробничого потенціалу. Основними причинами цього являються

низький рівень правового захисту, а також техніко-економічного обґрунтування інвестиційних проектів.

Ми ніяк не можемо звикнути до того, що в перехідний період слід застосовувати по суті зовсім інші методи оцінювання як суб'єктів інвестування, так і самих інвестиційних проектів.

Звичайно також, як і раніше, об'єктом оцінювання залишається суб'єкт господарювання і необхідні заходи його реструктуризації. Але, якщо раніше об'єкт оцінювання був пов'язаний з одним суб'єктом-власником — державою, то сьогодні ситуація принципово інша. Замість одного зразу виступає декілька суб'єктів-власників, у кожного з яких зовсім не рівнозначні права на власність, але від кожного з них необхідна адекватна віддача при розв'язанні тих чи інших завдань для досягнення загальної цілі. Звідси і різне відношення, з позиції якого буде оцінюватися ефективність кінцевого результату.

Звичайно, коли існувала єдина державна форма власності і правила оцінки ефективності інвестиційних проектів були єдині. При великій кількості власників кожен із них буде визначати ефективність кожного елементу інвестиційного проекту у відповідності зі своїми інтересами. Отже, при цьому не можуть не модифікуватися і критерії оцінки ефективності кожного заходу. З цього, все ж таки, не треба робити висновок, що слід відмовитися від методів, пов'язаних з використанням показників виробниче-господарської ефективності того чи іншого заходу. Підхід може бути суттєво інший, але і в нових умовах зберігається порівняно широка сфера, що потребує забезпечення, насамперед, народногосподарських (державних чи регіональних) інтересів.

Це визначається тим, що сьогодні і в реалізації інвестиційних проектів, ініціатором яких виступає держава, приймають участь багато суб'єктів недержавної форми власності, число яких постійно зростає, а сфера, де вже превалюють недержавні форми власності, стає все більш широкою і значною по глибині проблем державного значення, які вирішуються. І, незважаючи на те, що єдині принципи оцінки ефективності господарських заходів за багатьма показниками зберігаються і в перехідному періоді, а модифікуються лише критерії оцінки, це не значить, що кожен самостійний суб'єкт у всіх випадках буде відпрацьовувати свою стратегію поведінки відповідно тільки зі своїми внутрішніми критеріями. Діючи подібним чином, він обов'язково і навіть дуже швидко збанкрутує, так як в процесі взаємодії із зовнішнім середовищем повинен враховувати інтереси і зв'язаних з ним

інших суб'єктів. Ось чому, фірма, яка зацікавлена в отриманні державних контрактів, намагається брати участь і в реалізації його програми, від цього залежить її престиж. У зв'язку з цим підприємства різних форм власності змушені рахуватися і з загальноекономічними рекомендаціями по оцінюванню ефективності господарських рішень, які виходять від державних структур і відомств. Це створює можливість використовувати в розрахунках ефективності господарських заходів так званий соціальний норматив дисконтування витрат і результатів в близькій відповідності з методами розрахунків інтегрального економічного ефекту.

Саме на таких засадах запропоновано концептуальну схему організаційно-економічного механізму формування конкурентної стратегії структурних перетворень промислового комплексу України.

Найважливіше значення для ефективного функціонування підприємств в умовах ринкових відносин має процедура вибору оптимальних рішень, які складають значну частину в технології поточного внутрішньофірмового управління. На відміну від традиційних понять, під поточним періодом ми будемо розуміти термін, на протязі якого відбувається адаптація виробничої структури і програми підприємства до таких характерних рис ринкових відносин, як попит, пропозиції, ціни на товарні вироби, матеріали і комплектуючі, фінансові витрати, прибуток. Поточний період для більшості підприємств дорівнює одному року, а тому у подальшому слід розглядати тільки такі інвестиційні проекти, результати виконання яких проявляються у поточному році.

Поточний інвестиційний проект — це сукупність організаційно-фінансових процесів щодо досягнення кінцевого результату діяльності конкретного підприємства, які виконуються у термін до одного року. Ці процеси, як правило, залежать від заздалегідь визначеної стратегії підприємства, яка на середньому і довгостроковому рівні управління визначає комплекс рішень щодо визначення тенденції розвитку, що на початок поточного періоду проявилася у конкретній виробничій структурі підприємства і на його технологічній базі. Окрім цього слід враховувати, що частина довгострокових заходів стратегії виробництва може закінчуватися у поточному періоді і вони обов'язково повинні враховуватися при формуванні і реалізації конкретного поточного інвестиційного проекту. Стратегічні рішення приймаються в умовах невизначеності і це обумовлює значення поточного інвестиційного проекту щодо адаптації

виробничих структур і діючих технологій до постійно змінюючогося ринкового середовища. Саме на етапі формування поточного інвестиційного проекту є можливість варіювати у деяких граничних межах показниками виробничої системи і технологіями, як-то: склад обладнання, трудових, матеріальних, фінансових і енерго-ресурсів, технологічного оснащення і таке інше, а також програми підприємства.

Звичайно, не тільки ці обставини слід враховувати при розробці інвестиційного проекту. Суттєвим, як було вже зазначено, являється залежність поточного інвестиційного проекту від вибраної стратегії розвитку підприємства. А виробнича структура на рівні поточного процесу виробництва достатньо інерційна, якщо використовувати тільки короткострокові організаційно-технічні міроприємства. У зв'язку з цим більш ефективними являються довгострокові заходи, які приводять до більш цілеспрямованих змін і більш повної адаптації виробництва до нестаціонарних умов ринкових відносин. Звичайно, такі заходи доповнюються цілою низкою поточних міроприємств. Вибір цих міроприємств відноситься до процесів стратегічного управління, а тому ступінь адаптації виробничої структури до ринкових відносин здебільшого визначається стратегією підприємства, а поточний інвестиційний процес забезпечує більш емну настройку виробничої структури, ніж це було обумовлене поточним інвестиційним проектом в умовах невизначеності.

В процесі формування поточного інвестиційного проекту необхідно також враховувати взаємозалежність виробничої структури підприємства і програми його виробничо-господарської діяльності. Програма діяльності підприємства залежить від виробничої структури у тому розумінні, що ємність програми по обладнанню кожного технологічного переходу обмежена його кількістю, через яку виробнича структура впливає на програму поточного періоду як у просторі так і в часі. З іншого боку, саме через поточний інвестиційний процес здійснюється адаптація виробничої структури підприємства до умов ринкових відносин, причому, в цілях підбору оптимально ефективної для підприємства виробничої програми випуску кінцевого продукту. Очевидно, що модель поточного інвестиційного проекту повинна явно чи опосередковано враховувати такий взаємозв'язок.

Само собою зрозуміло, що поточний інвестиційний проект у сукупності його процесів має бути оптимальним. Таким чином, оптимізація поточного інвестиційного проекту повинна

відображати і взаємозв'язок нової і старої виробничої структури, якщо інвестиційний проект передбачає розвиток діючого підприємства.

Як відомо, поточний інвестиційний проект не забезпечує створення крупно-масштабного виробництва, технологічно незалежного від діючої виробничої структури, тільки за рахунок короткострокових заходів. Але модифікація структури засобів виробництва і технологічних процесів, що реалізується у поточному інвестиційному проекті, може вимагати змін складу старого обладнання. Саме такі зміни засобів виробництва, які реалізуються у поточному інвестиційному проекті, повинні враховувати стратегію розвитку підприємства. Можлива і така ситуація, коли під час функціонування процесів поточного інвестиційного проекту під дією зовнішнього впливу середовища створюється ситуація, при якій деяка частина обладнання, технологічних засобів виробництва у новій виробничій структурі стає неефективною. В такому випадку, якщо керуватися тільки логікою поточного періоду, то від них краще відмовитися, позбавитися. Але зміни у зовнішньому середовищі в умовах ринкових відносин в майбутньому можуть вплинути на оцінку ефективності саме цієї частини обладнання чи технологічного оснащення, тоді його вибуття у поточному періоді недоцільно. Це говорить про те, що на данім відрізку часу можливо доцільніше зберегти надмір виробничих потужностей, щоб використати їх ефективно у подальшому.

Наступною умовою, яку слід враховувати при формуванні інвестиційного проекту, являються обмеження (граничні умови) на масштаб розширення виробництва, тобто допустимого збільшення кількості одиниць обладнання різних видів і, відповідно, фондів часу його функціонування у поточному періоді. При цьому довгострокові заходи забезпечують деяке збільшення ресурсів обладнання, а короткострокові — впровадження деякої кількості обладнання різних видів і відповідного технологічного оснащення. У зв'язку з цим, навіть незалежно від розміру власних, запозичених чи залучених коштів (засобів) підприємства і пропозицій ринку максимальна кількість додаткового обладнання різних видів і технологій має обмеження зверху, і ця верхня межа, як правило, повинна бути відома до початку формування поточного інвестиційного проекту.

В процесі оптимізації інвестиційних процесів при формуванні поточного проекту доцільно враховувати наявність альтернативних технологій виробництва. В загальному випадку виробу одного і того ж виду можливо виробляти на підставі

різних альтернативних технологічних процесів. А оскільки нова виробнича структура формується на основі усталеності старої, а інерційність поточного інвестиційного процесу у загальному випадку не дозволяє радикально змінювати структуру обладнання і оснащення технології, то повністю замінивши всі малоефективні елементи на ефективні і таким чином створити достатньо оптимальну виробничу структуру може лише структура, яка комбінує (об'єднує) альтернативні технології. Включення останніх до моделі оптимізації інвестиційного проекту дає можливість врахувати і таку ситуацію, за якої доцільніше до виробничої структури включати тільки найбільш ефективні види обладнання і технологічні процеси виробництва всіх видів виробів.

У загальному випадку зміна структури обладнання при реалізації інвестиційного проекту поточного розвитку підприємства тягне за собою і зміну складу трудових ресурсів. Звідси випливає висновок щодо необхідності введення в модель оптимізації поточного інвестиційного проекту умов, які будуть визначати і вибір структури трудових ресурсів, їх кількісний склад за спеціальностями визначає фонди часу цих ресурсів у поточному періоді. Пропозиції праці і можливої перекваліфікації працівників задають верхню межу величини трудових ресурсів. Нижня межа обумовлюється доцільністю їх збереження для реалізації стратегії розвитку підприємства. Отже, на рівні поточного управління виробничою структурою, поряд з визначенням інвестицій у основні фонди, необхідно приймати до уваги і кількість працюючих за різними спеціальностями у поточному періоді і умови зміни їх складу в результаті найму, перекваліфікації чи звільнення.

При формуванні поточного інвестиційного проекту слід також враховувати і умови матеріально-технічного забезпечення, так як поточні інвестиції у основні фонди не доцільні, якщо у цей період вони не будуть використовуватися через те, що немає забезпеченості виробничого процесу необхідними матеріалами і комплектуючими. У цей же час слід визначитися і з умовами фінансування поточного розвитку. Можливі різні джерела залучення фінансових кредитів, навіть кредитів, які досить явно відрізняються умовами повернення і відсотковими ставками. Емісія акцій також пов'язана із зобов'язаннями підприємства щодо виплати дивідендів. Необхідно визначити джерело і розміри залучених і запозичених коштів, якщо це доцільно в поточному інвестиційному процесі, звичайно з урахуванням витрат щодо їх використання.

Слід також враховувати, що інвестиційні процеси у поточному періоді відчутно залежать від стану і характеристики господарського механізму, в якому функціонує підприємство. В умовах ринкових відносин критерії оптимальності виробничо-господарської діяльності підприємства у поточному періоді у більшості випадків залежать не тільки від умов ринку в даний момент, але і від стратегічних рішень, які визначають напрямки середньо- і довгострокових капітальних вкладень в розвиток виробничої структури підприємства і технологічних процесів, що застосовуються у даному періоді та які проявляються при формуванні виробничої структури у вигляді обмежень на оптимізаційні розрахунки інвестиційного проекту у поточному періоді.

Якщо хтось вважає, що структурних зрушень в економіці країни вдасться обійти, то це ейфорія, яка зрештою приводить до серйозних розчарувань. Радикальних структурних зрушень в економіці країни з метою економічного зростання не можна уникнути. На це є і теоретичні, і практичні докази: по-справжньому проблему економічного зростання в Україні можна вирішити лише за допомогою радикальних структурних зрушень в економіці країни.

Наукові спостереження дають змогу зробити деякі висновки щодо визначеної вище проблеми:

- по-перше, найвагомішою причиною істотних розбіжностей в економічних показниках України упродовж останніх десяти років була і є різниця в якості економічної політики, бо історією доведено, що якість економічної системи держави знаходиться в прямій залежності від якості економічної політики або в цілому від політичної системи;

- по-друге, одним із головних напрямів щодо структурних змін в економічній системі в цілому, на наш погляд, є спонтанний розвиток малого і середнього бізнесу та приватного сектору в цілому. Для цього слід сміливіше запровадити радикальну лібералізацію, скасувати різноманітні бюрократичні обмеження на шляху створення та розвитку приватних фірм.

Не менше значення має впровадження жорстких бюджетних обмежень або жорсткої дисципліни на державних та акціонерних підприємствах, щоб стимулювати або змусити їх продавати чи здавати в оренду свої активи (повністю або частково) тим, хто може організувати нове ефективне виробництво.

В той же час розвиток ринкових відносин, реструктуризація в економіці вимагають безвідкладного розв'язання кардинальних проблем у сфері управління господарською діяльністю промисло-

вих підприємств, які обумовлюються також і швидкою зміною кон'юнктури, постійно зростаючим попитом на нові види промислової продукції та сфери послуг. Все це потребує мобільності організаційних структур виробництва і гнучкості систем оперативного управління;

— по-третє, сьогодні вже не можна не рахуватися з виробничо-господарською діяльністю потужного сектору різного роду акціонерних товариств, промислово-фінансових суб'єктів і широкої гами організацій інших форм власності, який створився за останні 5—7 років.

Проблема є настільки ємною, широкоплановою, а нові підходи і технології на основі використання економіко-математичних моделей і комп'ютерної техніки дають нові можливості як в удосконаленні та розробці найбільш ефективних організаційних структур, так і в проектуванні систем оперативного управління на основі прийняття оптимальних управлінських рішень, удосконалення операційного менеджменту на основі широкої гами маркетингових досліджень;

— в-четвертих, у зв'язку з трансформаційними процесами в економіці держави, методи теорії ризиків в управлінні діяльністю підприємств виходять на перший план, бо у зв'язку з розвитком підприємництва проблема забезпечення економічної безпеки, що постає перед керівництвом від пригоди до пригоди, перестала бути приватною, вона набуває загальнодержавного значення.

До того ж, результати діяльності будь-якого виробничого суб'єкта змістовно залежать від стану зовнішнього середовища, яке умовно можна розділити на дві частини: сферу підприємництва, що майже повністю залежить від оперативності й оптимальності дій керівництва — менеджменту (споживачі, контрагенти, інвестори, конкуренти, посередники тощо) і сферу, що складають суб'єкти, які безпосередньо виконують функцію регулювання економічної діяльності підприємств (міністерства, об'єднання, холдинги, концерни, податкова інспекція, регіональні суб'єкти управління);

— в-п'ятих, незважаючи на те, що відносини підприємств з суб'єктами регулювання в деякій мірі носять постійний характер, який є можливість регламентувати нормативними документами, але, враховуючи опосередкований вплив на них загального стану економіки, яка в основі своїй носить хвилеподібний характер, а також науково-технічного прогресу, соціально-культурних чинників і політичних змін, подій міжнародного характеру, не можна з повною впевненістю констатувати цю сталість.

На наш погляд, у зв'язку з тим, що обсяги підприємницької діяльності в державі із року в рік зростають, слід було б спроектувати організаційно-методичну систему, можливо, на зразок системи аудиту, яка давала б сукупну оцінку окремо взятих управлінських рішень в єдину систему комплексного управління підприємницьким сектором загалом і кожного підприємства окремо, незалежно від форми власності.

Комплексна оцінка підприємницьких ризиків і розробка конкретних дій щодо їх запобігання чи пониження, на наш погляд, є одним із підходів реструктуризації економіки на всіх рівнях.

Фінансова криза, що призвела до появи дефіциту бюджету, на наш погляд, це не виняткове явище, а концентрований вираз накопичення в українській економіці негативних процесів, зростання яких розпочалося ще наприкінці 70-х років XX століття і концентрувався в грошовому обігу до 90-х років, породжуючи інфляцію і розбалансовуючи економічну систему держави взагалі. Логічним завершенням цих процесів могли стати тільки глобальні зміни, як то:

- необхідність і неминучість переходу української економіки до ринкових відносин;
- зміна форми власності і у зв'язку з цим економікою;
- реструктуризація народногосподарського комплексу і на її основі усунення базисних деформацій в економіці.

Звичайно, похідними цих змін мають стати цілий ряд проблемних питань, усунення яких дозволило б створити умови розбудови вельми ефективної соціально-орієнтованої української економіки. Бо ж розвиток започаткованих реформ в Україні може успішно відбуватися лише в умовах макро- та мікроекономічної стабілізації та економічного зростання. Чого, на жаль, ось вже 20 років досягти неспроможні.

Справа в тому, що ця проблема Кабінетом міністрів спрочується до розмірів бюджетного дефіциту. При цьому зовсім відкидаються статистичні дані щодо інфляції, стану неплатежів в народногосподарському комплексі, фінансового стану підприємств різних форм власності, щодо жебрацького стану бюджетної сфери та катастрофічного падіння життєвого рівня більшої частини українських людей.

Сьогодні вже нікому не секрет, що інфляція в Україні являла і являє собою не що інше як сполуку інфляції попиту і інфляції витрат, що в значній мірі ускладнює відтворення антиінфляційної політики. Тож, перш ніж зупинити інфляцію, слід відтворити порушену пропорцію між грошовою масою і масою товарів та послуг, тобто створити внутрішні ринкові

відносини в усіх складових ринку. Це не просте завдання, тому що в останні роки 80-х в результаті надмірної концентрації виробництва, а також ігнорування сукупністю умов щодо розбудови нових підприємств, загострились проблеми економіки, а також зайнятості працездатного населення в цілому раді регіонів.

Це твердження має аксиоматичний характер, але реалізувати його надзвичайно складно. І перш за все через те, що в умовах занепаду промислового виробництва та сільського господарства зростання товарної маси практично неможливе. Сьогодні ця маса продовжує стискатися до незрівняльної щільності, не дивлячись на постійно звеличуваний імпорт комерційними структурами споживчих товарів. Все це призводить до того, що на перший план виходить необхідність регулювання саме накопиченням товарної, а не грошової маси.

Відомо, що в основі проблем макроекономічної стабілізації знаходяться два основних моменти: по-перше, слід було приборкати інфляцію, а по-друге, зупинити падіння виробництва і розпочати його відновлення. Ці два моменти надзвичайно пов'язані між собою: бо ж приборкання інфляції є найнеобхіднішою передумовою для відчутних інвестицій, а інвестиції, в свою чергу, є найважливішою умовою для зупинки падіння виробництва і початку його відновлення. Разом обидві ці складові і являють собою основні засади, на яких можливий вихід із кризового стану.

Слід дотати, що найважливішим фактором, що обумовлює інфляцію попиту, є дефіцит державного бюджету, що, в свою чергу, обумовлюється кредитно-грошовою емісією. Поряд з дефіцитом державного бюджету слід було б поставити і факт цінової політики, а також катастрофічне падіння реальних доходів населення, що і обумовлює загалом інфляцію попиту.

Другим характерним фактором сучасної кризи є інфляція витрат, що обумовлюється зворотною залежністю між зростанням грошової маси і зростанням цін. Але в той же час зростання грошової маси є наслідком зростання цін. Тож спроби підприємств завищувати ціни з метою покриття витрат та підвищення своїх доходів (та ще й в умовах технологічної відсталості виробництва, що породжує надмірні матеріальні й енергетичні витрати) ні до чого іншого як до інфляції витрат призвести і не могло.

Таким чином, навіть при зростаючій грошовій емісії, виникла нестача оборотних фондів підприємств, що зумовило виникнення заборгованості і з постачальниками (криза неплатежів), і по заробітній платі. Це все і зумовило виникнення типової

інфляційної спіралі: зростання цін веде до зростання витрат (у тому числі і по заробітній платі), що потребує збільшення грошової маси, а це, в свою чергу, веде до нового зростання цін. Коло замкнулося і порвати його є можливість лише «по живому». Все це призвело до того, що не дивлячись на деякі позитивні зрушення останнім часом, інерцію економічного занепаду зупинити немає можливості. Ситуація в державі (особливо в економіці) залишається надто складною і напруженою. Де ж вихід?

На наш погляд, вихід у реструктуризації економіки. Але, на жаль, структура економіки України, що склалася в останні п'ять років, є такою, що веде до надмірно збільшених (навіть більше, ніж великих) витрат природних (матеріальних), енергетичних і людських витрат. І в той же час все це не задовольняє потреби економіки в достатніх інвестиційних ресурсах, а населення в товарах і послугах споживчого значення.

Сьогодні майже визначено, що Україна потерпає від серйозних структурних проблем. Майже неможливо знайти сектор економіки, який би при достатній увазі до нього, зміг би витягнути всю економіку з рецесії. Державний сектор є недостатньо регульованим, а сектор підприємництва й бізнесу — надмірно регульованим. Але розвиток підприємництва, малого й середнього бізнесу знаходиться на такому рівні, що не може позитивно впливати на економіку, навпаки, він стримує динамічний розвиток економіки. В той же час державний сектор не може накопичити якихось дивідендів для власника і тим самим теж стримує його розвиток.

Приватизований сектор перебуває в руках «слабких» власників та інсайдерів, або в руках «діловарів» від тіньової економіки. Вкрай незначні зовнішні контакти, що теж не може стимулювати економіку. А існуюча система пільг, оподаткування та регулятивних норм має тенденцію до підтримки збиткових підприємств і покарання рентабельних. Праця надмірно оподаткована. Що ж стосується сільського господарства, то політика, що проводилася в цій галузі, є яскравим прикладом того, як можна зруйнувати потенційно високоприбутковий сектор: за допомогою все тієї ж цінової політики уряд позбавляє фермерів та колективні господарства доходів і водночас надає субсидії для допомоги цьому секторові, які до суб'єктів господарювання не доходять і ніколи вже до бюджету держави не повертаються. І, як наслідок, ресурсоемність суспільного виробництва така, що більшість видів продукції, що вироб-

ляється, не конкурентоспроможні ні на внутрішньому, ні на зовнішньому ринку.

Необхідно відмітити, що феєрична зупинка спаду виробництва — то є не результат продуманої економічної політики, а скоріше наслідок інтелектуальної адаптації суб'єктів господарювання до нових умов, створення ними нового виду «стратегії виживання». Та й як інакше, коли криза неплатежів, яка паралізує всю систему грошового обігу, не зменшується, а зростає. Це явище не тільки не дає можливості зростання виробництва, воно дестабілізує виробництво, нарощує неплатежі по заробітній платі. Більше того, дає всі підстави для владних структур щодо застосування до виробників не тільки штрафних санкцій, а й заходів, що сприяють розоренню рентабельних виробництв.

Отже, навіть на основі викладеного матеріалу є можливість зробити висновки, що ось уже на протязі десятиліття економічні і соціальні аспекти процесів, що відбуваються, якщо їх розглядати в сукупності взаємозв'язків і взаємообумовленості, не вносять принципових змін і не дають можливостей оцінки рівня економічної реформи. Випадково вибрана стратегія реформування і надзвичайно висока ціна її соціальної складової стають все більше очевидними.

Сьогоднішня ж стратегія побудови принципово нової системи господарювання, реалізації нової соціальної політики вимагає радикальних економічних реформ як у системі господарювання, так і в свідомості людей. Вона повинна була враховувати як позитивні результати, що з'являються під час вивільнення продуктивних сил нашого суспільства, так і існуючі обмеження, які в першу чергу обумовлені складнощами перехідного періоду від однієї формації суспільства до іншої. Це стосується і приватизаційних процесів з їх наслідками, які неможливо прогнозувати, і кредитно-бюджетної та податкової систем, і соціальної системи в цілому, яка докорінно змінює спосіб життя.

Тож масштаби успіху реформ на основі ринкових відносин значною мірою залежать від ступеня участі в них владних структур і кількості населення того чи іншого регіону. Не треба боятися державного регулювання ринкових відносин, головне, щоб держава не регулювала ринкові засади, а із збільшенням громадян, що будують свою діяльність на основі ринкових відносин, обсяг сфери державного впливу на економіку в цілому значно знижується, при цьому роль держави в економічному житті суспільства за коефіцієнтами значущості зростає.

Немає сумніву, що:

— необхідна зміна пріоритетів економічного зростання, посилення їх соціальної орієнтації, тобто необхідний визначальний структурний маневр, що дозволяв би усунення визначених деформацій економічної системи, розробку системи національних важелів зростання та введення в практику господарської діяльності соціальних індикаторів визначення їх зростання;

— розробка та включення до механізму регулювання процесів економічної реформи показників (критеріїв) соціальних індикаторів, тобто граничних значень щодо показників зайнятості населення і рівня безробіття, прожиткового рівня заробітної плати і можливості індивідуального накопичення капіталу, диференціації доходів населення, визначення податкового потенціалу і таке інше в своїй основі повинні мати такі чинники як повага до держави і влади, визнання поваги до державних механізмів регулювання економічних процесів, повага до партнера і моральна відповідальність за свої дії тощо.

Ось чому чи не найголовнішим сьогодні стає питання ефективної взаємоскоординованої співпраці в трьох секторах: у владних структурах, у бізнесі та підприємстві та в державних і регіональних інституціях щодо об'єднання зусиль для економічного відродження як окремих регіонів, економічних зон, так і економіки держави в цілому. Звичайно питання щодо вибору форм такої взаємодії має вирішуватися в кожному регіоні, в залежності від історичного минулого, традицій, що розвивалися тільки в цьому регіоні, культури, інтелектуального потенціалу. Треба пам'ятати, що зміна економічних умов, перехід до ринкових відносин потребує радикального переосмислення і змісту, і методів такої взаємодії. Мова повинна йти про концептуально нові підходи, у дії яких відчувалася б відсутність централізованої влади, дотримувались би умови рівноправності, приділялась би увага перш за все тим організаційним і інформаційним технологіям, які швидко розвиваються та набирають силу, створювались би умови для зростання ринкової кон'юнктури, конкуренції серед товаровиробників.

Найважливішим завданням такої взаємодії є забезпечення рівних можливостей для всіх економічних, господарських чи владних суб'єктів.

Необхідна теоретична база зміни національної формації нашої держави, що відповідала б специфічним умовам національного менталітету, рівню загальнодержавного інтелектуального потенціалу, духовності.

Визначити граничні умови стабілізації виробничого сектору і в цілому економіки, розкрити систему функціонування народногосподарського комплексу із суб'єктів різних форм власності, призначення і підпорядкування.

Створити систему підтримки вітчизняних виробників незалежно від форми їх власності, стимулювання їх діяльності і в першу чергу інвестиційної активності та стабілізації випуску конкурентоспроможної продукції.

Визначити статус державних підприємств та провести ліцензування їх як виробників, створити умови і механізм управління в умовах ринкових відносин.

Одним із пріоритетних напрямків розвитку економіки як регіонів, так і України в цілому є реструктуризація промислових підприємств, яка може дати змогу підвищити їх інвестиційну та кредитну привабливість. Приємно відзначити, що світовим банком вибрано три області України, на підприємствах яких будуть впроваджуватися проекти з низькозатратної реструктуризації. Головна їх мета — дати друге економічне дихання підприємствам, які тривалий час не працюють. Але що таке для України три області (їх у нас 26), або що таке якісь 100 підприємств (їх у нас було близько 4000)?

Політика в галузі сільського господарства є яскравим прикладом того, як можна зруйнувати потенційно високоприбутковий сектор. Україна тільки-тільки стала імпортувати зерно, соняшник і цукор, а уряд за допомогою цінової політики позбавляє агропідприємства та фермерів доходів від реалізації своєї продукції, а натомість надає субсидії для допомоги цьому сектору. Внаслідок такої політики фермери навчаються не тому, як перетворити своє господарство на більш продуктивне, а тому, як показати його неприбутковим і неефективним.

Якщо заглиблюватися і далі в подібному аналізі, то прийдемо до одного природного запитання: що призвело до такого стану? Або що стало головною причиною чи причинами такого явища? Відповідь ми отримаємо тільки одну (якщо ми будемо дійсно її бажати, а не шукати факти для свого виправдання) — вона полягає в якості економічної політики!

Необхідне переусвідомлення ролі податкового інструментарію регулювання економічних процесів і господарської діяльності суб'єктів підприємництва, визначивши, що стабілізація бюджету держави та фінансового стану підприємств незалежно від форми власності можлива лише на засадах оптимальної податкової політики, яка має ґрунтуватись на

підставі податкового потенціалу і стимулювати, а не пригнічувати виробника.

Необхідне державне регулювання вартості робочої сили з тим, щоб запобігти її фізичному занепаду, недієздатності не тільки до розширеного, а навіть і до простого самовідтворення.

Особливо сьогодні фахівців хвилює тенденція фізичної деградації найбільш кваліфікованої частини трудових ресурсів. Причому, і в перспективі фахівці, що пов'язані з науково-технічним прогресом, не мають можливостей запобігти цьому явищу, бо їх заробітна плата і в цілому доходи не дозволяють підтримувати навіть той рівень, що ними досягнуто.

Розглядаючи в цілому визначені напрямки економічного зростання, можна зробити висновки щодо структури факторів його забезпечення:

- в напрямку стримування інфляції: заходи щодо обмеження кредитної і грошової емісії, регулювання витрат бюджету, стимулювання внутрішніх надходжень в бюджет, стабілізації торговельного балансу і валютного курсу;

- в напрямку стимулювання виробництва: заходи щодо його структурної перебудови, енергозабезпечення, інституціональних змін, забезпечення фінансової стабільності, механізму оптимального регулювання; цільова санація підприємств і впровадження механізму банкрутства; державне регулювання інвестиційного забезпечення пріоритетних напрямків розвитку; впровадження системи продаж надмірних майнових активів;

- в напрямку зміцнення фінансового стану підприємств: реформування системи оподаткування, зменшення невиробничих витрат за рахунок розвитку соціального партнерства; розробка механізму державного регулювання амортизаційними відрахуваннями та механізму індексації вартості основних фондів; стимулювання інвестиційної привабливості підприємств; зміцнення системи банківського нагляду і регулювання;

- в напрямку обмеження кредитної і грошової емісії: заходи щодо регулювання грошової маси згідно з динамікою ВВП, котирування НБУ ставки рефінансування, аукціонного розподілу кредитів, забезпечення автономії НБУ, повернення наявних коштів в сферу обігу, встановлення кредитних обмежень для банків і стабілізація резервних вимог, обмеження кредитів Уряду та їх відміну недержавному сектору;

- в напрямку зміни форми виробничих відносин: соціальна спрямованість економіки; чітке визначення цільової настанови підприємницької діяльності, виходячи з умов, що складаються

у світовій економіці; детальна розробка змісту підприємницьких відносин, пов'язаних з характеристикою форм власності, інституціонального забезпечення економічної конкуренції, соціально-відповідальної поведінки і дій щодо досягнення прибутку; визначення особливостей і оптимальних форм підприємницької діяльності на загальнодержавному і регіональному рівнях.

Відомо, що в теоретичних підходах останніх десятиліть ХХ століття домінували погляди, які допускали перехід до нової формації суспільства чисто еволюційним шляхом, через опосередкування накопичень кількісних факторів. Тому не дивно, що і перші десять років незалежності нашої держави характеризуються виключно кількісними оцінками. І так само, як і в попередні роки, аналіз глибинних процесів, які їх визначають, відсовувався на другий план. Але ж і наука, і історична практика постійно доказують, що суспільно-економічна формація не може розглядатися як застигле явище, яке підлягає лише еволюційним кількісним змінам. В її середовищі проходять корінні зрушення, які і визначають перехід до якісно нового ступеню розвитку.

В політико-економічному плані поняття трансформації полягає не в самих темпах процесів як таких, а в досягненні суспільством нового якісного зростання, як єдино можливої на сучасному етапі основи для надання динамічності оновленню і трансформації до якісно нової формації суспільства.

Теорія економічного зростання і трансформації в нові відносини, а також методологія їх аналізу не допускають відриву темпів від їх джерел і якості самих процесів. Ось чому, перш ніж розглядати роль державного управління процесами трансформації до ринкових відносин, слід визначити за рахунок яких факторів можливо досягнення зростання. При цьому слід враховувати, що темпи віддзеркалюють лише відносні показники економічного зростання, тоді як при оцінці якості такого зростання не можна не враховувати процеси нарощування вагомості кожного його відсотка, а також склад і структуру його наповнення, якість продукції, її технічні і споживчі властивості. Разом з тим суттєве значення мають загальнодержавна структура господарського комплексу та склад і співвідношення між кінцевою і проміжною продукцією.

Отже, темпи зростання, процеси їх формування — явище зовсім не визначальне як таке, воно є результатом взаємодії цілого ряду факторів і умов, які зрештою і визначають динаміку економічного зростання.

Слід також відмітити, що і на практиці, і теоретично сповільнення темпів економічного зростання в короткостроковому терміні допустимо, якщо в економічній системі відбувається структурне й інвестиційне перегрупування, або ж відтворюється маневрування з метою майбутнього зростання. На жаль, в нашому випадку ні того, ні іншого не відбулося.

Отож, незважаючи на деякі досягнення, ми маємо ще надто багато заходів, які ведуть економіку країни в напрямку «десь близько від ринку». Ми і сьогодні спостерігаємо політику реформ, в основі якої лежить стратегія всім відомого «крок вперед, два кроки назад». Недавнім кроком вперед до ринкових відносин стала боротьба із взаємозамінами у бюджетній сфері, бартером і заборгованістю. Але зразу ж було зроблено два кроки назад, що визначені в розробці ще одного нереалістичного бюджету, запровадженні чергової хвилі податкових звільнень, списанні боргів, кредитних ліній та цільових банківських кредитів. Влада приймає рішення-про плаваючий курс гривні, а за нею слідує адміністративна реформа, напрям якої, мабуть, так ніхто і не усвідомив. Або ситуація з ЦДВ — топчемося на одному місці, а до бюджету надходить дедалі менше відрахувань. Це може означати, що кількість звільнених від цього податку кожного року збільшується. Так чому його не скасувати зовсім і створити рівні умови для всіх?

Ринок сам по собі встановлює і регулює ціну грошей (обмінний курс, відсоткові ставки), ціну інтелектуального потенціалу (заробітна плата), ціну землі, води, енергоресурсів, продукції, що виробляється. Держава ж повинна стежити за граничними їх показниками. Вони служать важливими сигналами для економічних суб'єктів. Це могутні носії інформації та мотивації для політиків, інвесторів, виробників та споживачів. З часом такий підхід призводить до зниження цін, підвищення якості продукції та рівня життя населення. Водночас це дозволяє вчасно помітити й високу вартість викривлених цін та практики монополії. Такі викривлення є особливо помітними й болісними тоді, коли вони активно підтримуються некомпетентним або корумпованим урядом. На жаль, недавні події в Україні дають багато прикладів таких витратних викривлень, які, як правило, призводять до результатів, прямо протилежних тим, про які офіційно проголошували їх прибічники.

Завищена оцінка гривні, різке підвищення відсоткових ставок, монополістична практика в автомобільній промисловості, штучно низькі ціни на сільськогосподарську продукцію

(підтримані експортними тарифами на насіння соняшнику), волюнтаристський підхід в оцінці об'єктів, що приватизуються є прикладами болісних викривлень — результатів неефективної економічної політики.

З економічної точки зору слід було б усвідомити, що цінова політика на товари і послуги, яка націлена на відповідність світовому рівню, знаходиться на дуже далекій відстані від поняття «ціна праці». Невідповідність цих двох понять — основне підґрунтя самих глибинних і фундаментальних зрушень економічної системи.

Зміни в економічному житті України, як і майже всіх країн світу, що здійснюються ось уже на протязі 10 років, підводять нас до якісно нових та багато в чому незвичних умов господарювання з принципово новими відносинами економічних зв'язків. До того ж докорінні зміни соціальних засад життя нашого суспільства помітно приносять не лише певні вигоди, а й болючі втрати як матеріального, так і психологічного характеру».

Сьогодні мало хто може сумніватися, що класичний ринок — то не є одна лише анархія, як дехто його розумів; він будується на досить жорстких нормах економічної діяльності та виваженому державному регулюванні господарської діяльності суб'єктів загальнодержавного виробничого комплексу, до яких не встигла або не захотіла пристосуватися більшість наших співвітчизників.

Не треба дивуватися, адже практика розподілу матеріальних благ, яка функціонувала в країнах з централізованою економікою, сформувала певні стереотипи у свідомості та поведінці переважної більшості людей. Це відбулося перш за все тому, що протягом досить тривалого часу держава відбирала у безпосереднього виробника більшу частину його доходів та перерозподіляла їх через жорстко централізовану економічну систему. Такий механізм «рівноеквівалентного» розподілу існував в усіх без винятку сферах економічного і соціального життя нашого суспільства.

Модифікація цільової настанови вищезазначених факторів в умовах соціальної орієнтації економіки, вирішення проблеми соціального управління в результаті буде визначати рух сучасного виробництва по шляху відтворення капіталу.

Той, хто бажає займатися формуванням економічної політики перехідного періоду, має поставити перед собою, на наш погляд, три запитання і дати на них чітку відповідь. По-перше, якою є цільова модель економічної системи, яку він прагне запровадити шляхом реформ? Нагадуємо, що реформи —

це перехід від однієї моделі до іншої, від однієї системи до іншої, від однієї формації суспільства до іншої. Друге запитання: як перейти від однієї моделі, неефективної економічної системи чи складної економічної ситуації до значно кращої цільової моделі економіки? Більшість дискусій довкола перехідного періоду та непорозумінь пов'язані саме з процесами переходу економіки до іншої моделі, а не із самою моделлю. І третє, саме просте запитання: який головний критерій або очікувана ціль функціонування економіки або нової моделі економічної системи? По-четверте, зважаючи на успадковані економічні умови, визначити принципи та запровадити таку економічну систему, яка з усіх можливих економічних систем може на протязі визначеного періоду розвинути максимальні темпи зростання або економічного розвитку.

Перехід на тривалу перспективу є обов'язковим і єдиним засобом підвищення життєвого рівня. Отже, це і є критерій вибору. І якщо є вибір, то слід використовувати всі доступні і притаманні знання для того, щоб серед можливих систем вибрати таку, яка найбільше відповідає даному критерію.

Основні з них — це тривала макроекономічна стабільність, або уникання нестабільності; достатні масштаби економічної свободи в умовах належно врегульованої правової системи, або створення однаково рівнозначних умов свободи господарювання; приватна власність, і не стільки на основні фонди, стільки на право володіння та розпорядження результатами своєї праці; оподаткування на основі податкового потенціалу, у формі як співвідношення оподаткування до ВВП, так і податкової системи, простої і ефективної, яка б стимулювала ефективне господарювання; найефективніші шляхи впровадження та регулювання економічних процесів нової моделі.

Чи достатньо цього? Найвагомішою причиною істотних розбіжностей в економічних показниках упродовж 10 років в Україні була різниця в якості економічної політики. Тож суть проблеми полягає в тому, що ефективна економічна політика потребує надійної політичної ситуації. А надійна політична ситуація потребує залучення кожного, в тому числі найосвіченіших членів суспільства та засобів масової інформації.

Обговорення шляхів переходу до ринкових відносин породило в нашому суспільстві небезпідставні побоювання щодо загострення різних соціальних аспектів: від безробіття до падіння виробництва і, як наслідок, зниження життєвого рівня населення. І все це розглядалося як основні важелі, що блокують процеси трансформації економічних відносин.

Звичайно, як ні в якій іншій галузі, соціально-економічні дослідження поставлених життям проблем являють собою поле боротьби різних суспільних сил і наукових шкіл. Але, на наш погляд, як показують дослідження і практика останніх років, провідними течіями на сьогодні є диригування на основі кейнсіанства і неолібералізм, що включає в себе монетаризм, теорії «економіки пропозиції», школу «нових класиків». Боротьба цих течій визначає напрямки державних програм, програм Кабінетів Міністрів і в цілому економічної політики держави, що в значній мірі впливає на вибір економічної стратегії нових суспільних сил, які знаходяться при владі.

Якими б різними не були ідеї цих течій, загальним для них є визнання того, що трансформацію економіки України до ринкових відносин слід розглядати не як спонтанне явище, а як результат визначених закономірностей щодо досягнення рівноваги економічною системою. Щоправда в нинішніх дискусіях по проблемам української економіки основна увага концентрується на розбалансованості грошового обігу, диспропорціях на ринку товарів і послуг і таке інше. Але у затінку залишаються такі чинники як визначений стан ринку праці, повноцінний внутрішній ринок, стан виробництва, система оподаткування, без яких рівноваги економічна система досягти не в змозі.

Серед широкого кола організаційно-політичних проблем обумовлених ситуаційно, склалася в економіці України, найбільш важливою і складною є проблема механізму оподаткування діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності. За короткий відрізок часу, що пов'язаний з процесом зародження й розвитку ринкових відносин в нашій країні, відбулися не тільки формування системи оподаткування, але й великі істотні зміни в економічній системі. Вважається, що сьогодні система оподаткування України являє собою досить стабільний механізм, за допомогою якого держава здатна встановлювати доцільні пропозиції між суспільними фондами споживання, самим процесом споживання і накопиченням суб'єктів господарювання. Але, насправді, це не зовсім так. За офіційними даними в Україні в 2000 році валовий внутрішній продукт скоротився (піднявся) до 40 %, інвестиції в основний капітал — до 22%, прибуток в цілому по народно-господарському комплексу — до 39 % (у порівнянні з 1995 р.). І всі вони пов'язані не з курсом ринкових перетворень, а з тим, що існуючі в нинішній час форми і засоби державного регулювання, у тому числі системи оподаткування, не в повній мірі відповідають самій концепції ринкових перетворень.

Насамперед, слід відмітити два сутніх недоліки: нестабільність на протязі десяти років податкового законодавства (внесення досить частих змін суттєвого характеру, що мали великий вплив на умови підприємницької діяльності і загалом господарювання) та той факт, що в більшості своїй прийняті закони не володіють здібностями прямої дії. В результаті чого, з часом завдяки інструкціям і роз'ясненням Кабінету Міністрів, Міністерств, місцевих органів влади, вони втрачають свій правовий статус. Більш того, прийнята в державі правова система дозволяє вводити в діло все нові і нові вказівки, не керуючись терміном дії, що дозволяє відшкодовувати неіснуючі стягнення. Таким чином, прийняті закони нерідко мають зворотну силу, що лягає непосильним тягарем як на промислові підприємства, підприємницьку діяльність, так і на окремих платників податків. За думкою багатьох експертів, економіці України нав'язуються процеси, що мають надприродний характер і які не те що стабілізують економічну ситуацію, а навпроти призводять до ще більшого падіння виробництва, не дають розвитку малого і середнього бізнесу, блокують підприємницьку діяльність. Проведені наукові дослідження в підприємницьких і наукових колах, серед суб'єктів господарювання дозволяють зробити загальний висновок щодо стабілізації економічної системи господарювання і сформулювати конкретні пропозиції щодо розвитку активності господарюючих суб'єктів і підприємницької діяльності.

Таємниці не складає, що ейфорія навколо Податкового кодексу України то є скоріш політична акція, ніж виважене управлінське рішення. Звичайно, ідею докорінної податкової реформи, змін у податковому законодавстві підтримують майже всі. Але більшість вчених-економістів, розуміючи надзвичайну складність і значимість для країни даної проблеми, вважають, що при її розв'язанні потрібні виваженість, продуманість, послідовність, обережність і математична поточність. Перш ніж приймати якесь рішення у податковій системі, слід змодельовати його та визначити ті наслідки, які будуть отримані в результаті його реалізації.

Отримані результати досліджень і досвід інших країн дозволяють зробити загальний висновок, що реформування податкової системи слід проводити в два етапи. По-перше, перш ніж проводити акцію прийняття Податкового кодексу України, слід було б забезпечити стабілізацію податкової системи України в напрямку підвищення ділової активності підприємницької діяльності, підвищення ефективності виробничої і

фінансової сфери. Умов, за яких оподаткування стимулювало б підвищення ефективності господарювання і продуктивності праці, як основних джерел отримання прибутку, за рахунок збільшення додаткової вартості випускаємої продукції. По-друге, розробити та ввести в дію Податковий кодекс України, який би базувався на принципово нових підходах і концепціях відносин системи оподаткування у відповідності світовим стандартам. На принципах визначення податків не методами волонтариських відсотків, а на основі визначення величини податкового потенціалу кожного суб'єкта господарювання.

Дослідження також дозволяють визначити цілий ряд конкретних мір, які слід було б виконати на першому етапі реформування податкової системи та основні засади, що можуть бути взяті у визначення величини податкового потенціалу. На наш погляд на першому етапі слід було б:

- забезпечити стабільність діючого законодавства в системі оподаткування, що забезпечило б недопустимість любых змін і поправок на протязі до трьох років;

- відмовитись від не виправданої кількості різних видів оподаткування, які у деякій мірі дублюють один одного;

- суттєво спростити діюче податкове законодавство, водночас забезпечивши, щоб податкові закони були, як правило, законами прямої дії;

- усунути множинність випадків дискримінації та диференціацію суб'єктів оподаткування в залежності від їх форми власності;

- скорегувати відповідно діючі положення і інструкції Кабінету Міністрів України і органів місцевого самоврядування та установити рамки їх податків, які б встановлювали, що в сумі ці податки не можуть бути вище 5 % від чистого прибутку підприємств;

- посилити цілеспрямованість податкової системи, яка б стимулювала об'єми виробництва та напрями підприємницької діяльності;

- забезпечити можливості законодавства щодо стимулювання малого і середнього бізнесу, що займаються новими видами виробничої діяльності, привівши їх до загального рівня пільгових показників;

- виключити можливість деструктивного надання деяким суб'єктам господарювання тих чи інших пільг. Придати дієвість і конкретність податковим пільгам, через визначеність їх податкового потенціалу;

- відмовитись від авансових платежів податків;

— звільнити повністю від оподаткування коштів інвестування;

— заборонити будь-кому практику анулювання розрахункових рахунків і прийняття других санкцій за відсутністю рішення арбітражних судів;

— заборонити свавільне нарахування платежів за газ, воду і інші види енергозабезпечення, а також за комунальні послуги в розріз з вказівками Кабінету Міністрів.

Виконання цих та інших пропозицій не потребують великих зусиль — слід тільки забезпечити їх правове закріплення в новому законі України «Об основах податкової системи».

Такий підхід на наш погляд привів би до законодавства в оподаткуванні прямої дії. Його цілісність і життєдіяльність забезпечувалась би ступенем урегульованості трьох основних аспектів податкової системи: економічного, правового і організаційно-управлінського. А сама система оподаткування виконувала б свої основні функції: стимулювання науково-технічного прогресу, структурну перебудову народногосподарського комплексу, збільшення виробництва у пріоритетних галузях, енергетичного ресурсозбереження, розвиток малого і середнього бізнесу, випуск дефіцитної конкурентноспроможної продукції широкого попиту, підвищення життєвого рівня населення.

Звичайно, реформа податкової системи не може проводитись кулуарними методами: в Кабінеті Міністрів чи у Верховній раді України. До цієї роботи слід було б залучити широкі кола учених, спеціалістів у галузі виробництва і фінансів, підприємців, місцеві органи самоврядування. Потрібна чітка програма законодавчої діяльності взагалі і програма реформування податкової системи України зокрема.

При цьому слід також пам'ятати, що в класичній ринковій економіці давно відпрацьовано систему можливого захисту підприємства, підприємництва чи бізнесу. Зміст її полягає в тому, що загроза неплатоспроможності за боргами, у тому числі і в системі оподаткування, виявляється на самих ранніх стадіях її виникнення. Це дозволяє своєчасно ввести в дію процедури оздоровлення підприємства чи підприємницької діяльності. Якщо використання внутрішніх механізмів фінансової стабілізації не досягло своєї мети, або за результатами діагностики зроблено висновок про безперспективність виходу з кризового стану за рахунок мобілізації тільки внутрішніх резервів, то підприємство має можливість (повинно мати) використати зовнішню допомогу, у тому числі і від податкової системи як на рівні місцевої влади, так і на рівні держави.

Саме такий підхід дозволяє попередити повне банкрутство і ліквідацію підприємства шляхом відновлення фінансової його стійкості, поповнення власних обігових активів за рахунок допомоги зацікавлених осіб чи пониження податкового навантаження. В результаті реалізації розроблених заходів по оздоровленню діяльності слід очікувати активізації основних блоків його мотиваційного механізму, що в цілому дозволяє істотно реанімувати господарський механізм, особливо його підприємницькі аспекти.

За своєю правовою природою цей механізм являє собою не що інше, як процедура «переводу боргу». А як економічна категорія цей процес обумовлює комплекс послідовних, взаємопов'язаних заходів фінансово-економічного, виробничо-технічного, організаційного і соціального характеру, спрямованих на виведення тієї чи іншої форми господарювання з кризового стану і, насамперед, поновлення платоспроможності і конкурентоспроможності на ринку.

Звичайно, ефективне управління такими процесами майже не можливе без сторонньої підтримки, особливо державної. На сьогоднішнє правове забезпечення України визначає у разі порушення справи про банкрутство лише застосування санації боржника. Але до цього моменту держава може і повинна вдатися і до інших методів з метою, так би мовити, профілактики неплатоспроможності господарюючих суб'єктів, які функціонують в галузях, що мають не аби яке значення для держави. Тим самим можливо стимулювати підприємницьку діяльність господарчих суб'єктів, не чекаючи їх занепаду. При цьому, звичайно, слід враховувати напрями діяльності, важливість її для суспільства в цілому, необхідність збереження цих напрямів, а також деякі фінансові і соціальні критерії.

При цьому, державній підтримці підлягають ті підприємства, які не створювали у себе надлишкові запаси оборотних активів; не затоварились готовою продукцією внаслідок завищення цін; не здійснювали інші дії, які штучно викликають фінансові труднощі; виробляють конкурентноспроможну продукцію за цінами, що задовольняють споживача; не завищують надлишково заробітну плату своїм працівникам, що, з одного боку, призводить до збільшення заборгованості по заробітній праці, а, з другого, до зростання цін і витрат на свою продукцію, тим самим, можливості її збуту; надлишково не завищувати рентабельність, намагаючись одержати значний прибуток, навіть, в умовах спаду виробництва.

У випадку, коли державна підтримка надається у формі кредиту, необхідно переконатись, що рентабельність даного підприємства дозволяє повернути кредит у встановлений термін, а підприємство зможе застосувати нові високі технології і конкурентноспроможну продукцію. При цьому система оподаткування повинна мати можливості підтримки цих новацій, стимулювання ефективного використання наданих державою можливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булгаков С.Н. Философия хозяйства.— М.: Нов. технологии, 1999.— 367 с.
2. Егоров К.В. Основы теории автоматического регулирования — М: Энергия. 1967.— 648 с.
3. Клебанова Т.С. и др.— Математические модели трансформационной экономики.— Х.: «ИНЖЕК»,— 2004.— 320 с.
4. Кондратьев Н.Д., Опарин Д.И. Большие циклы конъюнктуры // Проблемы экономической динамики / Ред. кол. Абалкин Л.И. и др.— М.: Экономика, 1989.— 526 с.
5. Лесков Л.В. Знание и власть. Синергетическая кратология.— М.: СИНТЕГ, 2001.— 100 с.
6. Лысенко Ю.Г. и др. Экономическая кибернетика.— Донецк: ДонГУ,— 1999.— 397 с.
7. Лященко В.И. Регулирование развития экономических систем: теория, режимы, институты.— Донецк: ДонГУ, 2006.— 668 с.
8. Маслов П.Н. Оперативное управление социально-экономическими системами в условиях неопределенности / П.Н. Маслов / под научной редакцией В.А. Ткаченко.— Д.: Монолит, 2005.— 256 с.
9. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития / Л.Г. Мельник.— Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003.— 288 с.
10. Ринкова трансформація економіки України: теорія, практика, перспективи / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 24-25 жовтня 2003р.— Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003.— 350 с.
11. Самуельсон П. Економіка.— Львів: Світ, 1993.— 493 с.
12. Спирин В.С. Анализ экономического потенциала предприятия / В.С. Спирин.— М.: Финансы и статистика, 1994.— 295 с.
13. Ткаченко В.А. В поисках новой парадигмы отношений общественного развития // Вісн. екон. науки України, 2007.— № 1.— С. 159—164.
14. Ткаченко В.А. Ефективність соціальне значущих стратегічних рішень у складних соціально-економічних системах / В.А. Ткаченко // Академічний огляд, 2006.— № 2.— С. 11—20.
15. Ткаченко В.А. Концептуальные направления социально-экономической реконструкции: монография / В.А. Ткаченко, Б.И. Холод, Я.Г. Берсуцкий, И.Л. Сазонец.— Дон.: ИЭП НАН Украины, 1997.— 68 с.
16. Ткаченко В.А. Нововведения в организации общественного производства: монография / В.А. Ткаченко, Б.И. Холод, И.Л. Сазонец.— Дон.: ИЭП НАН Украины, 1996.— 60 с.

17. Ткаченко В.А. Социально-экономические системы: сущность и механизм управления / В.А. Ткаченко, С.И. Чимшит // Вісник економічної науки України, 2004.— № 2(6).— С. 38—48.

18. Туган-Барановский М.И. Политическая экономия.— К.: Наук, думка, 1994.— 263 с.

19. Холод Б.И. Практика совершенствования оперативного управления: монография / Б.И. Холод, В.А. Ткаченко, И.Л. Сазонец.— Дон.: ИЭП НАН Украины, 1997.— 352 с.

20. Холод Б.И. Системный анализ форм и методов управления социально-экономическими процессами: препринт докл. / Б.И. Холод.— Дон.: ИЭП НАН Украины, 1997.— 48 с.

21. Чечетов М., Жадан І.— Соціально-економічні аспекти трансформації відносин власності в Україні // Економіка України № 10 (515) 2004 р.— с. 4—16.

22. Шумпетер Й. Теория экономического развития.— М.: Прогресс, 1982.— 455 с.

ЗМІСТ

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ПРОЦЕСІВ НАУКИ РОЗВИТКУ	5
Розділ 1	
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	21
Розділ 2	
КОНТЕКСТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ	44
Розділ 3	
ПРИНЦИПИ ПРОЕКТУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО МЕХАНІЗМУ ЗРОСТАННЯ	110
Розділ 4	
СИСТЕМА КОМПЕТЕНЦІЙ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙ РОСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	135
Розділ 5	
ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕРЕБУДОВИ	177
Розділ 6	
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ ТА ПОНОВЛЕННЯ ЄДНОСТІ ВИРОБНИЧИХ СИЛ І ВИРОБНИЧИХ ВІДНОСИН	205
Розділ 7	
ОСНОВИ ПІЗНАННЯ ТА СУКУПНОСТІ ФАКТОРІВ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ	221
ЛІТЕРАТУРА	261

Наукове видання

ТКАЧЕНКО Володимир Андрійович

**ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ
СКЕПТИЦИЗМ В ОСНОВІ
ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ**

МОНОГРАФІЯ

Технічний редактор *В. В. Олешкевич*

Коректор *В. М. Орищій*

Підписано до друку 03.03.14. Формат 60х84/16.

Папір друкарський. Гарнітура шкільна.

Ум.друк.арк. 15,35. Обл.-вид.арк. 14,48.

Тираж 200 прим. Вид. № 170. Зам. № 03/167.

Виготовлено ПП «Монолит»

49038, м. Дніпропетровськ, вул. Ленінградська, 56.

Тел.: (0562) 340-873, Е-mail: monolit97@i.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

ДК № 273 від 08.12.2000